

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

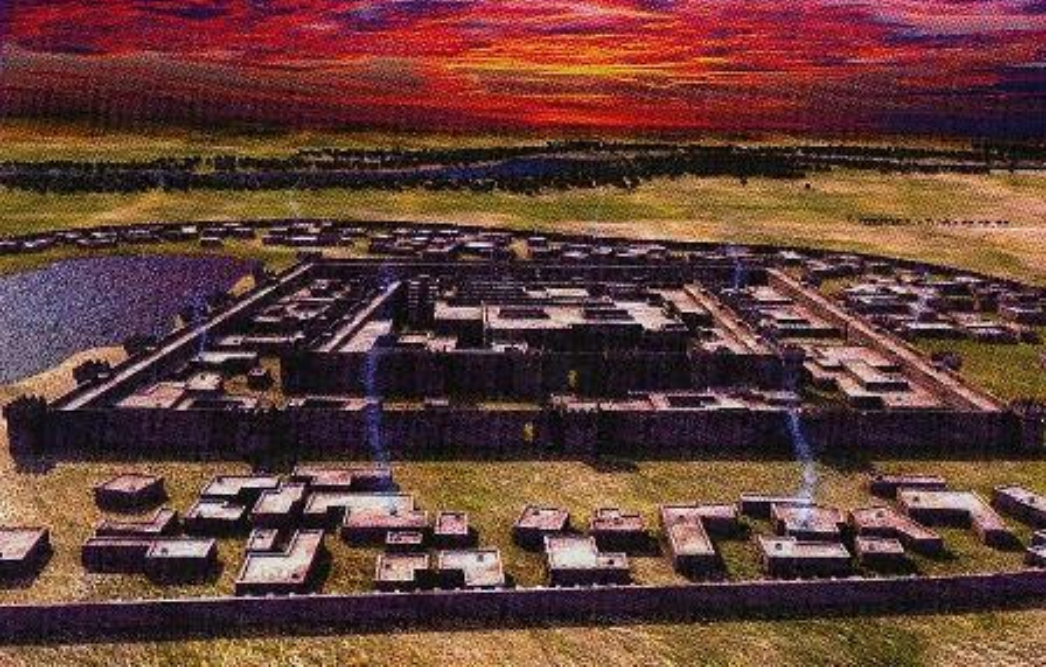
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Begmyrat Gerey

**Büyük “Part” Türk Devletini Kuran
Atalarımız
(M. . 247-M.S. 224)**

İÇİNDEKİLER

Giriş:	S. 1-3
I- Türkmenistan-Mezopotamya ilişkileri: 4-21 (Eneolit çağı, İ.Ö. V-IV. binyıllık)	
II- Türkmenistan Bronz çağında: 22-38 (İ.Ö. IV-III. binyıllık)	
III- Türkmenistan Demir çağında, Saka Tayfa birliğinin yüze çıkışı (İ.Ö. II. binyıllık):	
1- Sakalar hakkında genel bilgi: 39-44	
2- Sakaların ırk ve dili hakkındaki çeşitli görüşler: 45-48	
3- Sakaların Türklüğü, delilleri: 48-85	
IV- Saka-Mad (Med) ilişkileri: 86-91	
V- Sakaların Tayfa, İnsan ve Yer-yurt adlarının izleri Türkmen Ülke ve Etnik'inde: 92-108	
VI- Büyük Part (Ersaklar) Devletinin oluşumu:	
1- Part tarihini öğrenmek niçin zor? 109-116	
2- Part tarinin öğrenilme süreci 116-120	
3- Part devletinin kuruluşu ve onu kuran Atalarımız: 120-180	
VII- Nusay yazıları: 181- 207	
Sonuç: 208-210	
Kaynakça: 211-213	

Büyük “Part” Türk Devletini Kuran Atalarımız (Parlar. Dazlar)

Giriş:

İlk kitabımızda, Türkmenistan’ın Anev ve Altın-tepe uygarlıkları ile Mezopotamya uygarlığı arasındaki ilişkileri, hatta Mezopotamya medeniyetinin Anev uygarlığı’nın özellikli bir devamı olduğunu bilimsel belgelere dayanarak izah etmişdik. Bu gerçeğin temel dayanağı ise bilim dünyasının kabul ettiği Türk-Sümer dillerinin arasındaki akrabalık gerçeği olduğunu isbat etmeye çalışmışdık.

İ. Ö. 4. bin yıldan itibaren jeoloji şartların değişerek, havanın sıcaklaşması ve kuraklığın artması sonucu Karakum çölü’nün vucuda gelip büyümesinden (üstelik belki de nüfusun çoğalmasından) dolayı, Güney Türkmenistan’da uygarlık yaratan insanların büyük kesimi köy ve şehirlerini terk ederek bol sulu Mzopotamya’ya kadar göçüb gitmeğe mecbur olurlar. İşte bu insanlar, ana vatanlarında elde ettikleri yüksek bilgi ve tecrübelerinden yararlanarak insanlığın en büyük uygarlığı olan Sümer medeniyetinin temelini atmışlardır.

Ana vatanda kalanları ise özellikle Altın-tepe’de bronz çağına ait parlak uygarlığı, Murgab ırmağı’nın eski akımının sonlarındaki verimli topraklarda, bazı kaynaklarda Marguş ya Margiyana (arapca Merv) adlandırılan “Marı” uygarlığını, eski uygarlıkların devamı hükmünde yaratıp geliştirmişlerdir.

Son yıllarda, özellikle ana vatanımız’ın kendi özgürlüğünü tekrar elde etmesinin ardından Türkmenistan’ın ve bazı diğer ülkelerin bilim adamlarının beraberlikte yürüttükleri çok değerli bilimsel çalışmalarının sonucunda, çok eski çağlara uzanan tarihe sahip Vatanımızın 8 bin yıldan aşan tarihi geçmişi aydınlığa kavuşmuştur.

Bu kitabın konusu Part (Parlar, Parfiya, Ersaklar) devletidir, ancak Anev medeniyeti ve onun dünyanın diğer kültür merkezleri ile ilişkileri, bunun gibi de Anev medeniyeti ile İ.Ö. 2407. yılda temeli atılan Ersaklar devletinin aralığındaki dönemle kısaca tanış olmayı konumuza bir giriş hükmünde gerekli bulduk. Çünkü Part devleti ve uygarlığı boşlukta ortaya çıkmamıştır veya başka bir yerden gelme medeniyet de değildir. Tam tersine o, Türkmenistan'ın kendi ürünü ve Anev, Altıntepe ve Marı medeniyetlerinin yasal gelişme ve mükemmelleşme sürecinin parlak bir bölümü ve devamıdır. Biz Türkmenistan'ın ve Türkmen ulusu'nun tarihini en eski çağlardan günümüze kadar birbütünlükte ve devamlılıkta ele almalıyız.

Geçen yüzyılın başlarından itibaren, başda Amerikan arkeologu Raphael Pumpelly heyeti olmak'la çok sayıda bilim adamlarının yaptıkları açışlar ve araştırmalar bizim için en önemli ve değerli kaynaktır, ancak biz bu kaynakları, başda zengin türkmen dili olmak'la ulusumuzun kültür özellikleri temelinde yorup doğru değerlendirmeliyiz. Çünkü bu değerli arkeolojik buluntular veya hut eski tarihçilerin bizim atalarımızın boy ve insan adları, gelenek ve görenekleri hakkında yazdıkları eserler, türkmen olmuyan ve türkmen dil ve kültürü ile yeterince tanış olmuyan bilim adamlarının tarafından kendi zihniyetlerine göre yanlış yorumlana bilir veya bir türkmen için önemli anlam taşıyan bazı bilgiler onların ilgisini çekmiyip gözlerinden kaçırılır. Bu gerçeği bilim adamların kendileri de söylemektedirler. Mesela Avrupalı Sümer dili uzmanları; – Bu dil İndo-Germen dillerine ait olmadığı için, eğer okurlarımız onu kendi ana dilleri ile karşılaştırırlarsa belki daha doğru sonuç çıkara bilirler – diye yazıyorlar.¹

¹ : Örnek için bak. “Hübner & Reizammer 1987, İnim Kiengi 3” s. III. Markredwitz.

Bu bilim adamlarının önerdiği gibi, Sümer dilinin sözlük ve gramerini türkmen ve genel Türk dili ile karşılaştırdığımızda, bu iki dil arasında çok önemli benzerlikleri ve denk gelmeleri tesbit ede biliyoruz. Başka bir örnek: Herodot'un Orta Asya'nın eski boyları hakkında verdikleri bilgileri okuduğumuzda, Yunan dilinin etkisinde biraz yozlaştırarak yazılmış olmasına rağmen çok sayıda Türkmen boy ve insan adlarımızı, hatta anlamlı gelenek ve göreneklerimizi fark ede biliyoruz. Ancak bunların çoğu yabancı bilim adamlarının dikkatini çekmemiştir. Sonraki bölümlerde bu konuyu ele alacağız.

I- Eski Türkmenistan-Mezopotamya bağları

(İ.Ö. V. ve IV. bin yıllar, Neolit ve Eneolit çağı)

Anev-Altindepe uygarlığı

Bu bölümde günümüze kadar ele geçen belgeler esasında Türkmenistan'ın en eski uygarlıkları hem de onun dünyanın diğer bölgelerine yayılmasını, kısa da olsa ele alacağız:

Türkmenistan'ın tarihi önemi ve onun dünya uygarlığına sağladığı çok önemli katkıları gerçeğini, belki de ilk kez Amerika'lı bilim adamı „Raphael Pumpelly“ (1837-1923) tarafından bilim dünyasına açıklanmıştır. O, kendi yönetimindeki gezi gurubunun 1904'de Anev ve Marı'da (arapca Merv) geçirdikleri kazı araştırmalarının sonucunu, 1908 de bir kitap halinde Washington'da yayımladı. Bu paha biçilmez eserde o, bizim çok eski tarihimiz hakkında (İ. Ö. 8-4 bin yıl) derin ve çok yönli bilgiler verdi. Konumuza ait olan bölümleri ile kısaca tanış olalım:

<< ... yukarıdaki kazı gerçekler şunları anlatıyor, yani, eni 10 futdan oluşan aşağı kat döneminde yaşayan insanlar, güçlü Asya yabani öküzleri (Bos namadiesi), biraz sonra ise atları, domuzları ve koyunları evcilleştirmişlerdir.

Biz burada çok eski çağlarda iki bin yıl devam eden ve şimdiye kadar tanınmış Babil ve Mısır kültürlerinden daha eski bir uygarlıkla karşılaşmaktayız. Biz burada tam bir köy durumunu görüyoruz. Bu köyde hanımlar iğ ile iplik eğiriyorlar, kumaş tokuyorlar, tahıl üretiyorlar, el değirmenlerde un öğütyorlar, yer üzerine yapılmış özgün fırınlarda ekmek pişiriyorlar, çömlekçiler su'da ıslanmış kil balçığı ellerine alarak, belki de içlerinden dualar okuya okuya çeşitli kapkacaklar yapıyorlar, aynı zamanda başka birileri ise boyalar hazırlayarak kapkacakların üzerini eskilerden miras kalma nakışlar ve resimlerle süsleyorlar, düz yerlerde

Çalışanlar iftilik yapıyorlardı...dağlık yerlerde yabancı koyun ve at sürülerini takıp ederek av avlıyorlardı. Biz bu durumları hayalımızda canlandırırken, bin yılların derinliğine gidip daha genişliklere bakıyoruz. Alıslardaki obalarda beyler büyükbaş hayvanları, atları ve koyun sürüleri besliyorlar...

İşte biz, burada çok eski bir çağlarda topraklara gömölüp unudulan insanların yüz ifadelerinde, bu güne kadar aklımıza bele gelmemiş seviyyede adil bir düzeni, insanların vahşılıktan uygarlılığa geçiş sürecini görüyoruz. Biz, yerel hayvanların insan tarafından evcilleştirilmesinin ilk başlangıcını görüyoruz ve bu ise eski dünyanın temelden değiştirilmesini mümkün kılmıştır...

Eski medeni çağda yaşayan insanlar tarafından evcilleştirilen hayvanların sırasına; koyun köpeğini, keini ve özellikle de deveni katmak olur. Onların yetiştirdiği atlar, yürüşlerde ve savaşlarda kullanılırken, develer de büyük çöllerle yan yana yaşanılan bölgelerde paha biçilmez hizmetleri gerçekleştirmiştir... Bu medeni ağ, kuraklığın gelmesiyle sona ermiştir.>>²

R. Pumpelly bu ilginç uygarlığın devamı ve onun özellikleri konusunda sözünü şöyle devam eder:

<< Geçen sayfalarda söylenenler, bu konuda bazı önemli sonuçlar ıkarmağı mümkün kılır: Asya'da tahıl ürünlerini yetiştirmek bizim zamanımızdan 8,000 yıl önce, büyükbaş hayvanları, koyunları, belki de atları evcilleştirilmek ise bizim zamanımıza kadar 8,000 yıl ile 6,000 yıl aralığı Anev'de gerçekleştirilmiştir...

Eğer de buraya kadar ortaya koyduğumuz düşünceler ve çıkardığımız sonuçlar iyi temele oturtulmuşsa, burada biz en eski Anev uygarlığı ile batıdaki Neolit uygarlığı arasındaki benzerlikleri görüyoruz. Ancak bu benzer kùltürün batıdan buraya gelmiş olması mümkün değildir.

² Raphael Pumpelly ;Anevin gadımı öşüşi; Aşgabat 2004, s. 29-33

Eğer onlar arasında benzerlik varsa, bu buluntuları biz: - kendi bölgemizin (Anev'in) gelişme sürecinin sonucu ve ürünü olup, sonralar, yani atları evcilleştirdikten veya atların ve develerin uzak aralıkları (mesafeleri) geçce bilmediği mümkün kıldıktan sonra, bu bölgelerin sınırlarından dışarıya yayılmıştır- diye değerlendirmeliyiz. Buna benzer üstünlüklerin sırasına biz: bakır ve kurşun üretme, dokuma sanatı, ev hayvanları besleme, çiftcilik ve mühtemelen kil kapkacakları süsleme sanatı gibi yönlerde kazanılan bilgi ve deneyimleri de katmalıyız...>>³

R. Pumpelly sözünün bu bölümünü, Anev uygarlığının Mezopotamya (Sümer) kültürünün oluşmasındaki rolunu vurgulamak'la toplar:

<< Avcılıkla geçinen nüfus, yaşamının bir parçasını evcil hayvanların mekanı olan Ovalardan temin ediyorlardı. Ancak İ.Ö. IV. binyıllıkta meydana gelen kurakçılık şartları, devamlı harekette olan göçebe hayvancılık yaşam tarzını tahmil etmiş olduğunu, çalışmamızın gösterdiği netice olarak göz önüne getire biliriz. Bu durum ise yaşayıcıların çok eski çağlardan başlayarak sonraki dönemlere dek süren uzak zaman içerisinde yavaş yavaştan Atlantik'e kadar ulaştıkları ve böylelikle günümüzdeki dünyanın fiziki ve manevi yaşam özelliklerini derin etkilemiş olduklarının gerçeği kesinleşmiştir.

Halkların bu genişliklerde göçüp konup hareket etmelerinin devamında göçebelerin yol istikameti kesinlik'le Avrasya bozkırlarına ve Kuzey Karadeniz'e ulaşmıştır.

Aynı olumsuz hava şartlarında susuzluğa maruz kalan ovalardaki tarımcılar da bir ovoidan öteki ovaya doğru hareket etmişlerdir. Böylelikle onların seçtikleri yollar da Mezopotamya ve Anadolu'da sona ermiştir.

Dr. Dyerst Babil'den bulunmuş uzun buynuzlu öküz heykellerinin biçimini Anev'den bulunan öküz

³ Aynı kaynak, s. 70- 73

heykellerinin biçimi ile aynı seviyede koydu. Bu durumda eğer de biz öküzleri evcilleştirmenin birbirlerine ilişkisi olmadan çeşitli bölgelerde gerçekleşmiş olmasını ve bu öküzlerin aynı kökenden, yani “Bos namıdieus” adındaki yabancı hayvan olduğunu kabullanamıyorsak, o zaman Babil’de bulunmuş öküzlerin o bölgede öküzün henüz yüze çıkmadığı eski bir çağda, Anev’de evcilleştirilmiş olduğunun altını çizmek gerekir. Eğer de çivi yazıdan önce ilk başdaki çizikli görünüşteki yazıda yabancı öküzü ve evcil öküz için iki ayrı ayrı işaret bulunduğunu nazara alırsak, evcilleştirme sürecinin Akkad Sargon’un zamanına kadar devam etmiş Semit dönemindeki Sümer kültürüne tanış olmuştur...

Böylelik’le, Akkad Sargon zamanından çok eski dönemlerde çivi yazısına benzer bir yazının henüz piktografik şekilde bulunduğu çağda, İran düzlüğünden ötede, Babil’den 500 mil kuzeyde ve yaklaşık 600 mil doğuda Anev halkı kentlerde yaşamışlar, esasi tahıl ürünlerini yetiştirmişlerdir. Oysa (halbuki) Fırat ve nil çevrelerinde daha geçki dönemlerde evcil hayvanları yerel yabancı hayvanlardan beslemişlerdir. Bu çeşit yerleşim tarımcılık kültürü, hayvanları beslemenin dışında çeşitli görünüşlerde, Anev’de daha önce, bize malum olan ilk mezarlar çağında son dereceye kadar geliştirilmiştir.

Bu yaşam tarzı dünyanın hangi bölgesinde olup geçiyor?. Medeni gelişmenin bu alanı nerelerden geçiyor?. Eski Avrupa hakkında neleri biliyorsak’da, şimdi biz o dönemlerde Hazar ötesi bölge insanları buğdayı, arpanı ve evcilleştirilen hayvanları “Neolit” çağında yetiştirerek Avrupa’ya getirdiklerini ve daha sonraki dönemlere kadar onların bedelinde hiç bir şey almadıklarını sakınmadan söyleye biliriz. Biz, Anev’de çok eski zamanlarda türetilen ve insanlığın elde ettiği değerler arasında layık olduğu yeri

alan kültür parçalarının hiç birini Afrika'nın vermediğini de inanç'la söyleye biliriz...

Şimdilik biz, sözünü ettiğimiz medeni yaşam birikiminin yerleştiği sınırları (burada eski Suzya, Elam' medeniyetinden söz ediliyor, B. G.) dakik belirliye bilmek için yeterli belgelere sahip değiliz. Ancak prof. Says'ın hatırlatdığı gibi, Babil düzlüğü olamaz. Çünkü o dönemde orası kendi doğal özelliklerinden dolayı geçmesi mümkün olmayan bataklık olmuştur ve onu tarımcılık amacı için ancak; kanalları kazmasını, tuğla yapmasını, evleri ve tapınakları tikmesini (inşa etmesini) bilen medeniyetli insanlar kullanabilirlerdi.

İki ırmağın arasındaki düzlük bölgenin bu duruma gelmesine, her sene devamlı tekrarlanan su coşması sebep olmuştur... daha osnralar, Anev'in eski medeniyetinin çiçeklenmekte olduğu dönemde de Babil düzlüğü hala Körfez suunun altındaydı.

İrmakları kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaya ilk girişen insanların, çok kuşaklar devamında ovalarda yaşamış olduklarından şüphelenmek asla mümkün değildir, çünkü bu bölgede doğal şartların çok ağır olmamasına rağmen büyük ölçüde incinerlik başarıyı talep ediyordu ve bunun için ise uzak zaman gerekirdi. Bu ise "Anev III" bakır çağına denk geliyor ve olası bir sıra göçer'le gerçekleşiyor. O dönemde Anev'den batıya doğru giden yolun son durağı Suzyana (Elam, günümüzdeki İran'ın güney batısında Irak sınırlarına yakın bölge, B.G.) ola bilirdi. Babil uygarlığı ise oradan kaynaklanmıştır...

Kuzey Anev'deki tepenin ikinci medeni çağında devenin, köpeğin evcilleştirilmiş ve granitin bulunmuş olduğu, bunun gibi de süslenmiş seramik kapkacakların yeni görünüşlerinin çıkarıldığı malumdur. İ. Ö. IX. yüzyıl Salmansar II zamanına kadar Babil'de ve Asur'da tek hörküçlü develerden çok az söz edilmesi, develerin Anev'de

beslendiği doğrusundeki tahminleri güçlendiriyor. Granitin temel kaynağının Hinduguş dağları olduğu sebepli, bu taşların Anev’de görülmesi, medeni ilişkilerde, Anev’deki atalarına benzeyen insanların batıya doğru, Doğu İran’a veya Bakteriya’ya köçüb varmış olduklarını gösteriyor. Sümerler de sadece Haldey düzlüklerine köçüp vardıklarından sonra kaplan’ın mevcut olduğunu bilmişlerdir. Doğudan batıya göç edildiği zaman, tarımcılığın ve yerleşim yaşamın oluşan bölgelerinde toplanan tecrübe, başlangıç addım olarak hizmet etmiştir. Birinci Anev uygarlığının başlanğıcında meydana getirilen durum – yerleşim yaşam tarzının türetilmesi, tarımcılığın ve seramik kapkacaklar yapma fenlerinin gelişmesi...- sonraki gelişmeleri talep ettiğine şüphe ola bilmez. Bu gerçek günümüze kadar eşi görülmemiş karanlıklar’la örtülü kalıyordu.

Örneğin, Haldey düzlüğü’nün son dönemdeki doğal ve ekonomik imkanları, çeşitli dil ve etnik gruplara ait olan halkların Sümer kültürüne körükörüne katılmalarına neden olmuştur. Doğrusu, İran’ın doğusunda insanlar kendi amaçlarını takip ede bilmek için benzeri bir şartların oluşması mümkün olmamış gibi gözüküyor, buna göre o insanların bir gurubu, yani Sümerler ise batıya doğru yola devam etmişlerdir...>⁴

R. Pumpelly yönetimindeki Amerikan arkeoloji gurubunun, başta Anev olmak’la eski Türkmenistan’ın büyük uygarlığı ve onun insanlık medeniyetine sağladığı çok önemli katkıları hakkındaki bu değerli açıklamalarını, onlardan sonraki bilimsel çalışmalar da doğrulamıştır. Bu araştırmalardan sonraki yaklaşık 50 yıl devamında yapılan yeni araştırmalar temelinde yazılmış olan “Sovet Türkmenistanı’nın Tarihi” ünvanlı kitabın birinci cildinde bu konuda şöyle bilgiler’le karşılaşırız:

⁴ Aynı kaynak, s. 81- 88

<<Köpetdağ eteklerinde yerleri doğal şekilde sulama imkanı olan pınarların kıyılarında ve çevrelerinde yeni uygarlık oluşuyor ve yeni tarımcılık yaşam tarzı meydana geliyor. Bu dağ eteklerindeki pınar suları, bu bölgede yaşayan nüfusun ve onların komşularının tarihinde temel rol oynamıştır...

Türkmenistan'ın başka bölgelerindeki, dayıma hareketde olan avcılarının, balıkçıların ve yemek toplayıcıların ilkel kültürünün zamanı sona erylir. Dağ eteklerindeki tarımcılık ve bozkırlardaki hayvancılık, ekenomideki ilerleyici gelişmenin iki temel yönünü oluşturuyor hem de o uygarlık içerisinde gelişmeye devam ediyor.

Şimdi, Neolit çağında yaşanan olayların gidişini dolu anlaya bilmek için, Türkmenistan'ın çöllerini ve bozkırlarını terk ederek dağ eteklerine, ilk nöbede ise Köpetdağ'ın Karakuma doğru eğilen yüksek kayalarının eteklerine geçmek gerekir.

Yer köresi'nin en eski ve önde giden tarımcılık uygarlığını hem de onun gelişme sürecini aydınlatan çok erken ve ilk örneklerini işte burada, yani İran dağlığı ile Turan düzlüğü'nün ara sınırlarında bulundu. Bunlardan en eskileri ise Cebel mağaralarında (batı Türkmenistan) eski Neolit çağı insanların henüz yaşamakta oldukları döneme yani, İ.Ö. V. binyıllığa aittir. İlk sırada Aşkabad'ın 30 km. Kuzey batısındaki Ceytun'un yanındaki yerleşim bölgelerden bulunan abidelerdir...

O döneme ait bölgelerin başka bir örneği de Gökdepe'nin güneyindeki "Çopandep" buluntularıdır. Bu iki abide (monument) özgün bir Neolit kültürüne aittir. Bu kendisine has ve özgün uygarlığa "Ceytun uygarlığı" diye ad vermek uygundur. Bu uygarlık (geçen) Sovetler sınırlarında bulunan en eski tarımcıların ve hayvancıların uygarlığıdır...

İ. Ö. IV. binyıllıkta eski tarımcılık arazi daha da genişlenerek, güney Türkmenistan'ın o dönemdeki nüfusu kendine özgün ve çağına göre yüksek derecede gelişmiş “Neolit” kültürünü yaratmışlardır. (Neolit: neos= bakır + litos = taş)...

Köpetdağ eteklerindeki yerleşim ovalar kendi gelişme sürecinde Orta Asya'nın diğer bölgelerinden öne geçiyor. İyi ve uygun hava şartları çok ölçüde buna zemin sağlamıştı. Üstelik Neolit ve Bronz (pirinç) çağlarının devamında eski doğunun çok gelişmiş uygarlıkları ile Güney Türkmenistan'ın arasındaki ilişkiler, Orta Asya'nın diğer bölgelerine nisbeten daha güçlü olmuştur.

Güney Türkmenistan'ın Neolit kültürü eski tarımcılık “süslü seramik” kültürünün kuzeydeki merkezlerinin birisini vucuda getirmiştir, bu kültürler ise Balkan yarım adasından (Batı Türkmenistan'dan) başlayarak bu günki Kafkaz ve İran üzerinden geçip Buluçistan'a ve Hind ırmağı'nın aşağı akımlarına ulaşmıştır.>>⁵

Anev kültürünün insanlık tarihindeki önemi ve onun dünya medeniyetine sağladığı katkıları, özellikle de Sümer kültürünün vucuda gelmesine kaynak oluşturduğu hakkında bilim dünyasında başka da çok önemli açıklamaları görüyoruz:

Batı'nın ünlü bilim adamı “Will Durant” kendisinin “İnsanlık Kültürlerinin Tarihi” adlı eserinin birinci cildinde “*Uygarlık Beşikleri: Orta Asya “Anau” (Anev), aklı şaşırtan yollar*” başlıklı bölümünde şöyle yazıyor:

<< Çalışmamızın bu bölümünü “uygarlık nereden başlıyor? “ diyen, çözülmemiş mesele ve cevabı bulunmamış soruya hasretmeyi uygun bulduk.

⁵ Türkmenistanın (TSSR) tarihi, Türkmenistan bilimler akademisi, I. cild Aşkabad- 1959, s. 37- 45

Biz jeologlar tarihten önceki uzak geçmişin dumanına girmeye çalıştığımız zaman, günümüzdeki Orta Asya'nın kurak çöllerinde, eski çağlarda hoş ve nemli hava şartları olmuş olduğunu sanıyoruz ve bu bölgelerde, hem göllerin hem de bol sulu ırmakların bulunmuş olduğunu görüyoruz. Buzların en son kez çekildiği jeolojik dönemde o bölgelerde kuraklık oluyor ve yağmur suyu ise buralarda oluşup gelişen köylerin ve kentlerin saklanıp kalabilmesi için yetmiyor. Buna göre de bu bölgedeki insanlar kendi yurtlarını su aramak için terk etmeye mecbur olup, dünya'nın dört yanına dağılıyorlar Bakteriya gibi yarı gövdesi kumda gömülüp kalmış kentlerde çok kalabalık bir nüfusun yaşamış olduğunu görüyoruz. Hatta 1868 yılında da Batı Türkistan'ın 80.000 nüfusu, hareket edip gelmekte olan çölleşme'den korkarak yurtlarını terk etmeye mecbur oluyorlar.

1907 yılında Pumpelly “Anau”da (Güney Türkistan'da) M.Ö. 9,000 yıla ait uygarlığın kalıntısı olduğu belirlenen taş aletleri ve başka eşyaları kazıp çıkardılar. Biz burada arpa, buğday, darı gibi tahılların ekilip yetiştirildiğini, bakır gibi madenlerin kullanıldığını, hayvanların evcilleştirilip yetiştirildiğini ve seramikten yapılmış süs eşyaların kullanılmış olduğunu görüyoruz. Biz bu düşünceden hareket etmekle, kendi meçhulümüz konusunda şöyle bir fikiri öne sürüyoruz:

Yağmursuz göğün yüklenmesine ve kuraklığa maruz kalan çöl toprağının baskısına dayanamayan nüfus, üç yana dağılarak, yarattıkları uygarlığı da kendileri ile götürdüler. Onlar, doğuya doğru Çin, Mançurya ve Kuzey Amerika'ya kadar, güneye doğru Hindistan'a, batıya yönelik de Elâm, Sumer, Mısır, hatta İtalya ve İspanya'ya kadar varıyorlar.

Susa'da (bugünkü güney-batı İran'da yerleşen “Şuş” B.G.) eski Elâm'dan kalmış çok eski uygarlığın kalıntıları

Anau (Änev) uygarlığı ile o kadar benzerdir ki, insan uygarlığının başlangıç döneminde, tahminen M.Ö. 4000 yıllarda Susa ile Anau (Änev, Anav) arasında kültürel ilişkiler saklanmış olmasını savunmaya temel sağlıyor. Bunun gibi benzerliklerin ve yakın akrabalığın, hem Anev ile Mezopotamya hem de eski Mısır sanatı ve el işlerinde bulunması, bu ülkelerin arasında da tarihten önceki dönemlerde ilişkilerin bulunduğunu hatırlatıyor.”⁶

Araştırmacı, sözünün devamında Sümerler’in de ya Orta Asya’dan, ya Hindistan’dan veya Kafkasya’dan gelme ihtimalini öne sürerek, Sümer dili ile Moğol dilinin arasında var olan benzerliğin de altını çizerek, kendisinin bu konulardaki nihai fikrini “*Yakın-Doğunun batı uygarlığına kattığı katkıları*” konu başlığı altında şöyle açıklıyor:

“Yazıya geçmiş tarihin en azından 6 bin yıl yaşı vardır. Bizim elimizdeki bilgilere göre bu sürecin tam yarısında insanlık hareketinin merkez noktası Yakın-Doğu olmuştur. Yakın-Doğu diyerek belirsiz adresten biz, bütün Doğu Asya’yı göz önünde bulunduruyoruz. Bu ise Rusya ve Karadeniz’in güneyini, Hindistan ve Afganistan’ın batısını, daha genişletirsek, Yakın-Doğu ile ilişkide olan Mısır’ı da kapsayan bir genişliktir.

Bu belirsiz tasvir edilen genişlikte yaşayan fevkalâde çalışkan ve yaratıcı kavimlerin oluşturduğu çeşitli uygarlıkların birbirine etkisi ve katılması sonucu tarımcılık ve ticaret ilişkileri, at beslemek ve araba üretmek, para kullanmak ve kredi sistemini yola koymak, dokumacılık ve el işleri, hükûmet ve kanun, matematik ve tıp, bilimsel esasta yer sulama sistemi, geometri ve astronomi, takvim, saat ve müçe hesabı (on iki hayvanlı takvim sistemi), yazı ve alfabe, kâğıt ve mürekkep, kütüphane ve okul yerleri, edebiyat ve saz sanatı, ressamlık ve mimarlık, tek tanrıya inanç ve tek eşlilik, çeşitli süs eşyaları ve güzelliği korumak,

⁶ Will Durant, *Kulturgeschichte der Menschheit*, Köln-1985, s. 109-110.

yurt gelirlerini hesaplamak ve vergi sistemini düzenlemek vb. meydana gelmiştir.

Hem Amerika'nın hem de Avrupa'nın bugünkü kültürü Kirit adası, Yunan ve Rum aracılığı ile, doğudan bu uygarlıktan alınarak meydan gelmiştir. Aryanlar'ın kendileri uygarlığın yaratıcısı olmayıp, belki onu Babil ve Mısır'dan almışlardır. Örneğin, Yunanlılar kendilerinden 3 bin yıl önce doğuda yaratılan ilim ve sanatı, savaşta yağmalanan ganimet veya pazarlıkta kazanılmış para gibi elde etmişler. Bunun sonucunda onlar, kendilerinin yaratma yeteneğinden fazla olan bir kültürü dışardan alarak sahip olmuşlardır.

Eğer biz de kendi kültürümüzün gerçek kurucularına saygı göstermek istersek, o zaman Orta Asya'ya şükranlar sunmalıyız.”⁷

İranlı tarihçi Hasan Pirniya bu konuda şöyle yazıyor: "... Ancak Akkadlar'ın ve Sümerler'in nereden geldikleri konusunda, Aşkabat'ın yakınındaki Anû, Astarabad'ın yakınındaki Türendepe, (bazılarına göre Turantepe B.G.) ve Daraygez'de (Güney Türkmenistan çevresi, B.G.) bulunan seramik eşyalar, kap kakaklar ve buna benzer şeylerin imalât ediliş şekilleri Elâm tarzı ile aynı olup altın vazoların yüzünde ise Sümerlerin resimlerinin işlenmiş olmasını göz önüne alarak, bazı bilim adamları Elam Uygarlığı ile Güney ve Batı Türkmenistan uygarlığının birbiriyle ilişkisinin olması gerektiği kanaatine, belki de Sümerler de kuzey taraftan Basra Körfezine ve Babil düzlüğüne gelmiştir diyen düşünceye varmışlardır.”⁸

Gene bir İranlı tarihçi Meşkur da bu konuda şöyle yazıyor: "Babil'in ilk yerli kavimlerinin Sümerler ya da Samîler olduğu konusunda çeşitli görüşler var. Günümüzde alimlerin çoğunluğu Sümerlerin Babil'de yerleşmiş olduğunu savunuyorlar. Sümer yurdu *Tevrat*'ta Şenar adıyla

⁷ a.g.e. s. 115.

⁸ Hasan Pirniya. Tarihe Irane bastan. 1983, Tahran. s. 113-114

geçiyor. Onların kendileri kendi yurtlarına Şumer demişlerdir. Sümer'de bulunan pirinç eşyalardan anlaşıldığına göre onlar Fırat etrafına birden bire beklenilmedik durumda gelip, medeniyetlerini ise Hazar Denizi'nin güney doğusundan kendileriyle getirmişlerdir. Ancak bazı bilim adamları ise bunların deniz tarafından geldiklerini öne sürmektedirler."⁹

Anev uygarlığının son dönemlerinde çiçeklenmeye başlayan Altın-tepe medeniyeti, aslında o medeniyetin devamıdır. Bu medeniyet bronz çağı'nın sonlarına ve demir çağı'nın başlarına kadar devam etmiştir. Bu konuda Türkmenistan'ın eski tarihini öğrenmekte engin emeği ve büyük katkısı olan, Altın-tepe (Altın-tepe) harabelerinin kazılarında bizzat katılan arkeolog V. M. Masson çok değerli bilgiler sunmaktadır:

<<Yerli yaşlılar; - Bu tepenin Altın-tepe adlandırılmasının nedeni, yağmurdan sonra tepedeki mezarların üzerinde, yağmur suyu ile yıkılmasının ardından ufakık altın parçalarının görülmesidir- derler. Burada geçirilen kazı çalışmalarının sonucu, gerçekten de Orta ve Yakın Asya'nın eski tarihini öğrenmekte bu tepenin altın kıymetinin olduğunu gösterdi...

Altın-tepe'de ilk yerleşim tarımcılık en azından İ. Ö. 5. binyıllıkta yüze çıktığını, geçirilen kazıların sonucu onaylamıştır. O dönemden ilkel geometrik işaretlerle süslenmiş küpler kalmıştır. O çağın yaşayıcıları devamlı ve yavaş yavaş gelişmeyi başarmışlardır, biz bu gelişmeyi addım addım izleye bildik. Kilden yapılmış kapkacaklar gitgide güzelleşir ve süsleri çoğalır, nakışların arasına hayvan ve insan heykellerinin şekilleri de girer. Eski Türkmen keçelerini hatırlatan iki renkli basit nakışlar karmaşıklaşır ve nihayetde uyumlu süslere çevrilir. Buluntuların arasında bakırdan kuyulmuş araçlar da

⁹ Meşkur, Mohammadjavad. Iran der Ahde bastan. 1985, Tahran. s. 115

görölmeye başlar, bunun gibi de taşdan yapılmış güzel kapkacaklar, teknikdeki gelişmeyi anlatır. Bu bölgenin yaşaycılarının ekonemisinin temeli sulama tarımcılığa dayalı olarak, küçük baş hayvanlardan oluşan hayvancılık da ona eklenmiştir. İ. Ö. 4. binyıla ait katların analizi, onun temel bölümünün temiz arpadan ve kalanı da ufak buğdaydan oluştuğunu gösterir...

Yaşam imkanlarının devamlı temin olması, köylerin süret'le büyük nüfuslu merkezlere dönüşmesine imkan sağlamıştır. Bu köylerin alanı İ. Ö. 4. binyılın sonları ve 3. binyılın başlarında 20 hektara denk olmuştur. Bu gelişmenin en sonunda ise kent oluşmuştur, onun harabesi Altindepe'nin en üst katında yerleşmiştir. O kentin yaşını belirlemek için, bu konuda Mezopotamya ve Hindistan'da yapılmış çalışışmalara bakmak hem de Altindepe'de bulunmuş kömüre dönüşen ağaç budaklarını radiokarbon analizi ile mümkün oluyor. Bu yaş çok önemlidir; İ. Ö. 3. binyılın sonu ve 2. binyılın başları, daha doğrusu İ. Ö. 3. binyıla varır...

O dönemdeki Altindepe'de 1000-1200 derece sıcaklık temin ede bilen çok sayıda küreler olmuş. Bu körelerde yaşaycılarının ihtiyacını karşılamak için her senede 16-20 bin çeşitli kapkacaklar üretilmiş, onların arasında mesden, bronzdan ve gümüşten yapılmış kapkacaklar da bulunur, hatta yünden tokulmuş kumaştan tikilen giysiler de bulunmuştur. Kentin nüfus sayısı 6000-7500'e ulaşmış. Bu sayı ise o dönemdeki Sümer medeniyetinin merkezi "Ur" kenti'nin nüfusunun 10,000 civarında olduğunu nazara alırsak, çok anlamlı bir sayı olduğu belli olur...

Burada Bibil tekstine de girmiş olan Sümer ve Babil zigguratlarına benzer dini kompleksler de yüze çıkmıştır,

ancak bu kulelerin özelliği onların üçgen olmasıdır, dördüncü geni ise bronz dönemine aittir...>>¹⁰

Altindepe'deki dini inançlar doğrusunda da Masson ilginç ve anlamlı açıklamalar yapar:

<<...yüzünde yarım ay ile haç şekillendirilmiş bir taş plaketi özellik'le ilgi çekicidir. Bunun gibi de altından yapılmış bir öküz ile bir kurt başları, öküzün gözlerinin yüzüne yakut taşı çekilmiştir ve alını ise aya benzer bir nakışla süslenmiştir. Bunların hepsi, bu komplekslerin tümü birlikte neyi anlatır? ve nasıl bir fonksiyonu olmuştur? gibi soruları açıklamalıdır diyen fikiri kendisi ile getirir. Eski Mezopotamya'nın dini tekstlerinin açıklamasına göre, orada ay tanrıçası "Nanna-Sin" güçlü ve ateşli gök öküzü şeklinde yüze çıkar. Altindepe'de ise o, saf altından yapılmış öküz heykeli şeklinde tekrarlanır. Ay tanrıçası Sümer kenti Ur'un en yüksek dereceli korucusu idi, kentin dini kompleksi de ona sunulmuştur. Ur kentinin zigguratının ünlü kulesi de ona aitti. Belli olduğuna göre, Altindepede de Nanna-Sin'in yerel varyantı bir "Ay Tanrısı" bulunmuş ve ona da bu kentin dini kompleksi sunulmuştur. Bu tapınağın çok katlı kulesi ise açıkcasına Sümer zigguratlarının bir prototipinin devamıdır. Bu merkez, kentin idari organlarının birleşmesinin semboludur ve daha doğrusu, eski kentlerin tümünde olduğu gibi, kenti idare etmek hakkındaki düşünceleri anlatır...>>¹¹

Burada bulunan bilim ve teknoloji konusunda da ady geçen arkeolog geniş açıklamalar yapar:

<< İş bölüşmelerin sonucu çeşitli ürünlerin çoğalması, ekonominin çeşitli dallarında bilim ve teknolojinin gelişmesini talep etmiştir. Teknoloji konusundaki bilimsel araştırmaların göstergelerine göre,

¹⁰ Vadim M. Masson „Das Land der tausend Städte“ München-1987, s. 22-30

¹¹ Aynı kaynak, s. 34-35

Altindepe'nin çömlekçileri sıcak hava şartlarında çok anlamlı bilgiler edinmişlerdir. Madencilerin de elde ettikleri az olmamıştır. Çünkü onlar metalları çok incelikle eritme tekniği gereken metodlarla yüksek kaliteli ürünleri üretmeği ustalıklı başara bilmişlerdir. Tarımcılıkta, yerleri hazırlama, tohumlama ve sulama mevsimlerini astronomi bilimleri temelinde düzenlenen takvim yıldönümleri ile önceden ayarlamışlardır. Doğal olayların bir birine denk gelmesi hem de gökdeki cisimlerin hareketlerini ve sonuçlarını muhasibe etmek esasında takvim düzenlemek, elbette matematik iliminin temellerini bilmeden mümkün ola bilmezdi. Altintepe mimarisinde kullanılan metodlar da onların geometri bilimi ile de önemli derecede tanış olduklarını gösterir... mimarlıktaki uyumlu durum, burada da aynı Mezopotamya'deki gibi, uzunlukları ölçmekte belirli bir ölçü sisteminin bulunduğunu isbat eder...

Nüfus sayısının değişmesiyle çok genişlemiş bilgileri, belirli notalara almak vesilesi ile saklanmalı idi. Bu sorun ise elde edilmiş olan bilgileri tespit edebilecek, itibarlı ve uygun işaretleri düşünüp bulma mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Bu mecburiyetten dolayı, Altintepe sakinlerinin belirli bir yazı sistemini bularak kullanmış oldukları büyük ihtimaldir. Gerçekten de seramikten yapılmış Tanrıça heykellerinin yüzüne çizilmiş birkaç işaret bulundu. Bu işaretleri birbirine uygun gelen 6 guruba ayırmak mümkündür. Bunlar devamlı olarak tekrarlanmaktadır ve her bir heykelde çeşitli işaretler özel formalarda birbiri ile bağlanıyorlar. İlk sırada bir yıldız (*) işareti ile gökteki bir Tanrıçayı, çiçeklenmiş bir ağacın budağı ile de, belirli bir bitimliliğin yahut buğdayın “Korucu Tanrısını” anlatmış olmalıdır. Bu işaretlerin birkaçı protoelam (Elam öncesi) piktografında da görülmektedir.

Bulunmuş yegâne örnek olan bir mührün yüzünde ise protohint yazı sistemine ait olduğu açıkça belli işaretler

vardır. Eski Sovyet bilim adamlarının Konorozov'un yönetiminde protohint metinlerini yüze çıkarmakta kullandıkları metodlarla karşılaştırdığımızda, Altın-tepe'de bulunan bu yazıyı - belirli bir Ulu Tanrı ya Tanrıçanı anlatıyor - diye yorumlayabiliriz....

Bunların hepsini dikkate almakla, Altın-tepe'de yaşayanların kendilerinin de bir protohint yazı sistemleri olmuş olmalı ya da her halde protohint yazı metinlerini okuyup anlamışlardır diyebiliriz.”¹²

Anev uygarlığı ve onun Sümer kültürü ile ilişkisi hakkındaki bölümü Rus arkeolojisinin atası Nikolsky'nin sözleriyle noktalarız: “Sümerlerin Ana vatanı Aşkabad kentinin yakınındadır. Bu ülkenin kurganlarından arkeologlar taş, gümüş ve kilden yapılmış eşyaları bulmuşlardır ki bunlar, Mezopotamya'nın güneyindeki Sümer kurganlarındakilere çok benzerler. Bütün bunlar şu düşünceye getirir ki, Sümerler büyük bir ihtimalle Türkmenistan'dan Mezopotamya'ya varmışlardır. Bu iki uygarlığın son analizi onların arasındaki bir çok ortaklıkları göstermektedir. Sümerlerin baş Tanrıları olan En-Lil'in yerleştiği yer, Mezopotamya'nın güneyindeki düzlükte değil, dağlarda olmuştur. Belki de **Köpet Dağı'nın** etekleri onların ana vatanı olmuştur.”¹³.

Yukarıda tanık olduğumuz ilmi belgeler, yani arkeologların elde ettikleri anlamlı buluntular ve bilim adamların onların üzerinde yaptıkları analiz ve yorumlarına dikkat ettiğimizde, aşağıdaki noktalar açıkca görülmektedir:

1- İnsanlık medeni tarihinin üçüncü aşaması, yani Ova uygarlığı V-IV. binyıllıklarda Köpetdağ ve Hinduguş (Hindukuş) dağları'nın eteklerinde, dağlardan gelen pınarların çevresinde devam etmiştir.

¹² Masson, V. M. 1987 a.g.e., s. 37-40

¹³ Mateveev, K. & Sazonov, A. “Zemlya Drevnego Dvurechie” 1986 Moskva, s.38

2- Bu Ova medeniyetleri birbirlerinden bağlantısız hem de özel şekillerde gelişmişlerdir.

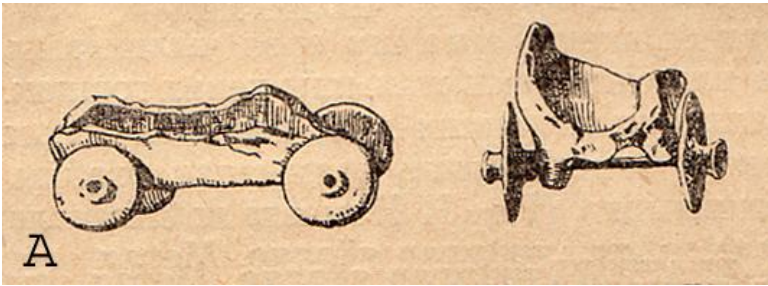
3- At, deve ve öküz gibi insanlık uygarlığının gelişmesinde çok önemli rolü olan hayvanlar ilk kez Köpetdağ eteklerinde, yani Anev'de evcilleştirilmiştir. Bu hayvanların ve biraz sonra da tekerli arabaların kullanılması, Anev medeniyetinin, onu yaratan insanların göçü ile dünyanın başka merkezlerine ulaşmasına imkan sağlamıştır.

4- İ. Ö. IV. binyıllıkta Türkmenistan ve bütün Merkezi Asya'nın aşırı sıcaklanarak kuraklanması ve Karakum çölünün daha çok genişlemesi sebebiyle, Anev uygarlığını yaratan nüfusun büyük kesimi dünyanın dört yanına dağılarak, Mezopotamya ve Hindistan gibi yaşamaya yararlı bölgelerde, eski dünyanın en esasi medeniyetlerinin yüze çıkmasında temel rol oynamışlardır, hatta yazılı tarihin başlangıcı olan Sümer kültürü de Anev medeniyetinin özel bir devamıdır demeye inandırıcı deliller bulunmaktadır. Bu gerçeği biz „5000 yıllık Sümer-Türkmen Bağları“ unvanlı çalışmamızda, Türkmen ve Sümer dillerini hem de bu iki kültürün diğer dallarını karşılaştırmak yoluyla isbat etmeye çalışmışdık.

Elinizdeki çalışmamızda ise, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Anev-Altindepe medeniyetinin Türkmenistan'daki devamına kısa değinerek, Büyük Part devletini (tahminen İ.Ö. 247-İ.S. 224) kuran atalarımız hakkında konuşacağız.

Gruplar	Gruppe	I	II	III	IV	V	VI
Güney Türkmenistan belgileri	Zeichen in Südturkmenien						
Elam öncesi yazı belgileri	vorelamische Schriftzeichen						
Eski sumer yazı belgileri	frühsumerische Schriftzeichen						
Harappa/Hind yazı belgileri	Zeichen in Harappa/Indien						

Vadim M. Massonyň ýokarda ady geçen kitabyndan, s. 38

Türkmenistan M.Ö. III. binyıl
(Türkmenistan SSR Tarihi, I. cilt, s. 41)

II- Türkmenistan İ. Ö. IV- III bin yıllarda (Anev-Altindepe Uygarlığının devamı, Bronz çağı)

Yukarıda tanık olduğumuz gibi bizim Anev, Altindepe, Göksüyrü ve Güney Türkmenistan'ın diğer ovalarında eski uygarlıkları yaratan atalarımızın büyük bir kesimi, yüze çıkan çok olumsuz doğa ve ekonomik şartları nedeniyle, hayatlarını sürdürme bilmek için dünyanın dört yanına göçüp dağılmışlardır.

Onlar Mezopotamya ve Hindistan gibi yaşama uygun ülkelerde, kendilerinin elde ettikleri zengin deneyimlerinin esasında, belki de yerli nüfusun da tecrübelerinden yararlanarak, tekrar, dünyanın en gelişmiş medeniyetlerini yaratmışlardır. Ancak onlar eski ana vatanlarını da asla unutmayıp, orada kalan akrabaları ile kültürel ve ekonomi ilişkileri oluşturup devam ettirmişlerdir.

İşte böylelikle “Ova” medeniyetinin devamı olan; Türkmenistan'ın Murgap ırmağının çevresinde “Marı”, Dicle ve Fırat ırmaklarının arasında Sümer (ve sonra Akked), Hindistan'ın kuzeyinde ise Harappa kültürleri birbirleriyle ilişkide ve karşılıklı etki temelinde gelişmelerini devam ettirmişlerdir. Konumuzun bu bölümündeki amacımız, Türkmenistan'ın bu dönemdeki durumunu açıklamaktır. Elbette bizim bu konudaki temel kaynağımız, geçen yüzyılda, özellikle de ana vatanımızın bağımsızlığına kavuşmasından beri geçirilmiş kazı çalışmalarının sonucu temelinde yazılan eserlerdir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi bu elde edilen buluntuları veya eski tarihçilerden kalma belgeleri, o medeniyetleri yaratan insanların halefi hem mirascısı olan Türkmen ulusunun dili, kültürü, gelenek ve görenekleri, ince sanatı, el işleri, çok eskilerden kalma inanç izleri... ile karşılaştırarak onlaların esasında değerlendirip yorumlamağı doğru ve gerçeğe yakın olur diye düşünüyorum. Elbette biz, yabancı

bilim adamlarının bizim tarih ve kültürümüzü öğrenip açıklamakta verdikleri ve vermekte oldukları emeklerinden dolayı son derece minnetdar olmağı kendimizin milli borcumuz sayıyoruz, ancak aynı halde de onların kendi dil ve kültürleri esasında ürettikleri fikir ve yorumlarını aynen kabullanıp onları tekrarlamak da kısmen yalınış olabilir diye düşünüyorum. Örneğin: bizim ulusumuzun çok eskilerden beri saklaya gelmiş kültür merkezlerinden birinin ady olan “Marı” sözcüğünün 5,000 yıl önce yazıya geçen Sümer dilinde belli anlamları var, üstelik aynı ad’da ve aynı dönemde bir Sümer kenti de bulunuyor. Şimdi biz bu adı eski Yunanlıların yazdığı gibi “Margiana” veya islamden beri Arapların kendi dillerine uygunlukta yazdıkları gibi “Merv” şeklinde kullanırsak, bu adın hem anlamı hem de tarihi önemi kaybolur. Bu gerçek, diğer yer yurt adları, insan adları ve eski boyların adları konusunda da aynıdır. Bu gerçekleri, Sümerler hakkında çok önemli eserler yazan bazı akademikerler de vurgulamışlardır:

<< Sümer dili Hint-Avrupa dili olmayan bitişimli (agglutinatıv) bir dildir. Bu yüzden onu İndo-Germen dili ile karşılaştırarak incelemek mümkün değildir. Öyleyse, Sümer dilinin gramerini okumak nasıl mümkün olabilir? Biz her derste, Alman dili gramerinin belirli bir bölümünü ele alıp ardından, Sümer dilinde ona uygun kaideleri izah ediyoruz. Alman olmayan okurlarımız bunun tersine, kendi dilinin gramerine göre davranırlarsa belki daha iyi ve olumlu sonuçlar alabilirler. Örneğin, “ilgi durumundaki zamirleri” her okur kendi ana dilinin kaide ve kuralları ile düşünürse, daha anlamlı olması mümkündür.>>¹⁴

Üstelik, bazan siyasi sebeplere göre bazı ulusların tarihini küçümsedilme veya hut inkar edilme olayını da nazara alınmalıdır. Bu konuda bazı bilim adamların duyuruları da bulunmaktadır:

¹⁴ Hübner & Reizammer 1987, *Inim Kiengi* 3, s. III. Marktredwitz.

<<Batı (burjuaz) yazarların çoğu Orta Asya halklarının tarihini, hakim sınıfların sonsuz savaşları ve işgalcılıklı hareketleri ile anlatmaya temayül gösterip, yaratıcı halk çoğunluğunun durumuna az dikkat ederler. Doğu ulusları, özellikle de türk dilli ulusları küçümsederler, bu tarihçiler Türkmenleri ve onların atalarının yarattıkları kültürü ve ekonomide elde ettikleri üstünlükleri de küçümsetmişlerdir.>>¹⁵

Bu gerçekleri nazara alarak, konumuzu Türkmenüstan'ın bronz çağı medeniyetinin çeşitli yönlerini açıklamakla devam ettiriyoruz.

Altindepe'de dini düşüncelerin gelişmesi ve onun Orta Asya ve Hindistan'da yüze çıkan sonraki dini inançlara temel oluşturduğu konusunda da anlamlı bilgiler elde edilmiştir:

<<Arkeologların elindeki buluntuların tümünü eski bir dünyagörüşü bağlamak mümkündür. Sadece her bir unsuru canlandırarak göz önüne getirilirse, belirli bir düşünce sistemini analtır. Bu sistem kendi içerisinde somut düzenle birbirine bağlıdır. Günümüzdeki açışlara ve açıklamalara göre, bunun gibi mitolojik düşünceler eski çağlar için olağan hem de yasalıdır. Bu sistem, gelenek ve görenek felsefesini, dünya ve onun yaratılışı hakkındaki açık betimlemeleri (tasvirlendirmeleri) içermektedir. Günümüzdeki bilim adamların bir çoğu tarafından, ejderhalar ve diğer şaşırtıcı hayvanlar hakkındaki sohbetler, basit masallar gibi algılana bilir. Ancak eski çağlarda bunlara, gerçek yaşamı anlatan dünyagörüşün dolu ve yasal düşünce sistemi hükmünde paha biçilmiştir. Altindepe'de bu gibi dünyagörüşlerin çok genişlemiş olduğunu söyleye biliriz. Sadece Ay Tanrısı ile ilgili "gök öküzü" kendiliğinden bu düşüncelerin inkar edilemez bir isbatıdır diye biliriz...

¹⁵ Türkmenistan SSR'nin tarihi, 1.cilt-1959, s.10

Bu konuda çok sayıda mühürler, kıymetli bilgiler yüze çıkarılıyor. Onların çoğu çeşitli hayvanlar şeklinde kalmıştır: dağ keçileri, kanatlarını yaymakta olan kuşlar, tehditte bulunan parsılar... ancak onlar çok karmaşık görünüşlerde yüze çıkıyorlar. Mesela kurbanlık sunulan yerlerdeki mezarlardan çift başlı kuş şekilli mühürler bulunur. Özel ilgi çeken nesnelerin birisi de aynı yerdeki mezardan bulunmuş üç başlı ejderha şekilli gümüş mühürdür. Bu çok büyük ve şaşırtıcı heykeller, aşağıdaki hayvanların karışımından yüze çıkmıştır: kedi'ye benzer bir yırtıcı hayvan, kartal ve balyk. Mühürlerde yılan şekillerinin çok rast gelmesi Altindepe'nin özgün konusudur (sujetidir), onun çok ilginç bir yönü ise "ay sembolü" ile ilişkide yüze çıkmasıdır. Bu örneklerin birisi, yarım ay görünüşdeki mühürdür, onun içinde burulup yatan yılan da var. Başka bir bronz mühürde de bu tema tekrarlanıyor, ancak burada ay bir haç'la süslenmiştir...

Bu örneklerin devamında bir değişiklik de var, yani aynı durumdaki sembollarda öküzün yerine bir yılan yüze çıkıyor. Böyle durum eski kentin çeşitli bölgelerinde rast geliyor. Belki de burası yılan-öküz karışımı iki cinsden türetilmiş hayvan şekillerinin başlangıç noktası olup, sonradan ejderha-öküz görünüşüne dönüşmüştür. Hangi durumda olursa olsun, ancak Altindepe'de mitolojik sujetlerin (konuların) çok geniş ölçüde gelişmiş olması şüphesizdir...

Güney Türkmenistan'da yerleşmiş Altindepe, bronz çağına ait tek hadise değildir. Buna benzer bir merkez de Namazgadepe'dir. Harabelerden çıkan öküz sayısının çok olduğu için buranı "kutsal öküzlerin kenti" diye biliriz. Güney Türkmenistan'da başka da çok sayıda Altindepe'ye benzer küçük kentler de bulunmuştur. Mevcud olan tüm simgeler esasında, burada Orta Asya uygarlığının günümüze

kadar tanınmış yüksek derecedeki güney tipinden söz etmeliyiz...

Başka bir çok önemli mesele de, Altındepe'nin hiçten var olmamış ve boşlukta da devam etmemiş olmasıdır, belki komşuları ve başka çağdaş ülkeleri ile yakın ilişkide gelişip çiçeklenmiştir. Bronz çağının Altındepe kültüründe iki geleneğin devam etmesi temelsiz değildir; birisi: Güney Türkmenistan'ın eski Neolit çağına ait tarımcılık kültürü, o birisi ise: başda Mezopotamya olmakla başka da gelişmiş kültür merkezleri ile ilişkide ve onların etkisinde yüze çıkmış geleneklerdir...

Biz bu gerçekleri şöyle özetleye biliriz: Altındepe kültürü çok geniş güney uygarlığının parlak bir parçası olduğu, kendiliğinden bellidir. Bunun aydın örneği ise, Mezopotamya medeni normları ve onun Hindistan'deki Harappa medeniyeti ile ilişkileridir. Bu iki kültürün birbirleriyle temas ettiği noktada yerleşen Altındepe ise, bu medeniyetleri birleştirerek, doğunun çeşitli ülkeleri ve halklarının birbirlerine karşılıklı etkileri içerisinde kendi gelişme sürecini baştan geçirmiştir.

Arkeolojik araştırmaların sonucu, bizim için iki soruya belli ölçüde açıklık getirmeğe imkan sağlıyor: Altındepe'nin yerleşim bölgelerinin genel manzarası nasıl olmuştur?, bronz çağına ait bu olağan üstü güzel abidelere nasıl düşünüp, onu nasıl beyan etmeliyiz?. Daha karmaşık mesele ise üçüncü bir soruyu cevaplandırmaktır: Nasıl bir zorlukla karşılaşarak, Orta Asya'nın bu en eski medeniyeti terk edilmiştir? Çünkü kazılardan elde edilen belgeler, Altındepe'nin çökmesinin her hangi bir felaketin etkisi ile olmayıp, belki yavaş yavaş çökerek çöllüğe dönüşmüş olduğunu isbat eder. İlkbaşda kentin merkezi ve yukarı (üst) sınıfların bölgesi boşaltılmış ve şehrin batı semtinde yaşam zoralşmıştır, sonra ise kent tamamen terk edilmiştir. Viranlıktan veya katliamdan hiçbir iz yoktur. Elimizdeki

belgelere göre, yaşayıcılar evlerini terk ederken gereken eşyalarını kendileri ile götürmüşlerdir. Buna göre de arkeologlar, onların tek tük unuttukları ve ya düşürdükleri küpler ve heykellerle yetinip seiniyorlar. Böyle bir kitle halinde göçüşün ve bozgunluğun nedenleri tam belli değıl, ancak şöyle bir tahmin öne sürölmektedir, yani üretim kabiliyeti az olan ve dağıdan gelen pınarlarla sulanan sınırlı tarım yerlerine karşılık nüfus sayısının artması bu göçlere neden olmuştur. Bu ve başka da bir kaç delillere göre, Orta Asya'da İ. Ö. Üçüncü binyıllıktan ikinci binyıllığa geçiş döneminde havanın ortalama sıcaklık derecesinin yükselmesi sonucunda, kuraklığın artması hem de toprak hareketi yüze çıkmıştır...

Altıntepe'liler bu veya başka bir duruma düşmüş ve her türlü olumsuzluklara maruz kalmış olabilirler, ancak onlar hiç bir zaman ruhdan düşmemiş ve yaratıcılık güçlerini kayb etmemişlerdir. Medeniyet ocağı bu kez biraz doğuda Murgap ırmağının ayağında (sonunda) ve Amı ırmağının orta akımında tutuşup parlamağa başlar ve İ. Ö. İkinci binyıla kadar sürer. Onların yerleşim bölgeleri arkeologların 70 yıllık çalışmaları sonucu, Güney Özbekistan ve Kuzey Afganistan'da da yüze çıkmıştır...

Belirli bir önem taşıyan geleneklerini kendileriyle getirmiş yabancılar da yerel yaşayıcılar içinde eriyip gitmişlerdir. Ancak bunlardan başka da Hazar ve Karadeniz çevrelerindeki uzak bozkırlardan, bazı bilim adamların - Hind-İran dillilerin yayılması- diye adlandırdıkları boylar da gelip Orta Asya ve komşu ölkelere aralaşmışlardır. Bu kültürlerin karışması ve karşılıklı etkisinin işaretleri ise, yüze çıkan karışım kültürün bazı izleridir. Ancak (Türkmenisan'ın) eski yerel medeniyetinin kayıp olmuş olması asla mümkün değıldir...

Elde edilen delillerin tümü, Orta Asya'nın bronz çağına ait bu kentleşme kültürünün çok anlamlı rol

oynadığını gitgide güçlü tasdik etmektedir. Harappa (Hindistan'da Güney Türkmenistan kültürü etkisinde oluşan medeniyet, B. Gerey) medeniyetine ait dönemlerde yüze çıkan çok sayıdaki dini düşünceler ve şekillendirilmelerin, sonralar bu veya başka bir şekilde “İndüizm” inancına girmiş olduğu bellidir. Elde bulunan göstergelerin tümü bu gerçeğin, Zaratustra (Zartüş) talimatı konusunda da aynı olduğunu gösterir. Yani onun (Zartüşün), bronz çağının gelişip çiçeklenmiş döneminin, dünya hakkındaki düşünce sistemini gözardı etmiş olması mümkün değildir. Biz burada sadece Avesta mitolojisindeki ünlü ejderhanı hatırlatıyoruz. Onu (ejderhanı) bir kahraman, savaşta yenerek adaletin üstün gelmesi hükümünde yer yüzünden yok eder. Anlatılışına göre bu ejderhanın üç başı, üç boyunu ve altı gözü vardır. Bu konuda, Altın-tepe'den bulunmuş olağanüstü ölçüde kendisine çekici mühürün yüzündeki aynı buna benzer üç başlı kocaman yaratık ile onun (Avestadaki ejderhanın) ilişkisini göz önüne getirmemek mümkün değildir. Avesta'da tasvir edilen bu tip hayvan düşüncesi Altın-tepe'deki ilginç yaratığın esasında türetilmiş ve onun sonucu olmuş olması da imkandışı bir olay değildir. Herhalde, bronz çağının bu yüksek kültürü ve ondaki dünyagörüş, sonraki manevi ürünlerin yüze çıkmasına temel oluşturdu, bu ürünlerin önemlilerinin birisi de Zaratustra (Zartüş) talimatının türemesidir. O, Mısır ve Mezopotamya'nın eski dinlerine nispet, hem ahlaki hem de felsefi açısından daha yüksek derejededir.>>¹⁶

Şimdi, son açışlar esasında Güney Türkmenistan medeniyetinin “Marı” topraklarındaki devamı ile tanışıyoruz:

<<Bu toprakları üretime uygunlaştırma işi İ.Ö. IV. binyılın ortalarında, Güneydoğu Türkmenistan'ın yani Murgab'ın eski akımının çevresine “Göksüyrü” tayfalarının bir kesiminin göçüp gelmesiyle başlanır. Ancak belli

¹⁶Masson, V. M. 1987 a.g.e., s.40-45

oluşuna göre, Göksüyrülüler'in bu göçleri onlara bir şey kazandırmadı, onlar Margiana'nı (Marı'nı) terk edip gitmeye mecbur oldular. Bu gerçeği "Kelleli" ovasındaki barınılması zor, olumsuz yaşamın kalıntıları ve Kuzey Gonur'dan bulunmuş, göksüyrülilerin şekilleriyle süslenmiş küplerin ufacık kalıntıları da ispat eder.

Ancak İ.Ö. III. binyılın son yüzyıllarında Murgap'ın bol sulu eski akımının kıyılarına tarımcıların büyük toplumları göçüp gelmişlerdir. Bereketli toprakları değerlendire bilen bu topluluklar, kendilerinin yeni vatanlarında büyük köyleri ve kentleri kurmağa başladılar. Büyük Murgap düzlüğünde asla taş bulunmadığı nedeniyle, yeni gelen Güney Türkmenistan'lı boylar ev yapmakta güneşin altında kurutulmuş tuğlaları kullanmayı benimsemeğe mecbur olurlar.

Binaların üstünü örtmek ve direk sütunlerini dikeltmek için yeterli ağaç bulunmaması nedeniyle, daha öncelerden beri bilinen "kubbe kurma" usulunu kullanmalı oldular. Bu gerçeği şimdiki Göksüyrü tren durağının yakınında İ.Ö. IV. binyıla ait kubbeli kulelerin arkeologlar tarafından bulunması da ispat etmektedir...

Gonur'deki kent kalesinde dört tane abidevi bina yerleşmiştir. Onları „od tapınağı“ , „padişaha ait tapınak“ , „kurban sunulan tapınak“ ve „su tapınağı“ diye adlandıralım. Onların hepsi „kare“ diye adlandırılan koruma alanının içinde yerleşmiştir. Bunlardan başka da bu bina toplumunun kuzey semtinde „kitle halinde yemek yeyinen“ ve „özel amaçlar“ için kullanılan binaların kalıntıları da bulunmuştur...

Bunun gibi amaçlandırılan binalar zincirine Eski Doğunun mimarlık geleneğinde ilk kez rastlanıldı ve bu ise Marguş (Marı) yurdunda mimarlığa özel önem gösterildiğinin hem de dini ve örfi gelenek ve göreneklerinin karmaşık olduğunun tartışılmaz göstergesidir...

İ. Ö. III. binyıllığın sonlarında Marı'da, Yakın ve Orta Doğu'da özel bir mimarlık mektebi bulunmuştur. Akademik G. A. Pugaçenkov'un birkaç makalesi bu konuya hasr edilmiştir. Başka da arşitekt M. A. Mammedov'un „Bakteriya'nın ve Margiyana'nın eski mimarisi“ (Aşkabad-2003) başlıklı eseri beni mimarlık tarihinin çok ince yönlerini açıklamaktan kurtardı...

Bu gün Gonur'un koruma duvarlarının ve diğer binalarının kalıntıları bulunduğu zaman, günümüzden birkaç binyıl önce, yaşamın kaynayıp coşduğu dönemde, mimarlığın nasıl bir görünüşte ve seviyyede olduğunu göz önüne getirmeklik mümkün olur. Hareketli Murgap ırmağının bol suyu bu toprakları sulamıştır. Bereket mekanı olan bu topraklarda Türkmenlerin çalışkan ataları buğday ekmişler, bağlar ve bahçeler türetmişler, evcil hayvan sürülerini beslemişler, atları yetiştirmişler, evleri, sarayları ve tapınakları inşa etmişler, usta meslek sahipleri ise, sadece günlük yaşam için gereken eşyaları hazırlamakla sınırlı kalmayıp belki, eski dünyanın kuyumculuk sanatının değerli hazinesini oluşturan nefis ürünleri yaratmışlardır...>>¹⁷

Yukarıdaki sözlerin yazarı sonra, Türkmenistan'ın eski “Marı” medeniyeti ile Kuzey Mezopotamya'deki aynı çağa ait olan “Marı” medeniyeti arasındaki ilişkilere dikkatı çeker:

<<... İ. Ö. III. binyıllıkta bu amaçlar için (bulaşık suları binalardan çıkarmak için, B. Gerey) küçük kanallar kazarak üstünü tuğla ile örtmüşler. Ancak bazı yerlerde, örneğin, Fırat nehrinin kıyısında yerleşen “Marı” kentinin güzel saraylarında ve tapınaklarında da yukarıdaki gibi özel drenajlar şebekesini kullanılmıştır. Eski Gonur'un (Türkmenistan'ın Marı kentine ait, B. G.) tapınağında da

¹⁷ Wiktor Sarianidi, “Goñurdepe, şalaryň we hudaýlaryň şäheri”. Aşkabad-2005, s. 23-27

aynı şebekelerin kullanılması, bu kenti o çağın en gelişmiş merkezlerinin sırasına katmaktadır...>>¹⁸

Arkeolojik araştırmaların sonucu, Altindepe’de yüze çıkmaya başlamış dini inancların Mari’da devam ederek olgunlaşıp, oradan da Hindistan’a ve günümüzdeki İran sınırlarına doğru yayıldığını ispat etmiştir:

<<Marguş (Mari) yurdunda yaşayan nüfusun ideolojik düşüncelerini izah etmek zordur. Bu konuya ait yazılı belge ve bilgilerin yetersiz olduğundan dolayı, mesele ile azda çokta ilgili başka belgelere, ilk sırada ise mühürlerde ve tumarlarda (Türkmen hanımlarının bir çeşit takısı, B. Gerez) şekillendirilen ve konu açısından karışım kompozisyonlara yüzlenmeliyiz.

Yukarıda açıklandığı gibi, Hayır ile Şer’in arasındaki savaşın dualistik mazmununu, onların felsefi terkininin temelini oluşturuyor. Bu durum onların gündelik yaşamının, kişisel ilişkilerinin tümünü kapsamaktadır. Boyunlara takılan ve sahiplerini her günde her türlü belalardan ve olumsuzluklardan koruyan çok sayıda tumarların yüzüne kazılarak çekilmiş kompozisyonlarda, sadece şekillendirilmiş personajları (kişisel özellikleri) değişiyor, ancak onun baş talimatı – Hayır ile Şer arasındaki savaş talimatı- saklanıp kalıyor.

Zoroastr’ın (Zartüş’un) tam yeni bir din türetmeden, sadece eski çok tanrılık düşüncesini tek tanrılık talimatına tabi tutarak değiştirdiği gerçeği, daha önce dilciler tarafından açıklanmıştır...

Bazı silindir görünüşteki mühürlerin üzerinde, deve’ni iderek (burun ipinden çekerek) götürmekte olan insan şekili saklanıp kalmıştır, bunun ise Zaratüş’un adı ile bağlantılı olması mümkündür. Bu sözcüğü dilcilerin çoğu -altın gibi parlayan develerin sahibi- diye çevirirler...

¹⁸ Aynı kaynak, s. 44

Elde edilen buluntulardan anlanıldığı gibi, bu süjeler (konular) Marguş (Marı) rivayetler ve hikayelerinde özel yer almıştır. Yerel tayfaların bilim ve medeniyetinin gelişme derecesine paha biçmek için bu parça parça bilgiler de yeterlidir. Yabancı tayfalar, Mezopotamya-Anadolu topraklarının bu zemindeki tecrübelerini de kendileriyle getirmişlerdir. O gelenek ve göreneklerin Güney Türkmen gelenek ve görenekleri ile birleşerek, daha sonraki uzun zaman devamında dünyayı hayran edecek bilim ve kültür derecesini yaratmıştır.>>¹⁹

Burada, bazı tarihi gerçekleri nazara alarak, yukarıdaki sözlerin yazarı değerli arkeolog V. Sarianidi'nin bazı fikirlerini doğru bulmadığımı belirtmeği, gerçekleri daha doğru öğrenmek için gereklidir diye düşünüyorum:

1- Alim sözlerinin devamında bir taraftan bronz çağına ait kültürün Türkmenistan'ın yerel ürünü olduğunu vurgularken, başka bir yerde ise bu kültürün batıdan, daha doğrusu Yunanistan'dan geldiğini savunuyor. Halbuki ilmi kaynaklarda, o cümleden internet saytlarına yansıyan, batılıların en son değerlendirmeleri, o çağda, yani bronz çağını kapsıyan İ. Ö. III. binyılda, henüz Yunanistan'da yüksek medeniyetin yüze çıkmadığını açıkça göstermektedir:

<<Yunanistan'da uygarlık İ. Ö. 1700'lerde "Kret" adası'nın üzerinden, dışarıdan gelen "Mino" kültürü (Minoische kultur) ile İ. Ö. 1600 yıllara ait yerel "Muken" medeniyetinin (Mukenische kultur) birleşiminden oluşmuştur. İlk kuleler ve tapınaklar ise İ. Ö. 580'li yıllarda yüze çıkmıştır.>>²⁰

Biz bu konuda, yani o çağlarda kültürün doğudan batıya geçtiği hakkında, R. Pumpelly, Nikolski, Will Durant

¹⁹ W. Sarianidi, „Marguş“, Aşgabat-2002, s. 284-5

²⁰ Bak.(www.griechenland-info.de/index1.htm).

gibi dünyanın ünlü bilim adamlarının fikirleri ile de geçen bölümde tanış olmuşduk.

2- Bu bilim adamı genelde ve ısrarla Türkmenistan-Mezopotamya ilişkilerini, dilleri Ural-Alтай dil gurubuna ait ve Orta Asya'dan (daha doğrusu Türkmenistan'dan) göçüp Mezopotamya'da yerleşerek orada yüksek kültür yaradan "Sümerler" ile karşılaştırmanın yerine, bir sonraki döneme ait Sami kavimlerinden olan "Akkadlar" ile karşılaştırmayı tercih ediyor, daha doğrusu Sümerleri göz ardı etmeye özen gösteriyor. Halbuki, hatta W. Sarianidi'nin kendisinin 2001 yılında Gonur'dan bulup, Amerika'nın Pensilvaniya universitesine gönderip okuttuğu bir çivi yazısı da Akkad dilinde değil belki Sümer dilinde yazılmıştır, bu da Türkmenistan-Mezopotamya ilişkilerinin Sümerler'le olduğunun ispatına bir örnektir. Elbette Akkadların da Sümerlerin mirasçısı hükmünde, onların kutsal sayılan dilini, dinini ve medeniyetinin diğer yönlerini saklamakta, yaymakta ve sonraki dönemlere geçirmekte büyük rollerinin olduğunu bilim adamları ispat etmişlerdir.

Burada başka bir çok önemli gerçeği de nazara almalıyız; yani yer köresinin jeolojik değişmesinin etkisinde ve ona uygunlukta Orta Asya'nın devamlı sıcaklaşması ve kuraklaşması neticesinde, çok eski çağlardan beri, insan göçleri ve medeniyet akınları devamlı doğudan batıya yönelik olmuştur. İ. Ö. VI. yüzyılda Makadonyalı İskender tarafından gerçekleşen istilacı hareketkadan önce, bazı ticari ilişkilerin dışında, batıdan doğuya kitle halinde insan göçü, tarihte tespit edilmemiştir.

Yukarıda sözü geçen dini inançların izlerine bugünkü Türkmenler'in dilinde, gelenek ve göreneklerinde, atalar sözünde ve bazı inançlarında rast ediyoruz. Mesela çok tanrılık inancının kalıntılarına, örneğin: belirli bir tepenin, derenin, ırmak geçidinin... göze görünmeyen iyelerinin varlığına olan inanç, bunun gibi de yer yüzünü iyi

ve kötü ruhlardan dolu bilmek, kendilerini bu kötü ruhlardan hem de gözden dilden korumak amacıyla tumarlar (takı çeşidi) takınmak ve...

Aynı inançların Sümerlerde de olduğu konusunda biz birinci kitap’da geniş bahs etmiştik (bak: 5000 yıllık Sümer-Türkmen bağları, din bölümü). Bu konu ile ilgili Türkmen araştırmacısı G. Kıyasova’nın açıklaması şöyledir:

<<Geçmişte, yaşları belirli bir seviye’ye ulaşan annelerimizin takındıkları ve kutsal sayılan süslerden birisi de çeşitli heykellerdir. “Heykel” dörtgen kutu şeklinde olup, zemini gümüşten yapılmıştır. Onun yüzüne hakik’tan (bir çeşit taş) kaş oturtularak altın’a kaplamışlardır. Onu, gerdandan asmak için yapılmış kayış bağının yüzü de gümüşten işlenmiş kuşgözü ve koçbuynuzu gibi nakışlar’la süslenmiştir...

Halk arasında bu takımın oluşumu konusunda bir ilginç söylenti var: Eski çağlarda, islam dininin bu bölgelere yayılmasında daha önce, yani “Çoktanrılık” döneminde her kes kendi Tanrısını yantorbasında (yanında götürdüğü torbada) götürür ve ona tapınırlardı. Bu torbaya da “Heykel” adını vermişler. Sonralar islam dininin gelmesi ile yantorbalarla Tanrıların heykelini taşımağa son verilir ve onun yerine kuyucuların usta elleriyle gümüşten yapıp yüzüne altın kaplanan heykelleri kullanılmaya başlanır...>>²¹

Od’a tapmak hem de Zaratustra’nın (Zartuşt’un) dualizme (karşılıklı ikili güçlerin ebedi savaşına) esaslanmış dini inancın izi de Türkmenlerde ve diğer Türk toplumlarında saklanmıştır. Örneğin, yaşanan yere od’la ilgili ad koyulması, mesela oda (od’a, od’ak, ot’ak), odanın ortasında devamlı ateş yanan yere ocak (aslı od’cak yani küçük od olsa gerek), bunun gibi de odu kutsanan: “od

²¹ G. Kıyasova, “Gadymdan galan nusgalar”, Miras jurnalı 4/2003, s. 54

altında bela kalmaz!” , “od oraz, kan kazanç” gibi bir çok atalar sözleri, Türkmen anneleri, kızları gelin olurken: “kızım, vardığın evin odu ile girip külü ile çıkasın!” diye öğüt vermesi; vefalılığın ve sevginin simgesinin de od olduğunu gösterir.

Aşkatbatda 1999 yılında geçirilen “Gorkut Ata’nın (Dede Korkut’un) 1500 yılılığı” adında, Türkiyeden de bazı bilim adamların katılımıyla geçirilen ilmi sempozyomda Türkmen bilim adamı merhum prof. Nazar Gulla “Gorkut” adın anlamını “Kutsal Ot” diye yorumladı ve onun Zaratustra dininin peygamberinin adı veya lakabı ile ilişkisi olma ihtimalı düşüncesini ortaya koydu, yani, “gor” sözcüğü Türkmencede “köz, od” ve “kut” ise kutsal demektir.

Türkmen bilim adamları Zaratustra dininin çekirdeği ve temel özelliği olan dualizmin kalıntıları hükümünde Türkmenlerin maddi ve ruhi kültüründen birçok örnekler veriyorlar, o cümleden: Türkmen halı ve keçelerinin kenarındaki çelişkili ak-kara nakışları, gözden-dilden korunmak amcı ile takılan dua-tumarlar gibi kutsal takıların, ak-kara ip’ten bükülmüş bağları, çocuk beşiğini sallamak için kullanılan ak-kara ip’ten bükülmüş bağları, Türkmen masallarının temelini oluşturan “Ak dev” (iyilik simgesi) ve “Kara dev”(kötülük simgesi), yer yüzünün Ak ve Kara cinlerden dolu olduğuna olan inancın hala devam etmesi...ve başkalar.

Yuakride en ilmi kaynaklar temelinde gözden geçirdiğimiz “bronz çağı’nın” bizim konumuzla ilgili yönlerini şöyle özetleye biliriz:

1- Bu dönemde Türkmenistan medeniyeti olgunlaşma sürecini, eski Mezopotamya ve Hindistan’ın Harappa uygarlıkları ile ilişkide ve karşılıklı etki şartlarında devam ettirmiştir. O medeniyetler de (Mezopotamya ve Hindistan medeniyetleri) aslında bir önceki dönemde , yani Neolit (yeni taş) çağında Güney Türkmenistan’dan göçüp

giden, zengin deneyime sahip nüfusun, o bölgelerin de yerel tecrübelerinden yararlanarak esaslandırdıkları kültürlerdir.

2- Bu dönemde de eski Neolit çağındaki gibi, çeşitli silahlardan ve toplu ölümlerden (katli-amdan) asla iz bulunmamıştır. R. Pumpelly bunun sebebini, o çağdaki ova medeniyetinin, dünyanın diğer merkezleri ile ilişkisiz devam etmiş olmasında bilir²². Başka bir kaynakta ise onun sebebini, o çağın şartlarında kölelik düzeni esasında merkezleşen devletlerin henüz yüze çıkmamış olmasında bilir:

<<Güney Türkmenistan'ın bronz çağının toplumsal yapısını incelerken doğal şartları da nazara almak gerekir... Köpetdağ eteklerindeki ovalarda tarımcılık, büyük olmuyan pınarlardan sulama tarzına dayalı olmuştur. Bu nedenle burada büyük sulama sistemini yaratmağa da, bu ekonomini idare etmek için karmaşık idari sisteme de ihtiyac olmamıştır. Büyük olmadık pınarların ve bulakların sularını kullana bilmek için ise o çağın ilkel ailelerinin gücü yeterli olmuştur ...>>²³

Sonuçta, Türkmenistan'ın bronz çağının şartlarında kölelik düzeni ve ona dayalı merkezleşen büyük devletler yüze çıkmamış ve büyük savaşlar da olmamıştır.

3- Türkmenistan'ın bronz çağında, sonraki Ersaklar (Partlar) döneminde de inanılan “Zaratustra” dininin temeli yüze çıkıp olgunlaşır hem de başka ülkelere, özellikle de Hindistan'a ve günümüzdeki İran'a yayılmış'tır. Bu dinin kutsal kitabı sayılan “Avesta”nın ne zaman yüze çıkıp, hangi dilde ya dillerde saklanıp ne zaman yazıya geçtiği henüz belirlenmiş değildir. Onun elde olan en eski nushası ise, son bilgilere göre daha yeni dönemde, yani 1278'de

²² Raphael Pumpelly, Änewiň gadymy ösüsi, s. 65-66

²³ Türkmenistanın Trihi, I. cild -1959, s. 51

Hindistan’da yazılmıştır²⁴. Bu kitabın en eski nushası Danimarka’nın milli kütüphanesinde saklanmakta olmalıdır.

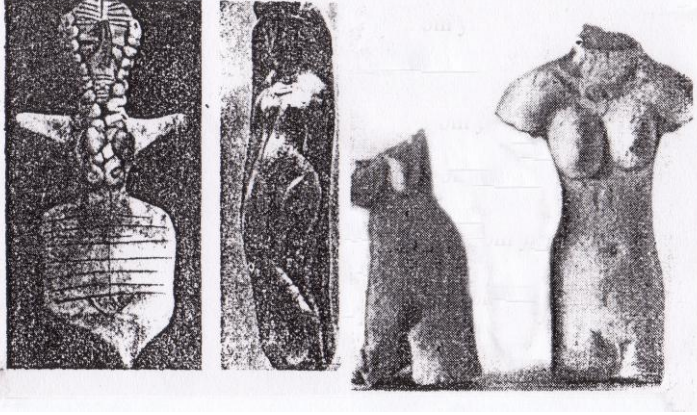
Avesta’nın elde olan nushasının tekstinde de birçok Türk diline ait sözcüklerin var olduğunu, Mecar bilim adamı “Arminus Vambéry” 19. yüzyılın sonlarında açıklamıştı. Eğer’de onun daha eski ve orijinal nushaları bulunursa, yukarıdaki gerçekleri nazara alarak, onun dilinin bu günkü Türkmenistan’da konuşulan türkçeye çok yakın bir dil olacağına inana biliriz.

Türkmenistan: Gümüşten yapılmış bir kap(M.ö.3-2. binyıl)

²⁴ Bak: www.wikipedia.org/wiki/avesta

Türkmenistan(M.ö. 3-2 bin yıl)

Tanrıça heykelleri

Türkmenistan: Dini motifli bir kap(M.ö.3-2. binyıl)

III. “Türkmenistan Demir Çağında”

ve

**Saka (Skit) Tayfa birliği'nin yüze çıkması
(İ.Ö. II. Binyıllık'tan itibaren)**

1- Sakalar hakkında genel bilgi.

Tüm kaynaklardan hem de arkeolojik araştırmaların sonuçlarından belli olduğuna göre, Türkmenistan'ın bütün tarihinin devamında, Köpetdağ eteklerindeki yerleşim ova medeniyeti ile aynı zamanda, kuzey ve batı bozkırlarında, onlar'la akraba boylar da hayvancılık kültürü ile yaşamışlardır. Aslında bu iki yaşam tarzı, çeşitli alanlarda birbirlerini temin ede gelmişlerdir. Türkmen dilinde ve halk edebiyatında bu iki çeşit yaşam, birbirine bağlı olan çarva-çomrı (çomur) sözcükleriyle ifade edilmektedir, hatta onların arasındaki rekabetler, bizim folklorik şiirlerimize de yansımıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi Rafael Pumpelly, İ.Ö. IV. binyıllıkta ağır kuraklığın tehdit etmesi nedeniyle Anu ova uygarlığını yaratan nüfusun büyük kesiminin Mezopotamya'ya göçüp gitmiş olduklarına dayır çok değerli bilgiler vermiştir. Aynı dönemde Türkmenistan'ın göçebe tayfaları da Hazar denizinin kuzeyinden Avrupa'ya doğru göç etmiş oldukları hakkında, Pumpelly şunları yazar:

<< O dönemlerde (İ.Ö. II. binyıllıkta) avcılık'la yaşamakta olan tayfaların, ovalardaki yerleşim uygarlıklardan, yaşam tarzının bazı parçalarını benimsediklerini, ancak bizim zamanımıza kadar IV. binyıllıkta olağan üstü kuraklığın yüze çıkması neticesinde bu göçebelerin harekete geçtiklerini, çalışmalarımızın sonucu esasında hads edebiliriz. Onlar daha önceki ve daha sonraki çağların devamında, yavaş yavaş Atlantika'ya kadar ulaşarak, günümüzdeki dünyanın fiziki ve yaşam özelliklerine derin ekti bırakmışlardır.

Nüfusun bu ülkelere yönelik bu hareketlerinin devamında, kesinlik'le onların yolu Avrazya bozkırlarına hem de kuzey Karadeniz'e ulaşmıştır.>>²⁵

Pumpelly Türkmenistan'ın göçebe nüfusunun demir çağındaki hareketi konusunda da çok anlamlı bilgiler vermiştir:

<< Ben resimlerde, bakır uygarlık çağının sonlarında kuraklık getiren hava şartlarının değişmesini ve bu değişimin demir çağının başlangıcında ve onun devamında aksi yönde olup geçtiğini gösteren fiziografik olayları gösterdim. Beşinci resimde ise, bakır medeni çağını takip eden ve karmaşık katlardan oluşan dönemin son kesiminde, tarihte -pers hükümetinin saklar (iskitler) tarafından kuşatılması- diye söz edilen dönemi içerdiği görülmektedir. Halkların (Sakaların) bu hareketinin ve silahlı saldırılarının nedeni, -çevredeki güçlerin Hazar kıyılarındaki geniş düzlüklere göz dikmelerinin sonucudur- dersek, abartılmış bir hads olmaz...>>²⁶

Bölgedeki yerleşim merkezleri ile göçebelerin arasındaki ilişkiler konusunda şöyle bilgiler var:

<< Türkmenistan nüfusunun İ.Ö. birinci binyıllığın ortalarındaki durumu, o döneme nazaran önemli gelişmeler kazanmıştır. Bu ekonominin temel özelliği, yerleşim bölgelere ve göçebelerin yaşadığı bozkırlara bölünmesidir. Bu bölgelerin arasında alış veriş ve ticari ilişkiler devamlı artmıştır.>>²⁷

Türkmenistan'da yüze çıkan ilk merkezleşen devletlere ait tarihi kaynaklar temelinde, "Part" devletinin tarihini iki döneme bölerek ele almak mümkündür:

Birinci dönem İ.Ö. ikinci binyıllığın sonlarından başlayarak, güney Türkmenistan'da eski Part (Parfiyana),

²⁵ Raphael Pumpelly, Änewiň gadymy ösüsi, s. 81

²⁶ Aynı kaynak, s. 44-45

²⁷ Türkmenistanyň taryhy, Birinji jilt, Aşkabad-1959, s. 71

Marı (Magiyana) ve Bakteria (Bahtı?) gibi merkezleşen devletlerin türemesinden ta Makadonyalı İskender'in işgalcı saldırılarına ve bu işgalin ardından yüze çıkarak tahminen 80 yıl devam eden Selevkitler (Selefkiler) devletine kadar.

İkinci dönem ise, "Büyük Ersaklar" (Arsaklar) devletinin Aşkabat'da (Nusay'da) temeli atılarak tahminen 480 yıl eski dünyanın büyük kesimine egemenlik ettiği dönemdir. Bu dönemde "Sak tayfalar birliğinin" Türkmenistan'da ve bütün Avrasya'da çok önemli rol oynadıklarından dolayı, onları öğrenmeğe özel yer vermeğimiz gerekir. Bu bölümde ise biz, elimizde olan kaynaklara dayanarak, yukarıda konu etdiğimiz birinci dönemle tanyş olacağız:

<< Elde olan belgelere göre, obşınaların (eski insan toplumlarının ilkel ortak yaşam teşkilatı) dağılmasının güçlü süreci ve sosyal dengesizliğinin devam etmesi Türkmenistan'ın sınırlarında İ.Ö. II. binyıllığın ikinci yarısında ve I. binyıllığın başlarında gerçekleşir. Bu olayların tümü ilk sırada, yurdun ekonomisinin temelinde yapay sulama sisteme dayalı tarımcılıkta gerçekleşen güçlü değişikliklerle ilişkide yüze çıkmıştır. Elde olan arkeolojik bilgiler bu değişmelerin genel durumunu göz önüne getirmeğe imkan sağlıyor.

Gözden geçirilen o dönemlerde Türkmenistan'ın sınırlarında tayfaların dört toplumunun: Güneydoğu Türkmenistan'da, dağ eteklerinde, Murgab'ın aşağı akımında ve nihayet kuzey boy birliğinin bulunduğundan, kuzeydeki boyların merkezinin Amuderya'nın aşağı akımı olduğundan söz etmek mümkündür.

Güneybatı Türkmenistan'da, kaynaklarda "Eski Dahıstan kültürü" diye kayd edilmiş medeniyeti arkada bırakan tayfalar yaşamışlardır. Bu kültürün önemli kalıntıları Messeryan düzlüğünde (Izzatgulu ve Madav

tepelerinde) toplanmıştır, ancak Parav, Bamı, Börme gibi Köpetdağın güneybatı eteklerinde de görülmektedir.

Eski Dahistan abidelerinin tüm görünüşü, yerleşim tarımcılık-hayvancılığın o döneme nazaran çok gelişmiş kültürünün aydın göstergesidir. Genelde açık sarı boyalı çok güzel kapkacaklar, çarklı makinalarda yapılarak yüzü aşındırılmıştır...

Eski Dahistan'ın metaldan yapılmış eşyalarından bu güne kadar belli olanlarının tümü bakırdan yapılmışsa da yerleşim bölgelerinde madene çevrilen demir parçalarına da rast gelinmiştir. Bu ise eski Dehistan medeniyetinin sonları demir çağına ait olduğunu ve genelde İ.Ö. II. binyıllığın ikinci yarısından I. binyıllığın ilk üçte birine kadar devam ettiğini savunmaya imkan sağlamaktadır...

Eğer güney Türkmenistan'da yaşayan tayfaların yukarıda gözden geçirilrn üç gurubu genelde tarımcılığa dayalı olmuş ise, yurdun kuzey ve orta kesimimine sahip olan boyların ekonomisinde hayvancılık çok büyük rol oynamıştır. İ.Ö. II. binyıllık genelde hayvancılık-tarımcılıkla geçinen nüfusun güçlü gelişme süreci olmuştur.>>²⁸

<< Mevcut kaynaklar İ.Ö. I. binyıllığın ortasında Türkmenistan sınırlarında göçebe boyların ve yerleşim ovaların durumunu aşğıdaki gibi özetlemeğe imkan verir:

Yurdun güney bölgesinde, yani tarımcılık ekonomisinin uzun zaman sürecinde gelişmiş olan bölgelerde, Part (Parfia) ile Marı (Margiana) hükümetleri olmuştur. Part hükümetinin terkiğine Köpetdağ eteklerindeki arazi ve günümüzdeki İran'ın kuzey doğusundeki bölgeler girmiştir. Part'ın batı tarafındaki Hazar denizinin güney doğu kıyısının yanında ise Girkaniya (günümüzdeki Türkmensahra, B.G.) yerleşmişti. Kuzey Part'ın büyük

²⁸ Türkmenistanyň taryhy, I. jilt-1959, s. 51-56 (konumuza ait yerler alındı)

merkezi Govşud'un yanındaki Yelkendepe yerleşim yeri olmuştur.

Part'ın doğu tarafda, İ.Ö. I. binyıllığın başında da tarımcılık ovaların gelişmesini devam ettirmiş Murgap vadisini içeren Marı (Margiana) ile sınırdaş olmuştur. Bu vadilerin merkezleri, içeri kaleli büyük yerleşim yerleri (Yasıdepe, Arabalıdepe) olmuştur. Marı siyasi açıdan Bakteria ile sıkı sıkıdan birleşirmiştir.

Yerleşim kültürlü dördüncü büyük bölge, Amuderya'nın aşağı akımındaki Horezm vadisi olmuştur, ve orada bulunan İ.Ö. I. binyıllığın ortasına ait yerleşim bölgelerin örneğine, Amuderya'nın sağ ve sol kıyılarında da karşılaşılımıştır. Hekatey'in haberine göre orada Horasmiya adında bir kent varmış, ancak onun nerede yerleştiği hala belirlenmemiştir.

Yerleşim bölgeler'le yakın komşulukta çeşitli göçebe boylar da yaşamışlardır. Onlar Türkmenistan'ın bozkırlarında ve çöllerinde yerleşmişlerdi. Onların göçebe hayvancılık ekonomileri olmuştur. Tazeyap medeniyetini ise, tayfaların hayvancılık-tarımcılık ekonomisinin gelişmesi sonucu yüze çıkmıştır. Belirli bir tertipde değişmekte olan göçbecilik bölgelerinde hayvanların beslenmesi, hayvanların sayısının kesin artmasına yol açmıştır. Bu durum o tayfaların önemli kesiminin göçebe yaşam'a geçmesine neden olmuştur...

Eski yazılarda "Saklar" adı ile, Yunan yazılarında ise "Skitler" diye, adın çoğunluk şekli ile belli olan çok sayılı göçebe tayfalar, İ.Ö. I. binyıllığın ortalarında, Orta Asya sınırlarında da yaşamışlardır. Hazar denizinin doğu tarafındaki bozkırlarda ve Amuderya ile Sırderya arasındaki bölgede yaşayan göçebe boyların arasında en meşhuru "Massagetler"dir. Herodot'un sözlerine göre Massagetler hiç bir şey ekmeden, evcil hayvanların eti ve balık'la yaşamışlardır, onlar için bol balığı ise Araks (Amu) ırmağı

temin etmiştir. Massagetler kendi silahlarını bakırdan yapmışlar. O dönemde henüz demir Orta Asya'nın göçebe tayfalarının arasında geniş ölçüde yayılmamıştı, süs eşyalar altın'dan yapılmış. Güneybatı Türkmenistan'ı İ.Ö. I. binyılın ortalarında "Dah'ların" ya "Daylar'ın" ele geçirmiş olması büyük ihtimaldir. İyice silahlanmış ve bir yerden başka bir yere süret'le ulaşabilen atlı güçleri olan göçebe tayfaların, o dönemin siyasi hayatında çok büyük ve önemli rol oynamış oldukları kesindir ...

Ahemenit'ler (günümüzdeki İranın güneyinde, yani Pars'da kurulmuş hükümet, B. G.) bir kaç ülkeleri işgal ettikten sonra, onların padişahı Kir (Kureş) Orta Asya'nın göçebe tayfaları ile temasa girerek onlara dokunmağa başlamışdır. Ancak İ.Ö. 530 yılında bu tayfalara karşı yürütülen saldırı, persler için korkunç sonuç'la sona ermiş ve Kir'in kendisi de bu savaş'ta öldürülmüşdür. Güçlü padişahın ölümü ve onun ordusunun göçebe tayfalar tarafından darmadağın edilmesi o dönemin insanlarını güçlü etkilemiş ve hayratta bırakmıştır. Bu durum, şaşkınlığa uğramış insanların olayları çeşitli çeşitli anlatarak çeşitli rivayetlerin türemesine neden olmuştur. Kir'in düşmanı olan tayfaların adları da çeşitli kaynaklarda çeşitli şekilde yazılmıştır. Herodot'un yazmağına göre onlar "Massagetler", Ktosi'nin yazısında ise Daylar (Dahlar) olmuştur. Genelde kabul gören ve en mühtemel rivayet, Herodot'un eserindeki rivayettir.>>²⁹

2- Sakaların ırk ve dili hakkında çeşitli görüşler:

Yukarıda gözden geçirdiğimiz gerçeklerden anlaşılmasına göre, çok sayıda tayfaları içeren göçebelerin hepsi olmazsa'da büyük kesimi, daha eski çağlardan başlayarak kuzey ve batı Türkmenistan'ın bozkırlarından bütün Avrasya bölgelerine yayılmış olmalıdır. Maalesef bir

²⁹ Aynı kaynak, s. 61-64

kaç resmi kaynaklarda belirli bir ikna edici delillere dayanmadan onların Hindi-Avrupa tayfalarına ait olduğu, hatta sadece birkaç insan adlarının etimolojisini kendi tahminlerine göre yorumlamak vesilesi ile, onların dillerinin de Hindi-Avrupa veya Hindi-İran dillerine ait olduğu belirsiz şekilde iddia edilir. Ancak aynı kaynaklar bu sonuçların henüz güvenilir olmadığı ve çok tartışılmağa ihtiyaç olduğuna da itiraf etmektedir (bak: Brockhaus enzyklopidie, cild 21. 2006, s. 372-3 ve Meyerz Enzyklopidisches Lexikon, cild 21. 1977, s. 812-13 ve Der Neue Paulz Enzyklopidie der Antike, cild 11. 2001, s. 643-56). Sakaları İndo-Germen dilli saymak isteyenlerin bazılarının getirdikleri delillere dikkat edelim:

O dönemleri araştıranların başda gelenlerinin birisi olan Rus bilim adamı İ. M. Diakonof, Sakalar'ın bir tayfası saydığı Kimmerler'in dilleri hakkında şunları yazmıştır:

<<kimmerlerin dilleri hakkında karar vermek için maalesef bizim tek kaynağımız onlardan kalan üç tane ad'dan ibaretdir: Teuşpa, Tugdammi (Yunan'ca Lugdammis) ve Sandakşatru (Sandakuru okumak da mümkündür).

Eğer biz Teoşpa'nın, Kuroş'un dedesi "Teisp-Çişpeş" ile aynı olduğuna ihtimal verirse (Hatta akademik V. V. Strove bu farziye ile, Asur kaynaklarındeki Kimmerleri de perslerin dedeleri sanmıştır) o zaman, Kimmerlerin İranlı olma tarafı ispatlana bilirdi. Ancak, yukarıda de belirttiğim gibi, bu farziyeni kabul etmek mümkün değildir.

İkinci Kimmer ad'ı Tugdami'nin belli bir kökeni yoktur; birinciden; niçin "Tugdami" Yunan dilinde "Lugdamis" olmuştur?. İkinciden; bu sözcüğün yakınoğū'ya ait bir ad olma farziyesi, gerçeğe daha yakındır.

Üçüncü ad “Sandakşatru” sözcüğünü eğer biz doğru okumuş olsak, onun kökeni’ne kuşuk kalmaz. Belli oluşuna göre onun “kşatr” unsuru (bölümü) İran’i “Xştra” (Hşatra), “hükümet ve güç”, “bölüm ve pay”, “mülk, bölge” anlamındadır ki, genelde İran “dillerinde”, özellik’le has adlarda görülüyor ve diğer Hind-Avrupa dillerinde rast gelmiyor...>>³⁰

Görüldüğü gibi burada Diakonof Saklar’ın bir tayfası’nın İran dilli olduğunu ispat etmek için çok garip ve inanılması zor olan bir metod’a teşebbüs etmektedir. Birinciden; bir tayfa’nın dilini belirlemek için üç tane ad’ın başka dayanak bulamıyor, ve bu üç ad’dan da kendi sözlerine göre ikisinin İran dilleriyle hiç ilişkisi yoktur, üçüncü sözcüğün de kendi sözlerine göre eğer doğru okumuş’sa sadece ikinci unsuru (bölümü) İran dillerine ait olduğu var sayılır ve bu esasta da onların İran dillerine ait olduğu iddia ediliyor!, oysa birsıra sözcüklerin komşu dillerde birbirine geçmesi tarihin her kesimi için doğal hadisedir, günümüzde de yüzlerce Türk sözcüğü o cümleden adlar fars, arap ve Arupa dillerinde, ve karşılıklı o dillerden türk dilinde vardır. İkinciden; “İran dilleri” termini kullanılır. Burada şu soru yüze çıkır: o dönemde İran’da kaç dilde konuşulmuş ve bu dillerin özelliği nedir, hangi diller gurubuna aittir? ve bu sözcük o dillerin hangisine aittir? çünkü Diakonof’un kendi sözlerine göre İndo-Germen dillerinde yoktur. O zaman, Kimmerler İndo.Germen dilli olmamıştır.

Bu konu hakkında internet sitelerine (web sitelere) yerleştirilen en son bilgiler’le tanış olalım:

<< a- İskit adının kullanılışı: İ.Ö. III. Yüzyılda Yunanlılar, halkları ikiye bölürler. Rein (Rayn) ırmağının batısı “Keltler” ve doğusu, özellik’le Karadenizin kuzeyi ise

³⁰ İ. M. Diakonof, Tarihe Mad (Mad Tarihi), Tahrán-1998, s. 224

“İskitler”. Onlar iskit sözcüğünü çok sayıdaki şehirleşmemiş göçebe tayfaların genel adı hükmünde kullanmışlar...

Halkların göçebelik çağında Karadeniz’in kuzeyindeki tayfalara iskit adı verilir, bunun gibi de Hunlar ve Gotlar da aynı ad’la belirlenmiştir... Jordan’ın fikrine göre iskitler’in yurdunun sınırları Germanlar’dan başlayarak Don ve Denipr ırmakları, Kafkaz, Araks ırmağı, güneyi Hazar denizine kadar uzanır. Bizans kronlojisine göre Sarmatlar, Gotlar, Alanlar ve Peçenekler İskit tayfalarına girer.

Herodot’un haberlerine göre İskitler, persler tarafından Sakalar diye adlandırılmıştır. Bu adı çok yönlü ve genel anlamda kullanılır, çünkü biraz sonra Ural-Altay dilde konuşan bütün merkezi Asya’nın halklarını da aynı ad’la tanılmıştır. Hatta günümüzde de türk halklarının bazıları (sibiriya’da) kendilerini Saka (Yakut) diye adlandırırlar...

İskitler İ.Ö. VIII. Yüzyılda güneyden batıya hareket ederek Karadeniz’in kuzeyindeki “Kimmerler’i” sıkıştırıp çıkararak o bölgelere yerleşerler. İ.Ö. VII. yüzyılda güneye doğru Palastina, Urartu ve ardından Mısır’a, Mad’a (Med’e) saldırırlar... nihayet İ.Ö. III. yüzyılda Got’lar tarafından yenilgiye uğrarlar...

b- Sakların dilleri: Sakları araştıranların çoğu “onlar Hindi-İran dillidir” düşüncesinden hareket ederler, ancak bir siyasi birliğe giren halkların ve boyların belirli bir genel ve ortak dilde konuşmak zorunluluğu yoktur.

Herodot onların mitolojik (efsanevi) tayfalarına ait birkaç sözcüğü yazıp kaldırmıştır, mesela “Arımaspoi” (tekgözlü) ve “Oiorpata” (erkekleri öldüren kadın). Ancak bu adları oluşturan sözcük parçalarını açıklayacak belirli bir anlam çıkarmak çok zordur. Onları araştıran bilim adamlarının çoğu Oiop (Oior) sözcüğü farsca “vira” (adam, kahraman), pata sözcüğü ise belki’de “mata” sözcüğünün

yozulup yazılmış olması mümkün, yani farsca “mar” (öldürmek) ola bilir diyen sonuca varırlar...>>³¹

Görüldüğü gibi yukarıdaki anlamı zor ve dağınık ifadelerden sakalar hakkında ikna edici bilgi edinmek çok zordur. Onların dillerini Hindi-İran dillerine bağlamak için ise hemen hemen inanılmaz bir metodlara teşebbüs edilmektedir. Örneğin, “Oiopa” sözcüğünden “vira” ve “pata” sözcüğünden ise “mar” sözcüğü çıkarılıyor!. Hatta gerçekte “ölmek” anlamına gelen “morden” sözcüğünü de “öldürmek” manı ediliyor, halbuki “öldürmek” sözcüğü fars dilinde “morden” değil belki “koşten”dir.

Ancak resmileştirilmeğe çalışılan bu düşüncenin dışında ve onun aksine, hem batıda hem de doğuda Sakların ve onların dillerinin Türk halklarına ait olduğunu daha geniş belgeler ve deliller temelinde savunanların da az olmadığını çeşitli kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Bu konuda çok sayıda ilmi kaynaklara dayalı özel kitap yazan türk bilim adamı Dr. İlhami Durmuş’un eserinde çok geniş ve tarafsız bilgiler bulunmakta’dır. Bu alim, kitabının ilk bölümünde okurlarını, sakların Hindi-İran ve Slav tayfalarına ait olduğunu savunan araştırmacıların fikirleri ile tanıştırdıktan sonra, onları türk halklarına ait olduğunu savınan bilim adamların fikrine de geniş yer verir. Onlar’la kısa tanış olalım:

3-Sakalar’ın Türklüğü ve onun delilleri:

<< 3. Ural-Altay Irkı Nazariyesi: İskitler’in hangi ırka mensup olduğu meselesi ortaya çıkalıdan bu yana, en kuvvetli nazariye İskitlr’in asılları itibariyle Ural-Altay ırkına mensup oldukları nazariyesidir. Bu görüş de yaklaşık olarak 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ileri sürülmeye başlamıştır. Bu tezin en meşhur taraftarı olarak, B. G. Niebuhr bilinmektedir.

³¹ bak. www.wikipedia.org/wiki/skythen

Niebuhr, Herodotos'un eserini gayet tarafsız bir metodla inceledikten sonra, İskitlerin Tatar (burada Tatar ismi Asya Türkü manasında kullanılmıştır) veya Moğol kavimlerinden oldukları fikrini ileri sürmüştür. Dayandığı esas, İskitler'le Tatarlar'ın örf ve adetlerindeki benzerliklerdir. Bu fikri meşhur Yunan tarihi uzmanlarından Grote de aynen kabul etmiştir (Grote 1857 : 240). Niebuhr ve Grote'den sonra İskitler'in Moğolluğu tezini Neuman takviye etmiştir. Kiepert ise, Orta Asya'dan Güney Rusya'ya gelen İkitler'in gelenek ve göreneklerinin atlı kavimlerin göçebe hayat tarzına uyduğunu belirterek, bunların Moğol ya da Türk-Tatar ırkından olduklarını ileri sürmüştür (Kiepert 1878: 343). Nagi de İskitler'in Ural-Altay ırkına mensup bir kavim olduğunu belirtmiştir.

Niebuhr'un ileri sürmüş olduğu nazariye gitgide daha da çok taraftar bularak, mesele çok yönlü olarak incelenmiştir. Bu araştırmalar arasında yer alan pek çok meşhur tarihçi, filolog ve arkeolog yaptığı çalışmalarda görüşlerini değişik şekillerde açıklamışlardır. Bunlar arasında meşhur çivi yazısı uzmanı Mordtmann, Saka tigrakhauda ve Saka humavarga'nın Türklüğünü çivi yazılı metinlere dayanarak ispatlamaya çalışmıştır (Mordtmann 1877: 77). Filolojik malzemeleri Türkçe kelimelerle karşılaştıran Kuun da, **"Artık belgelerin bolluğu İskitler'in kollektif adının farklı Türk soylarını içerdığını açıkça gösteriyor"** (Kuun 1981: LVII) demekle İskitler'in Türklüğünü kabul etmektedir.

İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup bir kavim olduğu nazariyesi doğrultusunda asrımızda da bir çok çalışma yapılmıştır. Bunların başında Minns gelmektedir. Minns yazılı kaynakları ve çok sayıda arkeolojik malzemeyi değerlendirerek, onların Hint Avrupalı bir kavim olmadıklarını (Minns 1913 : 44), dolayısıyla Ural-Altay ırkına mensup olduklarını kabul etmiştir (Minns 1970 :

187). Franke de İskitler'in Türklüğü fikrindedir (Franke 1904 : 60-61). Meyer ise, göçebeleri genelde İranlı olarak görmesine rağmen; Oxus ve Jaxartes dolaylarında ve buraların biraz daha kuzeyinde oturan Sakalar'ın vaktiyle bir Türk soyundan olabilecekleri fikrini beyan etmektedir (Meyer 1926 : 905). Huntingford da İskitler'in Asya kökenli, Tatar veya Moğol ırkına mensup olduklarını kabul etmektedir (Huntingford 1935 : 785). Rusben ise, İskitler'in dilinin İran dili olsa bile, onların Herodotos tarafından tasvir edilen adetlerinin İran adetleri olmadığını belirttikten sonra, Herodotos'un onların Dede Korkut'taki gibi Tepe-göze benzeyen varlıklara itikatlarını tasvir ettiğini, gözleri kör olan köle hakkındaki hikayelerin Koroğlu destanına geçtiğini vurgulayarak (Ruben 1942 : 698), İskitler'in Türk olduklarına inanıyor. Von der Osten ise, İskitleri İranlı saymasına rağmen, **“Avrasya istep kuşağı içinde büyük hareketlerle daima başka ırka mensup grupların da bir göç dalgası oluşturdıkları ortaya çıkıyor. Bu durumda türk toplulukları da söz konusu olmalıydı”** (Von der Osten 1956 : 71) diyerek, İskitlerin içerisinde Türk topluluklarının varlığını da kabul ediyor.

İskitler'in Urak-Altay ırkına mensup olduğunu kabul eden ve bu konuda görüşlerini belirten Türk bilim adamları da vardır. Bunlardan biri, Molla Mehmed El'abeşi'dir. Bu bilim adamı, **“Türk uruğlarından ve Dünya'nın büyük eski kavimleri zümresinden biri İskit'dir”** (Molla Mehmed El'abeşi 1909 : 54) diyerek, iskitlerin bir Türk kavmi olduğunu kabul ediyor. Aرسال ise, antik kaynakları ilmi metodla inceleyerek, İskitler'in (Sakalar) Türk olduklarını beyan ediyor (Arsal 1930 : 8). Günaltay da Saklar'ın Türk olduğunu kabul ediyor (Günaltay 1938 : 349). İskitlerin Türk olduğunu kabul eden Türk bilim adamları arasında Zeki Velidi Togan da bulunmaktadır. Togan, **“Zamanımızda İskitler'in**

menşei ve kültürleri meselesi ile uğraşan E. Minns, H. Triedler ve B. Lufer gibi, ben de bu kavmin hakim tabakasının Türk olduğu kanaatindeyim” dedikten sonra, bunların hayat tarzı, kıyafet ve simaları, adet ve ahlakları hakkında Hippokrates tarafından verilen bilgilerin Hunlar ve Göktürkler hakkında yazılanlarla aynı olduğunu kabul etmektedir (Togan 1981 : 34). Kırzioğlu da İskitler’in bir Türk kavmi olduğunu aynen kabul ediyor (Kırzioğlu 1953 : 69). İskitler’in Türk asıllı olduğunu kabul eden bilim adamlarından birisi de Guboğlu’dur. Bu bilim adamı, İskitlerin Orta Asya ya da Turan’dan Doğu Avrupa’ya göç ederek, tarihte “Seytsi” ya da “İskit” adıyla tanınan “Proto-Türkler” olduğunu belirtiyor (Guboğlu 1976 : 753). Tarhan ise, İskit araştırmalarının, Kimmerleri’inkine nazaran çok daha ileri bir safhada bulunduğunu, aradaki bir takım problemlere ve karşıt hipotezlere rağmen, kökenlerinin Orta Asya’ya bağlılığını ve bunların Türk asıllı olduklarının katiyetle kabul edildiğini belirtmektedir. Arkeolojik materyal ve kaynakların bu tezin ana dayanak nokyasını teşkil ettiğini ve diğer görüşleri objektif bir şekilde bertaraf ettiğini de ileri sürmektedir (Tarhan 1979 : 358). Ögel de, Orta Asya’daki atlı kavimler için, bazen geniş olarak, Saka yerine İskit deyiminin kullanıldığını ve Saka kavim adının yalnızca Indo-Germen kavimlerini belirten bir deyim olmadığını, bunların içinde Türkler’in ve hatta Moğollar’ın dahi olduğunu kabul etmektedir (Ögel 1981 : 186). Seyidof ise, Saklar’ın esasını Türk dilli kabilelerin teşkil ettiğini belirtmekte ve **“Türk boyunun, bilhassa Yakutlar’ın, Kazaklar’ın ve Azeriler’in Soy kökünde-etnik oluşumunda- rol oynayan Sakalar, yalnız ve yalnız Türk dilli olmuştur”** demektedir (Seyidof 1983 : 39). Öztuna da Saklar’ın geniş ölçüde Ari unsurlarla karışmış Türkler olduğunu, Hanedanın ve hakim unsurun Türklüğünü kabul etmektedir (Öztuna 1990 : 127). Koca ise, İskitlerin idareci

kesiminin ve bazı boylarının Türk olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir (Koca 1990 : 31).

İlhami Durmuş sonra İskitlerin Türklüğü meselesini özel ele alır ve şöyle devam eder:

İskitler'in Ural-Altay ırkına mensup bir kavim olduğu ve hatta Türk olduğu tezi gitgide bilim aleminde daha çok taraftar bulmaktadır. Zamanla Orta Asya, Kafkaslar ve Anadolu'nun doğu kesiminde yapılacak arkeolojik kazıların bu kanaati daha da güçlendirmesi ve meselenin hallinin kolaylaştırması ihtimal dahilindedir. Şimdilik elde mevcut kaynakların verdiği imkan ölçüsünde İskitler'in ilk yurtlarının, adlarının, dillerinin, dinlerinin, sanatlarının, gelenek ve göreneklerinin Türklükle ne derece ilgili olduğunu belirtmeye çalışacağız.

3:1- İlk yurtlarının Türk Anayurduyla İlgisi:

İskitler'in anayurdu üzerine ilk tarihi bilgiyi Herodotos vermektedir. Herodotos, “ Göçebe İskitler, Asya'dayalıdır; Massagetler'le yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmerler'in yanına göç ettiler (Herodotos IV : 119) demektedir. Herodotos, Arax'ı Aral gölünün doğu tarafına akan Jaxartes olarak ifade ediyor. Ve sonraki yazarların Hazar denizine batıdan aktığını söyledikleri Araxes'i kastetmiyor, Ptolemy yukarıda adı geçen halkı Saka olarak bildiriyor ve doğuya, Jaxartes'in doğudđu bölgeye yerleştiriyor. Bundan dolayı İskitler'in M.Ö.8. yüzyılda Orta Asya'da bulunduklarını ve daha uzakta Bering Boğazına kadar göçebe toplulukların yayıldığını anlayabiliyoruz (Huntingford 1935 : 785). Strabon da Saklar'la beraber İskit olarak adlandırılan Asyalı göçebe topluluklarından bahsediyor (Strabon XI, 5 : 11). Şüphesiz Herodotos'un verdiği bilgi Strabon'unkinden çok daha fazla değer taşıyor, çünkü Herodotos,

Strabon'dan yaklaşık dört asırdan fazla bir zaman önce yaşadığından dolayı verdiği bilgi çok eskiye aittir.

Modern araştırmacılar bazıları da İskitler'in Asya kökenli olduğu tezini kabul ediyor. Bunlardan Minns İskitler'in Asya kökenli bir kavim olduğunu şu şekilde ifade ediyor: **“Elbette, göçebe İskitler'in Asya kökenli olmaları İranlılar'la alakalı değildir, fakat onların Ari olmayan köklerini hatıra getirir”** (Minns 1913 : 44). İskitler'in Asya kökenli bir kavim olduğu yolundaki görüşler beyan edilmeye daha sonraki zamanlarda da devam edilmiş; onların Asya kökenli bir kavim olduğu, aradaki bir takım problemlere ve karşıt hipotezlere rağmen, bilim alanında kabul edilmiştir (Tarhan 1979 : 358)...

Türk ırkının anavatanı Asya'nın orta kısmıdır. Burası doğuda Kadirgan dağlarından, batıda Ural dağları ile Hazar denizi'ne kadar, kuzeyde Sibirya'dan, güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş sahadır. Bu sahadan bugün coğrafyacılarca kabul edilen adı Orta Asya'dır. Türkler bu sahalardan bütün Dünya'ya yayılmıştır (Arsal 1930 : 3).

Herodotos'un İskitler'in Asya'lı bir kavim olduğunu bidirmesi ve arkeolojik buluntularla batıda Sibirya'lı unsurların ortaya çıkması ve Orta Asya olarak tanımlanan coğrafyanın da en eski devletlerden bu yana Türkler'in anayurdu olarak bilinmesi, geldikleri coğrafya itibarıyla göçebe İskitler'in Türk kökenli bir kavim olabileceğini düşünmemizi mümkün kılıyor. İskitler'in geldiği coğrafyada Ural-Altay ırkına mensup kavimlerin dışında başka ırktan kavimlerin bulunmaması da onların Türk soyundan olabileceğini gösteriyor.

3:2-Adlarının Türklükle İlgisi:

İskit/Saka adını açıklamak üzere şimdiye kadar bazı görüşler ileri sürülmüştür. Togan, İskitler'in kabile isimleri

olan Tagutae, Skolot ve Paralat kelimelerinin de Türk, Çigil ve Barula adlarının “T”li cemi şeklinin, yani Türküt, Sikilüt ve Barulat demek olmasının pek mümkün olduğunu belirtiyor ve İskit kelimesinin Cengiz’in ilk dayandığı kabilelerden Sakait kabilesinin adı gibi, Saka adının “T”li cem şekli olmasını hatıra getirdiğini ileri sürüyor (Togan 1981 : 35). Kuun ise, Part krallıklarının kollektif adında, Arsak (Romalılar arasında Arsac-es), Massagetler’in etnik adında Mas-sag ve Sakalar’ın Grekler arasındaki **“Sakai”** adının kuşkuya yer bırakmasızın oriental Türk sözü **“sağ”**, **“akıllı”**, **“yetenekli”**, **ileri görüşlü”** anlamına gelen sözlerle aynı olduğunu belirtiyor (Kuun 1981 : LVII). Saka/Sak adının Türk diline ait bir kelime olduğunu kabul eden Günaltay ise, Çağatay lügatında Sak kelimesinin yan manasına geldiğini belirterek, Sakalar’ın oturdukları yerlerin ana Türk iline nisbetle yan taraf olduğunu düşünülürse, onlara bu adın verilmiş olması münasebetinin anlaşılacağını bildiriyor (Günaltay 1938 : 349). Aynı bilim adamı, vaktiyle bu adı taşıyan Türkler’den Sibriya içlerine ve kuzeydoğuya doğru göç etmek mecburiyetinde kalmış olan ve günümüzde Ruslar tarafından verilen Yakut adıyla anılan boyların kendilerini hala Saka adıyla anmakta olmalarının da eski Sakalar’ın Türklüklerini gösterdiğini belirtiyor (Günaltay 1938 : 350). Seyidof ise, Sag/Sak’ın birden çok anlamı olan Türk menşeli bir kelime olduğunu ileri sürüyor ve Günaltay’ın da belirttiği üzere, Sak(a)/Sa’ların Yakutlar’la soyca ya aynı, ya da yakın akraba olduklarını kabul ediyor (Seyidof 1983 : 31-32). Bir çok Türk lehçelerinde Sa/Sak kelimesinin yaygın manalarından birinin **“yay”** olduğunu, bazı Türk lehçelerinde **“kuwet”**, **“güç”** manalarının bulunduğunu belirtiyor (Seyidof 1983 : 32)...

3:3-Dillerinin Türk Diliyle İlgisi:

Dilin milletlerin kökünün tayininde şüphesiz çok büyük önemi vardır. Bir milletin dilini tespit edebilecek yeterli melzemenin olmaması, o milletin hangi ırka mensup olduğunun belirlenmesini zorlaştırmakta ve böyle bir durumda bu meselenin çözümünde din, gelenek ve görenekler ve sanat eserleri gibi ikinci dereceden kaynakların kullanılması mecburiyeti gündeme gelmektedir. İskitler de dilleri hakkında fazla materyal bulunmayan kavimlerden biridir...

İskitler'in diliyle ilgili bilgileri çivi yazılı metinlerde ve Grek yazarlarının eserlerinde belirttikleri kelimelerden öğrenebiliyoruz.

Bölgenin joğrafi adları Eskiçağ yazarları arasında Türk dilinin yardımıyla Karadeniz'den Hazar denizi'ne kadar büyük bir sahada yayılmıştır. Hatta eski yazarların gösterdikleri delillere göre onlara Türk dilinde bazı adlar verilmiştir. Bunlara; Temerinda, Karım Paluk, Graucasus (Kun 1981 : LVII) örnek olarak verilebilir (Bkz. Belge I). Temerinda birleşik kelimesinin ilk kelimesi olan Temer, Türkçe Tengiz ve Macarca Tenger olarak bilinmektedir (Nemeth 1940 : 806). İskitler Graucasus dağına Graucasim demiştir. Türk dilinde **“kar”**, **“kar”ı** ve **“okar”**, **“yüksek”**i nitelemek için kullanılmaktadır. Formalardaki **“augan”**, Uygurca **“okan”**, Çağatayca **“ogan”** yani **“Büyük Tanrı”**ya işaret etmektedir (Kun 1981 : LVIII-LIX).

İskitler'in sadece coğrafya adlarıyla değil, aynı zamanda İskitçe Tanrı adlarıyla Türkçe arasında da bağlantı kurulabilmektedir. Herodotus, İskitler'in Hestia'ya **“Tabiti”**, Zeus'a **“Papacos”**, Gea'ya **“Apia”**, Göksel Aphrodite'ye **“Artimpasa”**, Poseidon'a **“Thamimasadas”** dediklerini bildirmektedir (Herodotos IV : 59). Thamimasades, Denizin Babası ve Artimpasa, Erdem Paşa, bütün cesaretlerin başı anlamına gelmektedir. Tabiti ise,

tapınmakla alakalı olup, tapımı, tapınmayı gösteriyor. En büyük Tanrı'nın adı olan Papaeos, Baba, Dede, Ata, Babir, Bayat Tanrı manasına geliyor (Kuun 1981 : LIX).

Sakaların diliyle ilgili olarak Sus ve civarından bulunan çivi yazılı metinler onların dilinin Türkçe olduğunu gösterir. Oldukça dağınık olan yazılardan Saklar'ın Türklüğü anlaşılmaktadır. Bu çivi yazılı metinlerde Türkçe kelimelere, anira, onamak; arta, oturmak; daldu, doldurmak; gik; gök; irçigi, artmak, artık; kutta, katmak; çağrı, oğul; val, yol; vita vana, öte yana; vurun, urun (Mordtmann 1870 : 9,15,20,24,29,36,49,66,70) örnek olarak verilebilir (Bkz. Belge II). Mordtmann bu metinlerden hareketle Saklar'ın Türk olduğunu ve bu yazıtların Türk-Tatar dil köküyle bağlantılı olduğunu kabul etmekte ve bu dile Sakça adını vermektedir (Mordtmann 1870 : 77). Bu metinlerde, özellikle fiillerin hemen hemen tamamı Türkçe'dir. Bunu bir tesadüf olarak düşünmek mümkün değildir. Tuna **“Birbiriyle hiç ilgisi olmayan Dünya dillerinde, tesadüfi kelime uygunlukları bir mucize kabilindedir ve örnekleri bir elin beş parmağını geçmez”** (Tuna 1990 : 38) derken, bunun sebebini de adı geçen eserde açıklamaktadır. Oyse, Sus'ta bulunan ve Sus diliyle ilgili görünen kelimelerin büyük çoğunluğu Türkçe'dir.

Kazakistan'da Alma-Ata'nın yakınında Esik kurganından üzeri yazılı küçük bir kap bulunmuştur. Sakalar'a ait olan ve 26 harften oluşan bu yazı Süleymanof tarafından, **“Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu. (Halkın?) adı da yok oldu”** (Süleymanov 1970:3) şeklinde de günümüz Türkçesine aktarılmıştır (Bkz. Belge III).

Antik yazarların verdiği Tnrı, coğrafya ve şahıs adları, Sus ve çevresinde bulunan tuğla parçaları ve nihayet Esik kurganlarından bulunan küçük kap üzerindeki yazı İskit/Sakalar'ın Türklüğünü göstermek bakımından büyük önem taşımaktadır. Şüphesiz, Çin'in kuzey batısından Tuna

nehriine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış topluluklar içerisinde başka dilleri konuşan bulunuyordu. Fakat mevcut belgelerin gösterdiğine göre, İskit/Sakalar Türk dilli ve Türkçe konuşuyor olmalıydı. Mordtmann'ın da belirttiği gibi (Mordtmann 1870:50), çivi yazılı belgelere göre Sakalar'ın dili, **“Türk-Tatar”** ve **“Fin-Ugor”** dillerinin henüz ayrılmadığı dönemden idi.

3:4- Dinlerinin Eski Türk Dinine İlgisi:

İskitlerin dini hakkında Grek kaynaklarında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. İskitler'in Tanrıları hakkında Herodotos bilgi vermektedir. Herodotos İskitler'in en çok Hestia olmak üzere Zeus'a ve Zeus'un karısı olan Toprak'a itibar ettiklerini, Apollon, Göksel Aphrodite, Herakles ve Ares'in ise, ikinci sırada yer aldığını belirtmektedir. Yine Herodotos, İskit dilinde Hestia'ya **“Tabiti”**, Zeus'a **“Papaios”**, Toprak'a **“Api”**, Apollon'a **“Oitosyros”**, Göksel Aphrodite'ye **“Artimpasa”**, Poseidon'a **“Thamimasadas”** denildiğini bildirmektedir (Herodotos IV:59).

Herodotos'un verdiği bilgilerde İskitler'in Türklüğüne dair açık işaretler vardır. Başlıca, Papaeus (Gök Tanrısı), Apia (Yer Tanrısı) ve Tabiti (Ev ve Aile Tanrısı) olmak üzere üç Tanrı bulunmaktadır. Eski Türkler'e ait bütün eski kaynaklar Gök Tanrı (Tengri) ile Yer Tanrı (Yersub)'nın varlığından bahsediyor. Örneğin, Orhun Kitabelerinde, **“Yukarıda Türk Tanrısı ve mukaddes Yer-Sub'u şöyle demiştir”** (Arsal 1930: 10) **“Türk milleti yok olmasın, millet olsun”** (Ergin 1991: 78). Bu iki Tanrı'dan başka, Türkler'de bir de Umay adında ev hayatına ve çocuklara bakan bir Tanrıça bulunmaktaydı. İskitler'in Tabiti adını verdikleri Tanrıça fonksiyonu itibarıyla eski Türkler'deki Uma'ya tekabül etmektedir (Arsal 1991: 10). Yer Tanrısı ismi olarak gösterilen Apia kelimesi de Türkçe bir kelimeyi düşündürüyor. Hemen hemen bütün Türk

lehcelerinde Ebi, Ebe kelimesinin Doğuran Kadın manasına geldiği bilinmektedir. Bu kelime zamanında mahsul (ürün) Tanrı, yani mahsul veren, mahsul doğuran Tanrı adı olup, daha sonra Ebe'lere, doğuran, doğurmaya yardım eden Kadınlara geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Kazan lehcesinde Ebi kabile, büyük ana ve umumiyetle muhterem kadın anlamlarına gelmektedir. (Arsal 1930: 10). Eski Türkler'de muhterem kadınları Tanrıça adlarıyla yadetme adetinin olduğunu da Orhun kitabelerinden anlıyoruz. Bilge Han anasını Umay gibi görüyor (Ergin 1991: 25).

İskitler'de ruha inanış düşüncesi de köklü bir geleneğe bağlı bulunmaktaydı. Bütün hayatları boyunca, tabiatla mücadele ve kaynaşma içerisinde bulunan bu insanlar, zaman zaman bir takım korkunç veya garip tabiat hadiseleriyle karşılaşmışlar ve açıklayamadıkları bu halleri ruhlara atfetmişlerdir. Bunlar iyi ve kötü ruhlardır. Bazısı da işlerini bozar (Herrmann 1920: 1797). İskitler'e göre mukaddes addettikleri ve tapınakları her cisim bir ruh taşımaktadır. Bundan da anlaşılacağı üzere, bilhassa Grekler'le temastan önce İskitler'in dininde Şamanizme ait unsurlar bulunmaktadır. Şamanizm, umumiyetle Sibirya'da yaşayın kavimlerin dini inançlarını ifade eden bir tabir olup, Kuzey Asya halkları arasında, **“Büyücü-Sihirbaz”** anlamına gelen **“Şaman”** kelimesinden türemiştir (Buluç 1979: 320). İskit dininde Şamanizm ile beraber görünen unsurlar aynen, Türk-Moğol kültür tarihinde de bulunmaktadır. W. Schmidt, Şamanizmi Gök Tanrı ile Yer Tanrı ve bunlara bağlı ruhlara dayanan bir din olarak kabul etmektedir (Tarhan 1969: 148-149).

İskitler'in inandıkları ruhlara ve Tanrılar aleminin eski Türk dininde bulunan motiflerle olan benzerliğini tesadüfle açıklamak mümkün değildir; aksine bu benzerlikler ve bağların İskitler'in Türklüğü'ne işaret olarak kabulü akla yakın gelmektedir.

3:5- Gelenek ve Göreneklerinin Eski Türk Gelenek ve Görenekleriyle İlgisi:

İskitler'in gelenek ve göreneklerine dair bilgileri Herodotos ve Hippokrates'ten öğrenmekteyiz. Herodotos ve Hippokrates İskitler'in hayat tarzı ve bazı adetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Herodotos İskitler'in gelenek ve göreneklerine bağlı ve yabancı geleneklere kesinlikle kapalı bir toplum olduğunu belirtmektedir (Herodotos IV:76)...

İskitler arasında oldukça fazla olan falcılar kehanetlerinin icrasında söğüt çubukları kullanılmıştır (Herodotos IV: 67). Bu kehanet gösterme tarzı da günümüzde bile çok sayıda gayri müslim Türk'ün dini merasimlerde çubuk kullandıkları düşünülecek olursa (Minns 1913: 87), İskitler'in Türklükler'inin bir delili olarak düşünülebilir.

Herodotos, İskitler'in nasıl and içtikleri hakkında da bilgi vermektedir. O, and içenlerin toprak bir kabın içerisine şarap doldurup, kanlarını bunun içerisine karıştırdıktan sonra içtiklerini ve ortada bulunan ileri gelen kişilere de ikramda bulunulduğunu (Herodotos IV: 79) belirtmektedir. İskitler'deki bu merasim de eski Türkler'de görülen and içme merasiminin aynıdır. Bu merasim Asya Hunlar'ında da aynı şekilde yapılmaktadır. Hun hükümdarlarından Huhanye M.Ö.I. yüzyılın ortalarında Çin elçileriyle anlaşma yaptığı zaman şaraba kan karıştırarak içmiştir (Miçurin 1950: 78). Bunun Ural-Altay kavimi olarak Macarlar ve Kumanlar arasında da yaygın olduğu bilinmektedir (Minns 1913: 87). İskitler'deki dostlaşma merasimlerinde görülen kan karıştırma usulü Tarih boyunca bütün Türk boylarınca devam ettirilmiştir; hatta Osmanlı Edebiyatında kan yalaşıp dost olma motifine rastlanmaktadır (İnan 1987: 326)...

Herodotos, İskitlerin ölü gömme işleri tamamlandıktan sonra, mezarın üzerine toprak attıklarını ve

en yüksek tüseği yapmak için birbirleriyle yarışıklarını bildirmektedir (Herodotos IV: 71). Bu adet eski Türkler’de bulunmaktadır ve Orta Asya’nın kuzey bölgeleri bu şekilde yapılmış kurganlarla doludur. Orhun kitabelerinde mezarlar üzerine düşmanların heykelleri konulduğu belirtilmektedir (Ergin 1991: 22). XII. Ve XIII. yüzyıllarda Karadeniz’in kuzeyindeki sahada yaşayan Kıpçak Türkler’inde mezar üstüne tapeçik yapma adeti olduğu malumdur. XIII. yüzyılda Altın-Orda hanlarından Btuhan devrinde Türk ülkelerine seyahat eden “Gillaume de Rubrouck” Kıpçaklar’ın ölülelerinin mezarı üstüne büyük tepeler yaptıklarını ve tepe üzerine ölünün heykelini dikerek, eline bir kap verdiklerini belirtmektedir (Arsal 1930: 13).

İskitlerin kendi gelenek ve göreneklerine çok bağlı oldukları bilinmektedir (Herodotos IV: 76). Aynı şekilde Göktürkler’in de gelenek ve göreneklerine çok bağlı oldukları Orhun kitabelerinden anlaşılmaktadır. Türk Hanı Bilge Han millete Çin kültürünün cazibesine kapılmamalarını tavsiye ediyor. Çin ülkesine yerleşenlere, Çin’ce unvanları kabul edenlere, yaptıklarının yalnız olduğunu anlatıyor (Ergin 1991: 18,21)...

6. İskitler’in devamı Kabul Edilen Türk Toplulukları:

İskitler uzun süre tarih sahnesinde kalan ender toplumlardandır. Hem uzun süre hakimiyetlerini sürdüren, hem de geniş bir coğrafyada varlıklarını hissettiren İskitler’in bakiyelerinin (kalanlarının) olması ve yeni devletlerin teşekkülünde yer almaları gayet tabiidir.

İskitler’den Tiyen-Şan, Maveraünnehir ve Doğu Türkistan’da yaşayanları Saka, Yedisu’da yaşayanları Şu ismini almış görülmektedir. Sakalar’ın Uysunlar’la Göktürkler’in ataları olabileceği düşünülmektedir (Togan 1942: 86). Bu düşüncüyü ilgili bölümlerde bahsedildiği üzere gelenek ve görenekleri, dini inanışları ve sanat

anlayışlarındaki yakınlık açık bir şekilde göstermektedir. Saka tigrakhauda'ya ait olan ve Esik kurganlarından çıkarılmış olan yazının Göktürk yazısının proto tipi olduğu kabul görmektedir (Süleymanov 1970: 1-37). Türkçe yazıldığı anlaşılan ve transkripsiyonu yapılan bu yazı Sakalar'dan Göktürkler'e geçmiştir. Bu durum açık olarak çok yönlü bir bağlantının olduğunu ve Göktürkçe'nin oluşumunda Saka tirakhuda'nın fonksiyonunu ortaya koymaktadır.

Günümüz Türk topluluklarından Kent Türkleri'nin, Kaşgarlılar'ın, Tarançlar'ın, kuzeyde bulunan Yakut Türkleri'nin atalarının Sakalar olabileceği kabul edilmektedir (Togan 1942: 86-87). Özellikle kuzey Sibiriya'da yaşayan ve kendilerini "Saka" olarak adlandıran Yakut Türkleri'nin atalarının da milattan bir kaş asır önce dışarıdan gelen bir saldırı sonucunda güneyden kaçarak, Yenisey ırmağı ve Baykal gölü yakınlarına sığınmaya mecbur olduğu hakkında rivayetler vardır (Togan 1942: 92-93)...

Tarih sahnesinde varlıklarını on asrı aşkın bir süre devam ettiren Sakalar'ın, Yakutlar'ın, Kazaklar'ın ve hatta Kafkazlar'da yaşayan bazı Türk boylarının oluşumunda önemli rol oynadıkları söylenebilir (Seidof 1983: 36).>>³²

Herodot onların bazı kişilik ve gelenekleri hakkında şunları söyler: <<Saklar Şahlarının cesedini, **Gerrhi** adlı tayfanın yaşadığı yurd'a götürür ve orada da toprağa verirler. Onlar cesedi kendi dini inançlarına uygun bir şekilde hazırladıktan sonra, onun atını, altın fincanını ... da yanıyle toprağa verirler hem de üstüne büyük kum tepe

³² Dr. İlhami Durmuş, „ISKITLER (Sakalar)“, Ankara-1993, s. 39-59 (kısaltılıp alındı)

kaldırılar. Bu tepelerin daha yüksek yapılması için birbirleriyle yarışarlar ...>>³³

Yukarıda de öğrendiğimiz gibi, bu gelenekler Türk halklarına ait olmuş ve sonralar da Hunlarda ve diğer Türk halklarında devam etmiştir. Bu tepelere eski türkçede “Kurgan” (Türkmence Gorgan) yani Tepe denilmiştir. Bilim adamları Türk halkları’nın yaşadığı bölgeleri belirlemekte bu Kurganlara önemli belge hükmünde değer vermişlerdir. Yeri gelmişken, yukarıda Herodot’un “Gerrhi” diye ad çektiği Saka tayfası’nın da hala Türkmen halkı’nın terkininde “**Gerey**” ve Azarbeycan, Tatar ve Özbek halkları’nın terkininde “**Geray**” tayfa adı ile yaşamakta olduğunu hatırlatmak çok anlamlıdır diye düşünüyorum.

Saklarla aynı dilde konuşan akraba halk olan Sarmatlar’ın kadınları hakkında Herodot şöyle yazmıştır:

<<Sarmatlar’ın kadınları eski çağlardan beri kendi huy ve geleneklerini koruya gelmişlerdir. Onlar genelde erkekler’le ava giderler, savaş alanına girerek erkekler gibi silahlanarlar...>>³⁴

Bu durum doğu ülkelerde ancak türk halklarında görülmektedir. Bu egrçeği biz “Dede Korkut” ve “Köroğlu” gibi eski halk destanlarımızda ve masallarımızda da göre biliyoruz. İslam hakimiyeti dönemindeki İslam dünyasında da Hanım Sultanlar ancak Türklerden olmuştur. İbni Fezlan ve Gerdizi gibi seyyahlar da Oğuz Hanımları’nın serbestce gururla yaşadıklarını, birkaçı’nın da şahlık derecesine ulaştıklarını ve bu durumun ise Türklerden başka hiç bir halkda görülmediğini yazarlar.³⁵

³³ Herodot , Neun Bücher Der Geschichte, Essen-1990, s. 305, 71. bölüm

³⁴ Tarihe Herodot (Herodotun Tarihi),Tehran-1965, S.296

³⁵ bak. 1: Fatima Mernisi “Sultan Hanımlar” İstanbul-1992 s.17-18, 2: prof. Faruk Sumer “Oğuzlar (Türkmenler)” İstanbul-1980 s.46

Bu gerçeği biz hatta 19. yüzyılda “Gökdepe” muharibesinde (1879-81) de görüyoruz. Bu savaşta Türkmen gelin ve kızları erkekler’le omuz omuza vererek, elleri kılınçlı at üstünde işgalcı Rus birliklerine kahramanlık’la saldırdıklarını biliyoruz. Yeri gelmişken Herodot’un, Sak/Saka hanımı “**Tumaris’in**” kendi vatanını korumak için İran şahı Kuroş’u yenmek’le büyük zafar kazandığı hakkındaki haberi, tarihçiler arasında meşhurdur. Bu konuda Türkmen bilim adamı N. Gulla şöyle yazar:

<<İkinci efsanede (burada eski Türk efsanelerindeki kahramanlardan söz ediliyor, B. G.) Herodot’un yazmağına göre Massagetler’den, Strabon’un yazmağına göre ise Saklar’dan (bu ikisinin aslında aynı halk olduğunu savunan kaynaklar da var) olan Hnım Sulatan “Tumar’ın” (eski Grek kaynaklarda Tumaris) İ.Ö. 530. yılda, çok güçlü ve sert Ahmeni Şahı “Kir ikinci”(Kuroş II.) karşısında yürüttüğü cesur savaşını hem de onun Uzboy (Kuzey Türkmenistan) bölgelerinde kazandığı büyük üstünlükleri tasvirlenmiştir. Tarihi belgelere göre o savaşta Kuroş’un 200 bin kişiden oluşan muazzam ordusu; hanımı erkeği, yaşlısı genci bir gövde gibi birlikte yılmaz mucadile yapan az sayılı bozkır kahramanları’nın tarafından darmadağın edilmiştir...>>³⁶

“Yunan kaynaklarında “Tumaris” şeklinde ayzılan bu kahraman Saka Hanımı’nın adı, batılı bilim adamı Paul Wettek’in açıklamasına göre, aslında Türk dilindeki temir (demir) sözcüğünün biraz yozulup yazılmasıdır”³⁷. Bu gerçekler en azından Sak/Saka tayfalar birliğinin egemen boyları’nın Türk halklarına ait olduğunun ispatıdır.

Saklar’ın, başka bir İran şah’ı Dara’nın (Daryuş’un) saldırısına karşın savaşta kullandıkları taktik hakkında Herodot şöyle yazar:

³⁶ “Gadymdan galan nusgalar” s. 22

³⁷ Alındı: Yılmaz Öztuna “Başlangıçtan Zamanımıza kadar büyük Türküye Tarihi” İstanbul-1977 s.22

<<... Saklar o cevabı (İran şahı'nın Saklar'ın barış önerisine karşın savaş kararı) aldılar, üstelik, komşu halkların da bu savaşta onların yanında olamayacakları'nın farkına vardıklarından sonra, düşmanla açıkca savaşa girmenin yerine, geriye çekilmeğe, hayvanlarını yanlarıyla götürüp, yol boyundeki kuyuları ve pınarları gömüp, yurd'u düşmanlara yiyecek içecek her şeyden yoksun bırakmağa karar verdiler. Bu taktik'e karar vermeleri'nin ardından Daryuş'un ordusuna karşı savaşa girdiler. En usta ve en çabuk atlıları arama işleri için ön cepheye gönderdiler. Azık taşımağa gerekli olan arabaları kendi yanlarında sakladılar, çoluk çocuk ve ev hayvanlarını belirlenen arabalarla kuzeye doğru çekilmeğe emir verip yola çıkardılar. Sakalar'ın ön atlıları (cipheden daha önde hareket eden atlılar) İran ordusunu Danlub'dan üç günlük yol aralıkta buldular hem de onlardan bir günlük uzakta ordu kurdular ve oranın her türlü bitkilerini bitirdiler. İranlılar Sak atlılarını görerek süretle onları takip etdiler, ancak karşıdaşları devamlı onların önünde kaçarak geri çekiliyorlardı...

Bu durum çok uzağa sürdü ve sonsuza kadar devam edecek gibi gözüküyordu. Nihayet Daryuş, Saklar'ın Padişah'i İdan Tirus'un yanına bir elçi göndererek şu mesajı verdi: "Sen, ey garip adam! Niçin bizim önümüzden kaçıyorsun? Sen onun yerine şu aşağıdaki iki iş'in birisini yapabilirsin; Eğer savaşmağa gücün varsa savaşa gir de bu boşu boşuna dolanmaktan el çek, eğer de benim ordumun gücünü kendinkiden çok olduğunu biliyorsan, devamlı kaçmaktan el çek de Ağa'na yer su bırakıp, tezlikle, konuşmak için bizim huzurumuza gelmeğin daha iyi olur."

Bu mesaj'a karşın Sak Padişahi İdan Tirus şöyle cevap gönderdi: "Ey İranlı! Benim tutumum şudur; Ben hiç bir zaman kimseden korkmuş değilim, kimseden de kaçmadım. Geçmişde de böyleydim şimdi de, sizden de kaçmış değilim, yapmakta olduğum hareketlerimde de

hayret edilecek bir şey yoktur. Şimdi neçin sizinle savaşa girmediğime açıklık getireyim; sizden korumak için savaşa girere bizde büyük kentler de yok, büyük tarlalar da. Ancak, eğer de sen bizimle tezlikde savaşa girmek istiyorsan, git’de bizim atalarımızın mezarları’nın nerede olduğunu gör ve onları kaz. Eğer de sen bu işi yapabilirsen, o zaman bizim sizinle savaşmakta olup olmadığımızı göreceksin. Eğer de o işi yapamazsan sizin karşınıza çıkmayacağız. Senin savaş hakkındaki tehditlerine de benim cevabım şöyledir: “Benim Ağalığ’a kabul etdiğim insan, ancak ceddım “Juw” (Şu?) ve tapındığım ise, Saklar’ın Ana Tanrıçası “Vesta”dır. Baş hükmünde istediğin yer su’u asla vermem, ancak yakın gelecekte bizden daha iyi armağanlar alacaksın. Sözün kisası, sen kendini, benim Ağam ve Hakimim gibi deyimlerle övünmeğine karşın vere bilecek cevabım şudur: “Git ve talihsizliğine ağla!”. İşte, Sak dilinde insanlar amaçlarını bu gibi anlatırlar...>>³⁸

Saklar’a ait iki tane destan hakkında Azerbeycan bilim adamı “Cevad Heyet” şunları yazar:

<<**Afrasyab destanı:** Afrasyab eski türk hakanı hem kahramanıdır. Bu kahramanın kendi türkçe adı “Alp Er Tunga”dır. Alp Er Tunga İ.Ö. VII. yüzyılda Sak Türkleri’nin (Turanlılar’ın) büyük hakanı olmuştur. O, İran-Turan svaşlarında dafalarca İranlıları yenmiştir. Ancak sonra Mad şahı kiyaksar’dan yenilerek onların tarafından öldürölmüştür. Kaşgarlı Mahmud kendisinin 900 yıl önce yazdığı ‘Divanü Lügat-İt-Türk’ adlı kitabının kaç yerinde Alp Er Tunga’dan söz eder hem de onun acı ölümü üzerine söylenilen sagu’sunu (ağıtını) yazar:

Alp Er Tunga öldümü?

İsız acun galdımu? (Dünya sahipsız kaldımı?)

Ödlek öcün aldımı? (Felek öcünü aldımı?)

İmdi yürek yırtılır.

³⁸ Tarihe Herodot’ s. 302

Kaşgarlı Mahmud'dan üç yıl önce Yusuf Has Hacıp (Balasagunlu) tarafından yazılan “Kutatgu Bilik” adlı şiir divanında da Afrasiyap hakkında şöyle söylenir:

Bu Türk biglerinde aty belguluk
 (Bu Türk beylerinde adı bilinen)
 Tunga Alper irdi, kutı belguluk
 (Tunga Alp Er idi, hakimliği onaylanan)
 Beduk bilgi birle öküş erdemi
 (Çok bilen hem akıllı erdemliydi)
 Biliglik okuşluk budun ködremleri
 (Ulu El'in akıllı hakimi idi)
 Tacikler ayır anı Afrasyab
 (Tacikler on'a Afrasyab derler)
 Bu Afrasyab tutdı iller ta:lab
 (Bu Afrasyab çok elleri savaşıarak aldı).

Alp Er Tunga hakkında Ferdevsi'nin Şehnamesinde de şok rivayetler var. Ancak onun yazdığı revayetlerin karşı tarafın grüşleri olması da elbette doğaldır.

Şuw destanı: Bu destana göre ‘Şuw’ İ.Ö. IV. yüzyılda yaşayan Türk hakanı olmuştur. Şuw destanı 11. yüzyıla kadar ağızdan ağıza ve dilden dile geçe gelmiş, Kaşgarlı Mahmud'un yukarıda sözünü ettiğimiz D.L.T. eserinde yazıya geçirilmiştir. Bu destana göre, İskender kendi orduları ile Orta Asya geldiklerinde, “Şuw” kendi ordusuyla hemen Çin-Uygur bölgelerine çekiliyor. Ancak onlardan 22 aile, gitmek için binek bula bilmediklerinden dolayı o gece yurt'da kalıyorlar. Ertesi gün, yayan gitmelimi yoksa oradamı kalmalı? Sorusu üzerine konuşturlarken iki kişi daha geliyor. Oturanlar yeni gelenlere İskender'in geleceğini haber vererek, oradan gitmeyi önerdiklerinde, o iki kişi şöyle demişler: “Erler! İskender bir gelip geçicidir. Onlar burada kalmazlar. bız bu yurdumuzda kalacağız”. Bu

cevap üzerine, o 22 kişi kızarak; gelen bu iki kişiye “kal aç!” diyerek gidiverirler. Sonralar bu iki kişinin nesillerine “Galaç” ya “Halaç” diye ad verilmiştir. İskender Şuw şah’ın takibinde Uygur Eli’nin yakınına varar, iki ordu arasında güçlü savaş çıkar.

İskender, sonra türk hakani ile barışır, hatta Uygurlar için çok sayıda kentler yaptırır. O dönemde Şuw Balasagun’a gelir ve Şuw adında bir kent yaptırır. Şuw veya “Suw” destanı demek, aynı zamanda “Sak” destanı demektir>>³⁹

Burada çok anlamlı ve ilginç mesele, destanda adı geçen Sak şah’ı **Şuw**’un adı, yukarıda Herodot’ın kitabında gördüğümüz “Juw”, yani Sak padişahi İdantiros’un cediti’nin adı ile aynı olmasıdır. Bu iki ad, aynı sözcüğün çeşitli dil veya ağızlarda biraz farklı teleffuz edilip yazılması olduğu açıkça görülmektedir.

İranlı tarihçi Hasan Pirniya Saklar hakkındaki birbileriyle aykırı olan çeşitli görüşleri gözden geçirdikten sonra, Sakların hem Turanlı (Türk) hem de İndogermen kavimlerden oluşduğunu savınır:

<<...Ancak Hertsfeld ve Minurski gibi bilim adamlarının bu konudaki öne sürdükleri fikirler, kabul edilir nazara geliyor. Onların ifkrine göre, devamlı göçler Orta Asya’nın etnik haritasını değiştirmiştir ve “Tur” adı yavaş yavaş İranlıların düşmanı olan “Toharlar”, “Yueçiler”, “Kuşanlar”, “Hunlar”, “Türkler” ve diğerler’in adına geçer. Firdevsi’nin şehnemesinde ve diğer islam dönemine ait eserlerde “Turanlı” ile “Türk” sözcükleri aynı anlamda geçer. Örneğin, Esedi Tusi, Turan’ı Türküstan, bazen de Horasan şeklinde yazar. Firdevsi ve Beyruni ise “Turan, Türkler’in ve Çinliler’in yurdu” diye gösterir. Afrasyab’a da fars edebiyatında Türkler’in şah’ı denilir...

³⁹ Dr. Jevad Hey-et “Türklerin tarih ve kültürüne bir bakış” Tehran-1999, s. 71-72

Abdülhüseyn Zerrinkub, Sakları tek bir kavim olmayıp, kavimler birliği sayar. Bazen Serem (Sarmat, Surmat) diye adlandırılan Saklar'a doğu İranlılar'ın destanlarında "Tur" ve "Turanlılar" da denilmiştir. Bu destanların çok bölümleri, onlar'la aralarında yüz veren savaşlara aittir.

Destanda gösterilen Saklar İranlı olsa bele, gerçekte onların hepsi ne İranlıdır ne de belirli bir etnik'e aittir. Herodot'un "Doğu ve batı Saklar birbirleriyle tercüman aracılığı ile konuşmuşlardır" demesi de bu fikiri vurgulamaktadır. Sonuçta, Herodot'un, Betlemyus'un ve diğerler'in, Sakların gelenek ve görenekleri hakkındaki dedikleri bir kavim'e değil, belki ayrı ayrı etniklere ait olduğunu göz önüne getirmek mümkündür...>>⁴⁰

Yukarıda adı geçen bilim adamı A. Vambéry, Bizanslılar'ın altıncı yüzyılda Türklerin arasına gönderdikleri elçilerin haberleri ve onların, yani Türklerin önderi "Dizabul" (Bu sözcüğü Vambéry "dizici", "düzenleyici" diye mana etmiştir, B. G.) ile görüştükleri hakkında söz ederken şöyle devam ettiriyor:

<<Türkler'in hangi halklar'la etnik ilişkisi olduğu konusunda biz, Minandera'nın açıklamalarından şöyle sonuç çıkarıyoruz: Trükler'in, Yustin'in eski çağlarda kendi elçilerini aralarına gönderdiği ve kendilerini "Saklar" diye adlandıran halk'la etnik ilişkisi vardır. Saklar'ın gerçekten de Türk olma ihtimalını biz, önceki işimizde belirtmiştik (bak. Ursprung der Magyaren, s. 17). Böylelikle Bizanslılar'ın da bunu kabul ettikleri hem de Oks ve Sırderya'nın (Seyhun'un) ötesinde yaşayan Türkler'in o ad (Saklar) ile tanınmış oldukları çok doğru ve gerçektir...>>⁴¹

⁴⁰ Rehim Reisniya "Azerbaycan der seyri tarih" I. cild, Tebriz-1990, s. 257-60

⁴¹ A. Vambéry "Das Turkenvolks" OSNABRÜCK-1970, s. 14

Konumuzu çeşitli faktlar temelinde devam ettiriyoruz:

<<Eski yazılı belgelere göre Türkler'in kurdukları ilk devlet, Herodotos tarihinde "Agrippae" ismini verdiği bir Saka-İskit devletidir. W. Tomaszek'in de tarihte ilk Türk devlet olarak kabul ettiği Agrippae, yada Argimpae'lerin ülkesi H. Triedler'in saptadığı gibi Orta Tienşan'ın batı yamaçlarında bulunuyordu. Herodotos'un dayandığı Aristes'tan alınan bilgilere göre bunların, saçlarını traç eden, silahsız, yani tahta kılıçlı bir başkanları olduğ, birkaç dil bildikleri, kervanların memleketlerinden sağ ve salim geçmekte oldukları, yani kuvvetli ve güçlü bir devlet kurmuş oldukları anlaşılmaktadır. Prof. Z. Velidi Togan, Herodotos'tan gelen bu söylentiği bir süre Isık-Göl çevresinde yarı göçebe bir dönem geçiren Barsganlar olarak çözümlemek ister. Burada Agrippae'lerin başkanları ile Barsganların başkanları olan Tüdhün (Tüyün) ler arasında yakın bir benzerlik bulur. Z. Velidi. Togan ayrıca Agrippae adının yine Herodotos'un bir nushasında görüldüğü gibi, Argimpae şeklinde okunmasını uygun bularak bunun, Türkçedeki Argın-Bay olması sonucuna varmakta ve Argın urugunun bugün bile Kırgızlar arasında yaşamakta olduğunu söylemektedir. Bay deyimi ise, Bey veya Beğ kavramının bir versiyonundan başka bir şey değildir, demektedir. Ancak Argimpae'lerin, yani Barsganlar'ın bağımsız devlet olarak değil, Büyük İskit (Saka) konfederasyonuna dahil bir devlet olarak incelenmesi doğru olabilir...

Konfederasyonu güçlü bir devlet olarak görmek mümkün değildir. Konfederasyonu teşkil eden boy, budun ve uruglar arasındaki siyasi bağlantının çok zayıf olduğ söylenebilir. Kültür bakımından Türk atlı ve yarı göçebe kültürünü benimsemiş toplulukların yaşayışları, kıyafetleri, adet ve inançları tek bir kültürü ifade etmektedir. Onun içindir ki, H. Triedler ve diğer bazı tarihçiler Saka-İskit

konfederasyonunda egemen sınıfın Türk olduğu kanısına varmışlardır. Skitler'in boy adları Targutue, Skolat, Paralat vb. nin, Türk Çiğil ve Burula isimlerinin T'li çoğul şekilleri; Türküt; Çuut, Skilüt, Barulut gibi okunması olasılığı vardır. Büyük tartışmalara yolaçan Skit sözcüğü de Gengiz Han'ın dayanağı ilk uruğlardan Sakait'in T'li çoğulundan bozulan bir sözcük olarak incelenmesinde hata yoktur, kanısı yaygın bulunmaktadır...>>⁴²

Yukarıda adı geçen 'M. E-timadusseltene' kendisinin Partlar hakkında yazdığı ve günümüze kadar, İran'da en önemli kaynak sayılan kitabında, eski dünyada yaşamış ulusların dillerini birkaç guruba ayırarak ele alırken, bizim konumuzla ilgili bölümünde şunları yazar:

<<Başka bir tayfalar birliği yani, yurtları Horasan'ın kuzeyinde ve Asya'nın kuzey ve merkezinde yerleşen halklardır. Onlar hakkında Roma ve Yunan bilim adamları'nın bilgisi yoktur, ancak buna rağmen o dönemin bazı bilim adamları, onların tümünü Mogol diye adlandırmıştır. Mogollar'ın kendilerine özgün kıyafetleri vardır...

Bu boylar veya cinsler Asya'nın uzak kuzeylerinden göç ederek belirli yurtlarda yerleşmişler ve eski çağlardan beri medeniyetli yaşamışlardır. Çinliler de o kavimlerdenidir. Yunanlılar'ın ve Romalılar'ın onlardan o kadar haberleri olmamışsa da, Hindliler ve İranlılar onları eskiden tanırlardı. Çünkü onlar birbirleriyle komşulukta yaşamaktaydılar. Kuzey Hindliler ve İranlılar o kavime "Sak" derlerdi. Yunanlılar'ın "İskit" dedikleri sözcük de o ad'dan yüze çıkmıştır. Bu sözcük Mogol, Fin, Türk ve Tongus tayfalarını içermiştir. Onlar Orta ve Doğu Asya genişliklerinde yaşamış ve yaşamaktadırlar. Eski dönemlerde Fransa'nın kuzeyinin tümü onların yurdu olmuştur. Yunanlı ve Romalı

⁴² İsmet Parmaksızoğlu-Yaşar Çağlayan "Genel Tarih" Ankara-1976, s. 302-304

bilim adamları ise, bu tayfalar'ın o çevrede yaşayanları'nın bazılarını tanırlardı ve onlara “Fin” diye ad vermişler. Firdevsi'nin şehnemesinde ve diğer kitapların her yerinde “Seksar” veya “Sekzi” diye ad çekilmişse, amacının o “Sak” tayfaları olduğunu bilmediğimiz gerekir.>>⁴³

Burada, bazı belirsiz ve yalnış sonuçların yüze çıkmaması için, bir meseleye değinip geçmeyi gerekli biliyorum. Yani, birsıra Avrupa'lı bilim adamları'nın belki de bazı siyasi amaçların etkisinde, eski kavimlerden söz ederken ‘İran dilli’ ve ‘İran ırklı’ gibi belirsiz terminleri kullanırlar. Bu terminler belirli bir dili veya ırkı ifade etmezler. Çünkü günümüzdeki İran sınırlarında tarih boyu, hem eski çağlarda hem orta çağlarda hem de günümüzde çeşitli ırklar yaşamış ve çeşitli dillerde de konuşmuşlar ve konuşmaktadırlar. Mesela bizim sözünü etmekte olduğumuz dönemlerde yazılan İran'deki en eski taş yazısı yani Dayuş kitabesi de üç dilde: İlam (Elam), Babil ve Pers dillerinde yazılmıştır (bak. İ. M. Diakonov ‘Trihe Mad’/Mad tarihi, Tahran-1377/1998, s. 340). O dönemde, Sümer ve Ural-Altay dilleri ile aynı dil gurubuna ait iltisaki dil olan “İlam” veya Elam dili, siyasi ve idari dili, Babil (Arami) dili, ilim ve edebiyat dili ve Pers dili ise Saray dili olmuştur. İslam döneminde de İran'da üç dil yani Arap, Fars ve Türk dilleri kullanılmıştır. Günümüzde de İran'da çeşitli ırklar yaşamakta ve çeşitli dillerde konuşmaktadırlar, o cümleden nüfusun hemen hemen yarısı türklerden oluşur. Netice itibariyle “İran dili” ve “İranlı ırk” terminleri hem geçmiş için hem de günümüz için belirli bir anlam ifade etmemektedir. Belirsiz kavramlar esasında ise ilmi sonuca varmak mümkün değildir.

Bu gerçekleri nazara alarak, bilim adamların genelde kabul ettikleri “İndo-Germen” veya “Hindi-Avropa” dilleri veya “Hindi-Avropa dilli kavimler” gibi terminlerin

⁴³ “Doraret-tican fi tarihi Beni Eşkan” s. 770-71

kullanılması belirli bir anlamı ifade ediyor diye düşünüyorum. Çünkü “Ural-Altay” dil gurubundan Agglutinatıv (yapışkan, iltisaki) diller, “İndo-Germen” dil gurubundan da Flektıv (terkibi, bükümlü) dilleri kast edilir, gerçi dilleri coğrafiya sınırları ile bölmek sadece nispi şekilde doğru olabilir.

Saklar hakkında son zamanlarda İran’da yazılan bazı kitaplarda da önemli bilgiler bulunmaktadır:

<< İ. Ö. 8-7. Yüzyıllar arası ve 7. yüzyılın başlarında, yakınoğu bölgelerinde yeni bir halk ve toplumsal siyasi güç meydana gelmiştir. Bu toplumsal gücü oluşturan halk “İşguzlar” (İskitler) veya Saklar olmuştur. Bunlar, halkların 2000 yıl İ. Öncesindeki ‘Hit’ (Hitit) akınından sonra yakın Asya’ya doğru gerçekleşen ikinci sıra toplumsal göçü olmuştur. Orta Asya’dan kalkarak Kavkaz dağları’nın kuzeyinden Derbend yoluyla Yakın Doğu’ya gelmiş olan “İşguzlar” (İskitler) veya Sakalar, bu bölge devletleri’nin bütün bölgenin o dönemdeki siyasi durumuna çok güçlü etkisi olmuştur. Herodot’un yazdığına göre bu akın yeni ve medeni şekilde gerçekleşmiştir...

Sakların aslı ve türeyişi konusunda ‘E-temades-seltene’ (Kacarlar döneminin tarihçisi ve devlet adamı, B. G.) kendisi’nin “Tetbige logate Cografiyayı” (Coğrafi sözcüklerinin karşılaştırılması) adındaki eserinde “Saka” sözcüğünü açıklarken; geniş ve önemli bilgiler verir: “Saka” ya “Sas” Turan’lı tayfaların birisidir. Onlar’ın saltanat ettikleri yurtlar’ın sınırı; batıda Türküstan, güneydoğuda “İmaus” dağları (Çin ile Kaşgar ve Hotan aralığındeki dağlar), kuzeyde Tatarıstan’dır...

Kiyani (Perslerin ilk efsanevi şahlar soyu, M.Z.) döneminden önce “Part” tayfaları, Pişdadi’lere (Perslerin ilk efsanevi şahlar soyu, M.Z.) karşı ayaklandıklarında, Sas’ları yardıma çağırırlar. Partlar Eşkani devletini kurduklarından

sonra da, greken zaman tekrar “Sas” tayfasını yardıma çağırılmışlardır...

E-temades-seltene’nin bu sözlerinden belli oluşuna göre birinciden; Saklar Orta Asya’dan gelme, soyları ise Turan’lı olmuştur. İkinciden; bu Sak tayfası ve ya tayfa birliğinin bazı boyları Hazar’ın kuzeyinden Derbend yoluyla kuzey ve doğu Azerbaycan’a hem de güney Anadolu’ya gelmişlerdir. Onların başka bir kesimi ise Marı (arapca Merv, B. G.) ve Balh bölgelerinden güneye doğru göç edip günümüzdeki Afganistan’ın batısına ve İran’ın doğusuna yerleşmişlerdir. Galan toplumu da Ana Vatanları olan Orta Asya’da kalmışlardır...

İran kaynaklarında “Saklar”, Yunan kaynaklarında “İskitler”, İbran’i, Asur’i ve Babil kaynaklarında “İşguz” ve Herodot’un yazdığına göre ise Ortorkoribant (şiş kalpak) diye adlandırılan bu kavimlerin İndo-Germen dilli halklara ait olduğu hakkında en taassuplu (ısrarlı) çıkış eden “Uranski” ve bazı diğer bilim adamları, kendi fikirlerini ispat etmek için belge gösteremiyorlar ve bu konuda yazdıkları ise çelişkilerden doludur...

İskitler’in (Saklar’ın) konusunda, tarihçilerin arasındaki ikinci nazariye, onları “iltisaki” dilli ve Türk halklarına ait olduğunu savunurlar. Bu nazariyenin öğrenmek için önce “İskit” veya “İşguz” sözcüğünün kökenini ve anlamını aydınlatmak gerekir. Tarihi kaynaklarda, o cümleden Asur taş yazılarında, İskit-Sak göçleri döneminde yaşayan Asurlar’ın şahi Eserhedun’un “gaipden soru” yazısı, bunun gibi de Yahudi ve diğer kaynaklardan belli oluşuna göre, Mad devleti’nin başlangıcında Azerbeycan topraklarına giren bu kavimlerin adı Asuri kaynaklarda ve Babil dilinde “İşguza” ve İbrani dilinde ise “Aşguz” yazılmıştır. Asur imparatorası’nın kaynaklarında İskitler’in ilk egemenlik döneminde onların vatani “İşguz” ülkesi diye yazılmıştır. Bu sözcük, Yunan dilinde “ş” sesi olmadığı için

hem de bu sözcüğün son sesi “z”, eski ağızlarda “dz-tz-th” gibi talaffuz edildiğine göre “İskita, İskit” bazen de “İşkid, İşkit” şekillerinde yazılmıştır. Demek, İşguz ve İskit aynı sözcüğün çeşitli dillerde o dillerin fonetikine uygunlukta çeşitli talaffuz edilip yazılışdır. Ruslar ve bazı diğer batılı bilim adamları ise “İskif” şeklinde yazmışlardır. Bu sözcük tarih boyunca Şekid, Şekuda, Şekida ve hatta Şekniz ve çok haletde ise Sak, Saka, Seka gibi yazılmıştır...

“Cami-et-Tevarih”ın Oguzname bölümünde gösterilişine göre, I. Ö. 10-9-8-7. yüzyıllarında Kavakz geçitleri ile Yakın Doğu’ya gelerek, bu bölgelerin hemen hemen her tarafına, hatta Mısır’a kadar yayılmış Oguz=Guz=Goz tayfalar birikimi, iki temel kola ayrılmıştır; 1- İçoğuz, 2- Dışoğuz. Aynı dönemlerde bu “İçoğuz”= “İçguzlar” Yakın Doğu bölesine gelmiş ve adları Tevrat’da, Asuri ve diğer kaynaklarda İşguz= Eşknaz= Eşkuz= Eşkuza gibi çeşitli şekillerde yazılmıştır...>⁴⁴

M. Zehtabi sonra, Sakalar’a ait bir sıra insan adları’nın Türkçe olduğu konusunda da, o cümleden şunları söyler:

<<... iki Türk sözcüğünden oluşan bu ad, yani “İspak” günümüzde de (ev köpeği anlamında) Başgurt, Karaçay ve Karakalpak Türklerde insan adı için kullanılmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi eski İskitler’in başbuğlarından birisinin adı da “İspak” olmuştur. Rus bilim adamı A. M. Diakonof kendi yazdığı “Mad Tarih’i” adlı eserinin 532. sayfasında “Rus sözcüğü sayılan Sabak (köpek) için Slaviyan dillerinde belirli bir mana bulmağın zor olduğunu” söyler. Bunun sebebi ise Sabaka sözcüğünün kökeni Türkçe olup, sonralar türkçeden ruscaya geçmiş olmasındadır. Slaviyan dillerinde ise köpek sözcüğünün karşılığı “kutı” sözcüğüdür...

⁴⁴ Muhammedtagy Zehtabi (Kırşçı): „Iran Türklerinin eski taryhy“ I. jilt, Tâhıran-1998, S. 460 -72 ve 492

Sakalar'ın yine bir şahları'nın adı da İskender döneminde Orta Asya'da yaşamış ve onunla savaşan Saka şahı'nın kardeşi "Kartasis" olmuştur. Ünlü tarihçi "Goldşmit" Orta Asya Sakları'nın yaptıkları savaşları anlatırken; - Sırderya'nın güneyindeki Saklar'ın komutanı, aynı halde onların başbuğları'nın kardeşi olan "Kartasis"nin adı "Kardeş" ile aynı sözcük olduğunu, ancak eski Yunan dilinde "ş" sesi olmadığı için onların tarihçileri'nin tarafından "Kartas" şeklinde yazılmıştır - der (R. Reisniya, s. 259)...

I.Ö. 7. yüzyılda Azerbeycan'a gelen İşguzlar'ın (İskitler'in) başubğlarından üçüsünün adları bellidir. Birincisi İspak olmuştur ki, onun anlamını yukarıda açıklamışdık. İspak'ın oğlu "Partatua" olmuştur ki, bu konuda uzman tarihçiler onun kökenini göstere bilmemişlerdir. Fikrimiz'ce bu ad'ın ilk parçası "Part" ya "Parta"'nın, sonralar "Eşkaniler" sülalesini yaratacak "Part" veya "Parn" Türk halkı'nın adıyla bağlı olduğu şüphesizdir.

İşguzlar'ın üçüncü ve daha çalışkan başbuğunun adı "Madi" olmuştur. Bu sözcük ise, insan adı olarak I.Ö. üçüncü yüzyıllıkta "Hunlar'ın" başbuğu "Mate = Meti = Metey" ile uygundur, yani Türk halkların arasında insan adı için kullanılmıştır ...>>⁴⁵

Bu bölümü ünlü Kazak bilim adamı ve eski runik Türk yazılarının uzmanı prof. Altay S. Amanjolov'un konumuzla ilgili değerli açıklamalarıyla tamamlıyoruz:

<< İlk göçeberin (Sakalar'ın) dilleri hakkında yanlış fikirler bulunmakla birlikte, tunç devrinde Güney Sibiriya ile Kazakistan'da yaşayan halkları Hint-İran veya İran dillerinde konuşturmaya çalışanlar da vardır. Aslında, Altay ve Yedisu'da eskiden yaşayan halkların sadece Hint-İran (ari) dillerinde konuşan halklarla tarihi yakınlığı, ortaklığı olduğunu ileri süren fikirleri eleştirmeliyiz.

⁴⁵ aynı kaynak, S. 472-80

Sebebine gelince; “bu bölgede yaşayan en eski halklar Hind-İran dilinde konuşmuştur” şeklindeki fikri bir daha gündeme getirilmemesini ve bunların ortadan kaldırılmasını sağlayacak belgeler, Saka kalelerinde bulunmaktadır. Çünkü, Saka kalelerinde bulunan yazıların eski Türk runik alfabesiyle akraba ve aynı kökten olduğu herkesçe bilinmektedir. İrtiş ve İli nehirleri kenarlarında bulunan en eski Türk yazıları hakkında yayınlar yaptığımızı bilim dünyasında herkes bilir...

Etnik ortaklığı (boy, halk, ırk) tespit etmekde dil önemli ve başlıca belgedir. Dil, insan toplumunda çeşitli görevler üstlenir. İnsanlar arasında ilişki kurma aracı olan dil, aynı zamanda düşüncenin ifadelendirilmesinde ve kavramların anlamlandırılmasında biricik aracımızdır. bunun yanında dil halkın da kendisidir. Demek ki dil etnik anlamına sahiptir. Dilin görevlerinden söz ederken onun milli birliğin oluşturulmasında muharrik güç olduğunu söylememiz gerekir.

Eneolit devirde (M.Ö.III.-IV yüzyıllar), tunç devrinde (M.Ö.III. yüzyılın sonları ve I. yüzyılın başı) Güney Sibiry ve Kazakistan topraklarında yaşayan eski boyların dilleri hakkında elimizdeki bilgiler yok denecek kadar azdır. Buna rağmen bazı bilginler bilgiçlik taslayıp, söz konusu topraklarda yaşayan halkların Hind-İran veya İran dillerini konuştuğunu iddia ediyorlar. Ama bunun mesnetsizliği hakkında uzun yıllar boyu çalışan büyük Kazak bilgini A. H. Margulan, Rusca yayınlanan eserinde şöyle diyor: “Karasuk kültürünün dış etkiden dolayı meydana gelmiş olması, Tunç ve eski İskit devrinde yaşayan boyların İran asıllı olduğuna dair fikirler kabul edilemez. (A. H. Margulan, *Begazı dandibayevskaya kultura Tsentralnogo Kazakstana*, Almatı 1979, s. 21)...

Kazakistan topraklarında bronz devrine ait kültür ortaklığının temeli neolit devrinde oluşmuştur. Bu yüzden

İran veya Hint-İran boylarının bronz devrinde buralara göç etmesini sebep göstererek muhacirlik teorisini kabul etmenin hiç de mantığı yoktur.>>⁴⁶

A. S. Amanjolov Sakalr'ın joğrafi menşleri ve onun Türkmenistan'la ilişkisi olma ihtimalı hakkında şöyle yazar:

<< Onomastik, leksikolojinin özel adları araştıran bilim dalı olarak, etnik, coğrafi, astronomi adları (etnonim, toponim, kosmonim), kişi adları (antroponim), çeşitli hayvan adları (zoonim) ve bitki adlarını (fitonim) ayrıntılı biçimde inceler.

Onomastikteki yeri büyük olan coğrafik adların sırrını öğrenebilmek için aşağıdaki misralara bakalım:

Kazakçada: *Balkan, Balkan, Balkan tav*
Ol da bizdin barğan tav

Kırgızcada: *Balkan, Balkan, Balkan too*
Anı da biz körgen too

Karakalpakçada: *Tüye, tüye, tüyeler,*
Dızın kayda tüyeler?
Balkan tavidin basında,
Balık oynar kasında.

Bu şiirdeki “Balkan” kelimesine pek dikkat etmiyoruz. Çünkü çocukluğumuzdan ninniyle aklımızda kalan kelime olduğundan, sadece ezberimizde kalmış satırlarını hatırlıyoruz. Bugünkü coğrafik ad açısından bakarsak, söz konusu olan büyük dağ, Türkmenistan'ın güneybatısında ublunan “Balkan dağları” olabilir. Aslında bu dağ Büyük Balkan, Küçük Balkan olarak adlandırılır. Bu dağın o kadar yüceltilerek gösterilme sebebi, Büyük

⁴⁶ Altay S. Amanjolov, Türk Fililojisi ve Yazı Tarihi, İstanbul-2006, s. 35-39

Balkan'daki Arlan oruğunun 1880 metre yüksekliğinde olmasındadır. onun için Kırgızcada “Balkan too” sözü büyük, yüksek, kocaman, yüce anlamlarını saklamışa benziyor. >>⁴⁷

Kazak bilgini sonra, Türklerin Saka'lar dönemine ait yazıları ve o yazıların dili hakkında çok değerli bilgiler verir:

<< Türk halklarının ilk yazısı olan runik alfabesinin kökeni sorunu ve ortaya çıkışı, tam anlamıyla çözülmüş değildir. Bu yazıyı ilk kez okuyan Profesör V. Thomsen, eski Türk alfabesinin Arami harf sistemi esasına dayandığı fikrini ortaya atmıştır. Türkologlardan bazıları bu fikri destekledi. Ancak ikinci bir grup ise (N. Aristov, A. C. Emre, İ. A. Batmanov), alfabenin yabancı etkisi ile değil, Türk damgalarından oluştuğunu ileri sürmüştür.

Bir buçuk asır önce Y. Klaprot'un söylemiş olduğu, runik alfabenin eski Yunan ve Finike yazısıyla aynı kökten olduğu fikrini tamamlayan bilgilere, ancak son zamanlarda rastlanmaktayız. Bu sahadaki araştırmalarımızın neticesi neşredilmiştir.

Bu araştırmamızı yaparken eski Türk yazısı ne zaman meydana geldi ve bu yazı geleneğinin geçmişi ne kadardır gibi sorular karşımıza çıkar. Son zamanlara kadar söylene gelmiş olan, Türk alfabesinin tarihi V. asırda meydana geldiği tahmini, doğrumudur?

İrtiş Irmağının yakınlarındaki eski mezarın özelliklerini açıklamaya çalışan arkeologlardan F. H. Arsanova, 1960 yılında kazı başlatmıştı. Pavlodar vilayeti Bobrovoye köyü etrafındaki mezarın özelliklerini araştırdıktan sonra arkeologların hepsi de bu mezarın İ.Ö. V-IV. yüzyıla, yani “Sakalar” çağına ait olduğunu tespit etdiler. Mezarlarda, tarihi dönemlerin sırrını içinde saklayan çeşitli eşyalar, asker naaşları ve silahları ile koşun

⁴⁷ Aynı kaynak, s. 42-43

takımlarındaki ceylan derisine oyulmuş bir kemik nazarlık bulundu. Onu biz *ak sıkın* “beyaz ceylan” diye sağdan sola doğru okuduk.

Nazarlıktaki runik yazı, eski göçebe Türk boylarından Sakaların alfabe yazısı olduğunu gösteriyor. Bu yazı “Güney Sibiryâ ile Kazakistan’da yaşamış göçebe boylarda runik alfabe ancak V. yüzyılda meydana geldi.” şeklindeki eski bilginin şüpheli olduğunu ve alfabe yazısının ondan bin yıl önce kullanıldığını ispatlamaktadır.

1970 yılında İli yöresinin dağ eteklerindeki “Esik” şehri etrafında Saka devrine ait (İ.Ö. VI-V. yüzyıllarda) büyük bir mezar kazıldı. Bu kazı K. A. Akışev başkanlığında yapılmıştır. Mezarın içinden altınla sarılmış askerin cesedi, çeşitli kapkacaklar ve üzerinde runik yazıyla yazılmış bir metin yer alan gümüş kase bulundu...

Eski Türk dilinde yazılmış bu yazıyı biz şöyle okuduk:

aga,saña oçug!,bez çök!,bukun içre(r?)açug!

“Ağabey,sana (bu) ocak! Yabancı (yabancı insan), dizini bük! Halkın yiyeceği (çok olsun)!”

Saka devrindeki bu eski Türk yazısı, öbür dünyada da hayat olduğu inancını ve düşmanları yenme isteğini bildirmektedir. Bu yazının çok önemli bir tarafı da, eskiden Kazakistan topraklarında yaşayan Saka boylarının dilinin, eski Türkçe olduğunu ispatlamasıdır. Bununla birlikte “Kazakistan topraklarında yaşayan ilk göçebe halkların yazısı olmamıştır.” şeklinde alışlagelen fikrin doğru olmadığını, bundan 2500 yıl önce de Türk halklarının alfabe yazısını bildiğini ve bundan geniş bir şekilde istifade ettiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak eski Türk runik yazısı atalarımızın 1500 yıl boyunca kullandıkları, Türklerin kendilerine özgü bir yazısıdır. bu alfabenin bu kadar uzun süre kullanıldığını

(İ.Ö. V. - İ.S. X. yüzyıl) elimizde bulunan kaynaklar ispatlamaktadır.>>⁴⁸

Yukarıda gözden geçirdiğimiz kaynaklara dayanarak bu bölümü aşğıdaki gibi özetleye biliriz:

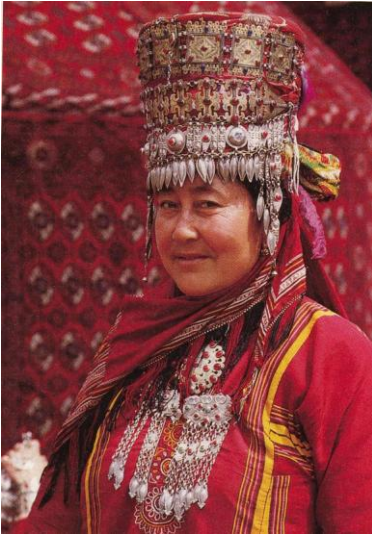
1-Saka (İskit) adıyla tanınan tayfa birliği'nin, R. Pumpelly'nin açıklamasına göre, ana vatanları Türkmenistan olmuştur diyebiliriz. Çok eski çağlardan, en azından İ. Ö. III. Binyıllığın başlarından itibaren onların büyük bir kesimi Türkmenistan'ın kuzey ve batısındaki bozkırlar'dan Asya'nın diğer bölgelerine hem de Hzar'ın kuzeyinden batıya doğru göç etmişlerdir. Bu göçmen tayfalar'ın kalanları ise Türkmenistan'nın ondan sonraki tarihinde, özellikle de Ersaklar (Part) devletini kurmakta kesin ve tamamlayıcı rol oynamışlardır. Bu konuda sonarki bölümde söz edeceğiz.

2-Sakalar hakkında en önemli kaynak Herodot'un ve bazı diğer Yunan tarihçileri'nin haberleridir. Ancak Herodot kendi gezilerinde Hazar denizi'nin doğusuna geçmemiştir (bak. İlhami Durmuş, s. 5). Yani, onun Türkmenistan'deki (Amuderya çevresindeki) Sakalar hakkında yazdıkları sadece başkalarından duymuş olduğu haberler olmalıdır. Eğer de kendisi Türkmen topraklarını gezmiş olsaydı, kendilerinin eski adları ile hala aramızda yaşamakta olan türkmen tayfalarımızın adları ve kültür özellikleri, onun eserlerinde daha geniş ve önemli yer alardı diye düşünüyorum. Bu kaynakları tamamlayan belgeler ise Sakalar'a ait kurganlardan bulunmuş eşyalar ve yazılardır. Hatta son yıllarda bu yazılar'ın Türk dünyası'nın bilim adamları tarafından okunması, Yunan kaynakları'nın önemini ikinci yere indirmektedir.

3-Bu gerçekleri nazara alarak biz, yukarıdaki iki kaynağın yanında, kendi milletimizin teribinde hala varlıklarını koruyan ve eski Saka'ların günümüzdeki

⁴⁸ Aynı kaynak, s. 59-62

kuşakları sayılan tayfalarımız'ın adlarına, çok eski çağlara dayalı gelenek ve göreneklerimize, geçmişin canlı tasviri olan halk sanatı ve en esası ise çok eski çağlardan beri varlığımızın temel ögesini ve unsurunu oluşturan zengin dilimize, tarihimizin en itibarlı kaynağı hükmünde önem vererek yeniden inceleyip daha ilmi sonuçlar çıkarmalıyız.

1-Bir Sak hanımı resmi kıyafette .
(F. Trippet “Die erste reiters”1974)

2- Bit Türkmen hanımı resmi
kıyafette

Talas Runik Yazısının Örnekleri

T. 2. (Ayırtam-Oy)

Okunuşu

*otuz oğlan sağdıçları piçin elte
yegirmi*

*er atım qara çur, yağı atı qar
yazmaz*

*altı uyası ağa yer ekiz siñili...öl-
miş*

qara çur atum qol kar yazmaz

*kara çur esiz...özüge uyalarna
adınılmış*

atası atı toğan, oğlı atı qara çur

oğlı atı

oğurati

Tercümesi

Otuz oğulun vefalı dostları!
Maymun (yılının) on altısında
(idi)

Er adım - Kara Çur, savaşçılık
adı - Kar Yazmaz

Altı yuva akraba, hazine, yer,
ikiz ablalı - kız kardeşli... o öl-
müş.

Kara-Çur-Kol Kar Yazmaz (la-
kaplı) keskin nişancı, atıcı.

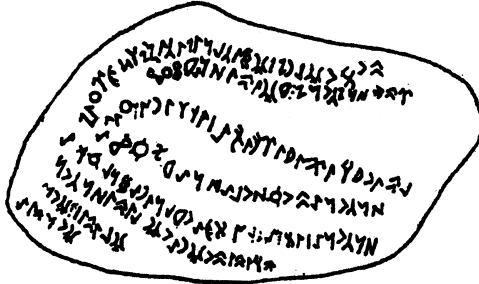
Zavallı Kara Çur kendi yuvala-
rından ayrıldı!

Babasının adı Toğan, oğlunun
adı Kara Çur.

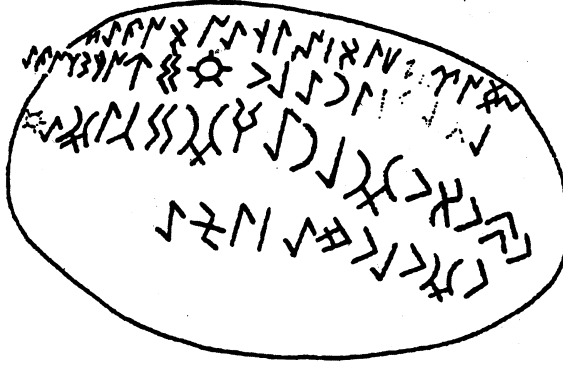
Oğlunun adı...

O buluştu.

Saka dönemine ait eski Türk yazıları
(Altay S. Amanjolov, İstanbul-2006)

T 2

T 8

Şekil 2

T. 8. (Ayırtam-Oy)

Okunuşu

öbür (?)... esiz seniñ özüge
 l...ın alımaduk ökünçlög...
 otuz oğlan sağdıçğ...
 oğulum esiz

Tercümesi

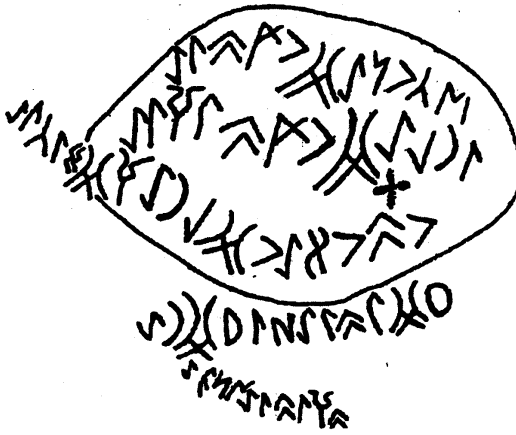
...Hayran, senin kendine...
 Alamaması üzücü ...
 Otuz oğlan vefalı dostun
 Zavallı oğlum!

T. 10 (Ayırtam-Oy)

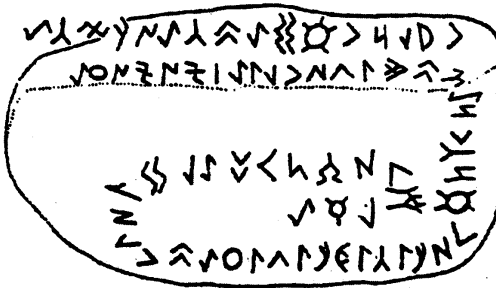
Okunuşu	Tercümesi
<i>sü çur oğuş atı.</i>	Sü Çur-soyunun adı.
<i>ınal oğuş atısı.</i>	Anası tarafından han boyuna torun (yeğen).
<i>otuz oğlan sağdıçı.</i>	Otuz oğlanın güvenilir, samimi dostu.
<i>yağı atı kıyağan</i>	Savaşçılık adı-Kıyağan
<i>atası atı ötüg.</i>	Dedesinin adı-Ötüğ.

T. 18 (Ayırtam-Oy)

Okunuşu	Tercümesi
<i>kiçig kişim tul qaldı, torsıq oğlım.</i>	Küçük kişim (karım) dul kaldı, küçük oğlum (kaldı).
<i>qûmar çur. er atım eş qulı, esiz özüm.</i>	Kumar Çur. Er adım- Eş Kulu, heyhat kendim!
<i>uyalar umda atça öküzçe.</i>	Akrabalar(ım)ın (gamdan) içi geçmekte atla öküz gibi.

T 10

T 18

Şekil 3

Saka dönemine ait eski Türk yazıları
(Altay S. Amanjolv, İstanbul-2006)

IV. Saka-Mad (Med) Arasındaki İlişkiler:

Medler (Madlar) bizim konumuzla tam ilişkisi olmamasına rağmen, bir taraftan onların Saklar'la olan geniş ilişkileri hatta akrabalık bağlarını, öteki yandan ise ülkelerinin Türkmenistan'la komşu Azerbeycan olmasını, hatta onların bir kesiminin ilk yurtlarının Türkmenistan sınırlarında olduğunu nazara alarak, kısa da olsa onlardan da söz etmeği o dönemin tarihi durumunu daha iyi kavraya bilmek için yararlı olar diye düşündüm. Herodot Mad-İran ilişkileri hakkında o cümleden şöyle yazar:

<<... Böylelikle “Diokos” Madları (birleştirerek) bir halk seviyesine getirdi ve tek başına onlara hükümet etdi. Diokos 30 yıl hüküm etdikten sonra öldü ve onun yerine oğlu “Farau Urtis” geçti. Bu padişah sadece Mad halkına hakim olmakla sınırlı kalmadı, belki İranlılar'a da saldırdı ve onların yurtlarını alarak kendilerini de Med uyrukluğuna geçirdi. O, bu iki güçlü halkın hakimi olmasının ardından, Asya'nın diğer ülkelerini de ele geçirmeği niyet etdi...>⁴⁹

Herodot'un başka bir açıklamasına göre; Madlar ile İksitler'in arasında çıkan savaşta, Madlar yenilir ve İskitler 28 yıl onlara egemen olur.⁵⁰

Herodot'un ve diğer eski Yunan tarihçileri'nin eserlerini temel alarak Madlar hakkında ciddi araştırma yapanların biri sayılan A. M. Diakonof aşağıdaki gibi açıklamalarda bulunur:

<<... Hatta iskitler'in hükümeti dağıldıktan sonra da Mad'lar kendi çocuklarını İskitler'in arasına göndererek, onlardan ok-yay atma tekniğini hem de onların dillerini öğrenmelerini temin ederler. Bunun nedeni neydi?. O dönemdeki güçlü Mad krallığı için çöllerde yaşayan topluluğun dilleri'nin önemi neymiş?. Bunları anlamaklık

⁴⁹ Tarihe Herodot' s. 81

⁵⁰ aynı kaynak, s. 82-84

çok kolaydır, çünkü Madlar'ın büyük kesimi kendi aralarında İran (günümüzdeki İran'ın güneyinde yerleşmiş Pers, B. G.) dilinde konuşmuyorlardı, oysa sadece resmi ve mecburi hükümet dili hem de çeşitli tayfaların arasında ilişkileri temin etmek için kullanılırdı...>⁵¹

Diakonof altı tane Mad tayfası, yani Bausai, Paretakenoi, Stroukhates, Arizontoï, Boudioi ve Magoi şeklinde talaffuz ettiği boylardan söz ederken aşağıdaki gibi sonuca varar:

<<...Ancak bu söylentilerimizden çıkan yine bir sonuç da, bu tayfalar arasında sadece Arizontoïlar'ın Arya tayfası diye tanındığını (bu onların karakterinden belli olur) nazara almakla, kalan Mad tayfaları'nın Aryan soyundan olması mümkün değildir, yani onlar İranlı değildirler. Başka bir sözle dersek; beklendiği gibi, Madlar'ın halk çoğunluğu "Kuti" ve "Elam" dillilerden olup, genelde yeni gelip yerleşen "İndo-Germen"liler'in dilini öğrenen tayfalardan oluşmuştur. Ancak buna rağmen yerel halk tümüyle değişmemiştir. Bu güne kadar Bousailer, Magoiler ve Boudioiler'in adları için hiçbir İndo-Germen kökenin bulunmaması, bunun gibi de I.Ö. 9. yüzyıla ait olan Madlar'ın adları için İran dillerinde köken bulunmasının zor olması ve... yukarıda çıkardığımız sonuçları ispat etmektedir...

Mad sözcüğü (Asur dilinde Maday, Matay, Amaday, geçki Elam dilinde Matape, eski İran dilinde Maday, Pars dilinde Mad, eski Yunan dilinde Medi, Part dilinde Mat) tayfa hem yer-yurt adıdır ve bu sözcük için İran dillerinde belirli bir anlam bulmak mümkün değildir...

Mad termininin Elam-Kaspi kökenli olması mümkündür. Asur kaynaklarında boylar birikimi olan Maday ve Amaday şekillerinin yanında Matay sözcüğü de vardır. Bu sözcüğün Elam kökeni olsa gerek. Bu gerçekler o

⁵¹ I. M. Diakonof "Tarihe Mad" s. 266

terminin çok eski çağlardan beri o bölgelerde yürürlükte olmuş olduğunu gösterir.>>⁵²

Yine bir batılı bilim adamı R. Girşman da bu konuda şunları yazar: <<Kimir'ler ve Saka'lar Yunan kaynaklarında Gimiray ve Eşkuzay şekillerde yazılmıştır hem de aynen o şekillerde Tevrat kitabında da vardır. Birinci tayfanın ady Kırım olsa gerek, ve onlar kendi adlarını bu yurt'dan almışlardır...

Bu kavimler (Sakalar) Assarhaddon (Esarhaddon)'un hakimiyet ettiği dönemin başlarında, başka yönde hareket etdiler. Onlar Kimir'leri Hemedan'ın (günümüzdeki İran'ın ortalarında, B. G.) güneyine sürdüler ve Manna yurdunda (Güney Azerbeycan'da) yerleşdiler...

Partatua (Partatus)'un padişahlık ettiği dönemde, Saklar'ın yurdu, sonralar Azerbeycan diye adlandırılan ülkenin de büyük bir kesimini içermiştir. Manna patişahi onların o bölgelerdeki hakimiyetini kabul ediyordu. Onların (Sakalar'ın) Madlar'la da iyi ilişkileri olmuş olmalıdır...

Mad (Med) lideri Kşatrita arkadan Partuwa'nın oğlu Madyes başkanlığındaki Saklar'ın saldırısına maruz kaldı ve kendisi de o savaşta öldü. Saka'lar bu fırsattan yararlanarak Mad yurduna saldırdılar ve Herodot'un haberine göre 28 yıl Madlar'a egemenlik etdiler...>>⁵³

Konumuzu Herodot'dan başlayarak çeşitli kaynaklarda adı geçen Saka (İskit) birliğine giren tayfaların adlarını izleyerek devam ettiriyoruz:

Herodot, tarihi'nin İskitlere ait bölümünde, onlara giren tayfalardan aşağıdekileri ad çeker: Gerrhi, Sarumate, Budini, Mog, Neurian, Agathyrsi, Tauri, Geluny, Melankany, Enderufagi. Herodot'un haberine göre bu tayfalar'ın çoğunun birbirlerinden ayrı gelenek ve görenekleri, dini inancları olmuş ve çeşitli dillerde ya

⁵² Aynı kaynak, s. 143-44

⁵³ R. Girshman "İran âz agaz ta islam" Tâhran-1350 şemsi, s.97-99

dialektlerde de konuşmuşlardır. Ancak Sak'lar ile Sarmat'lar aynı dilde konuşmuşlardır⁵⁴. A. M. Diakonof bu konuda şunları yazar:

<<Kimiri Herodot'a göre halk ve yer-yurt adıdır. Menşeleri belirsiz, ancak Karadeniz ve Hazar çevrelerinde yaşamışlardır diye hads edilir hem de Taurylar'la komşu olmuşlar (Gamir, Gumer, Gimiray şekillerde de yazılır). onlar bozkır insanları olmuş İskitler'den biraz önce ortaya çıkmışlardır. İskit dilleri hakkında belirli düşüncemiz vardır, ancak Kimerler'den sadece üç tane ad kalmıştır: 1- Teuşpa, 2-Tugdabby, Yunanlılar onu "Tugdammis" şeklinde yazmışlardır, 3- Sandakşartu. Bu sözcüklerin birinci ve ikincisine Indo-Germen dillerinde hiçbir mana yok, üçüncüsünü eğer doğru okumuşsak, onun ikinci bölümüne "Keşatra" yani hükümet ve güç gibi mana vardır, ancak onun birinci bölümü "Sanda" için Indo-Germen dillerinde hiçbir anlam ve kök yoktur...

Maalasaf çıkardığımız bu sonuçların sadece bir ihtimal olmaktan öte gitmemesini de itiraf etmeliyiz, çünkü elimizde olan çok yetersiz belgenin (sadece üç tane ad'ın) ise başka türlü yorumlanması da mümkündür. Örneğin; yukarıdaki "Sankeşatra" sözcüğünü "Sandakuro" da okumak mümkündür, bu ise çıkarığımız sonucu temelinden bozar ve değiştirir.>>⁵⁵

Diakonof konuyu Sak-İskit tayfaları doğrultusunda devam eder: <<İskit-İşguza sözcüğü Eşguza ve İşguza şekillerinde de vardır. onların adlarının menşeyi ve ortaya çıkışı belirli değildir, ancak onlar Sakalar'dan başkadırlar. İskitler ya Şekudalar; Avhat, Trapi, Paralat, Sarromat gibi İskit diye genel adı verilen tayfaların birikimi olmuştur.

⁵⁴ Tarihe Herodot, s.291-3

⁵⁵ I. M. Diakonof "Tarihe Mad" s.223-5

Herodot onların Orta Asya'dan geldiklerini söylemiştir, onlar "Massagetler" tarafından sıkılmıştır.>>⁵⁶

"M. E-temad-as-saltana" kendisi'nin yukarıda adı geçen eserinde, Yunanlılar'la Part şahı Tiridat'ın aralarında yüz veren savaş hakkında söz ederken, İskit tayfalarından da ad çeker:

<<... Tiridat onların karşısında dayana bilecek gücü kendisinde görmediği için, Amuderya ile Sırderya aralığında yaşayan bir İskit tayfası sayılan Espayazılar'ın arasına gider ve onlara sığınır, ancak aradan uzak bir zaman geçmeden batı şah'ı Diyudort öler. Ancak ondan çekinen Tiridat ise, İskit tayfalarından sayılan "Dah" ve "Parn"ların bir kesimini yanına alarak vatanına döner...>>⁵⁷

Bu bilim adamı kitabının başka bir yerinde çeşitli kaynaklara dayanarak şu bilgileri aktarır:

<<Benim çok önemseydiğim bazı bilim adamları, "Part" veya "Bars" sözcüklerini eski yazılardaki "Bartas" sözcüğü ile aynı olduğunu savınırlar. Onun için "Bartas" tayfası'nın durumu hem de onların yurdu hakkında kısaca izahla yetiniyoruz. Mes-udi şöyle yazar: - Burtas adında bir ırmak Wolga ile birleşerek Hazar denizine töker ve Türk tayfalarına ait "Burtslar" o ırmağ'ın kıyısında yaşarlar...-.

İdrisi şöyle yazar: -"Bortas" tayfası Hazarlar'la komşu yurttan otururlar. onların dilleri Hazar ve Rus dillerine benzer. Ben şu kitabı yazarken, Ruslar Hazarlar'ı ve Bulgarlar'ı yenerek onların yurtlarını işgal etdiler, kendilerini ise darmadağın etdiler...-.

Yine bir yazar şöyle der: -"Borkas" yada Bortaslar bir Türk soylu halk olarak "İtil" ırmağ'ının kıyısında Hazarlar'la komşulukta yaşamaktadırlar. Onların ülkelerinde kırmızı renkli güzel tülkü derileri vardır...-.

⁵⁶ Aynı kaynak, s. 228

⁵⁷ Muhammedhasanhan E-temades-seltene, s.144

Istahri şöyle yazar: -Bartaslar alaçık'ta (alaçık=Türkmen çadırı, B. G.) yaşarlar. Onlar iki tayfadırlar, bir tayfa Gozlar'ın (Oguzlar'ın) yurdunda yaşarlar ve bu zamandeki nüfusu ikibin'den fazladır. Onlar hiç kimsenin önünde baş eğmezler. Diğer tayfa "Atıl" çöllerinde Hazar tayfasına yakın bir yerde otururlar. Onların dilleri Hazarlar'ın ve Bulgarlar'ın dillerine benzer. Bartas çağatay dilinde "kul" demektir. İtil ırmağı Rus yurtlarına yakındır ve güneye doğru akar hem de "Bertasa" topraklarından geçer, onun denize biriktiği bölgeler Hazar yurduudur. Oradan Bortas yurduna yirmi gün yoldur...-.

Bazi yazarlar İskit tayfalarından ad çekerken onların bir tayfasına "Tohari" derler ve onları cesur hem savaştan diye sıfatlandırırılar. Balh, Semengan, Bağlan, Sekaken; Talgan ve başkaları kapsayan "Taharistan" bu tayfanın adından alınmış olması mühtemeldir...>>⁵⁸

<<Yunanlı, Romalı, Çin, Arap ve Acam tarihçilerinin hepsi, çok eski çağlardan günümüze kadar İskit Türkleri'nin (Turanlılar'ın) Çin'e, Hindistan'a, Fereng'e, Mısır'a ve diğer ülkelere gerçekleştirdikleri yürüşleri hakkında yazmışlardır. Bu kavim, yani İskitler ya Tatarlar, birkaç tayfa ve boylardan ibaret olarak birbirlerinden ayrılmışlardır, ancak menşe'leri aynı soydan olduğu için, hepsinin kılıkları hem de gelenek ve görenekleri aynı veya birbirlerine çok yakındır. Ancak her tayfa ve toplumun kendilerine özgün adları vardır. Örneğin; Jet, Get, Siyusi, Yet, Çet, Cat, "Dahi" veya "Dayı", "Part" veya "Bart" ...>>⁵⁹

⁵⁸ Aynı kaynak, s. 313-14

⁵⁹ Aynı kaynak, s. 306

V- Sak/İskit Tayfa, İnsan, Yer-Yurt adlarının izleri Türkmenistan’da ve Türkmen Ulusu’nun etnik terkinde

Geçen bölümlerde değindigimiz adların günümüzdeki izleri, tarihi gerçekleri aydınlatmaktaki önemini ve onun sebeplerini aşağıdaki nuktalrda özetlemek mümkündür:

1-Bu konuda çalışan bilim adamlarının birlikte itiraf etmeklerine göre, Mad ve Sak/İskit dönemlerinden, o cümleden Part devletinden, bazı tarihi sebeplerden dolayı çok az belge ve bilgi kalmıştır. Birkaç kırık kırık ve yetersiz haberler ve has adlar da, o dönemdeki yazarların kendi ulusal hassasiyetlerine hem de dillerinin fonetik özelliklerine uygunlukta belli ölçüde yozulup yazılmıştır. Sonuçta, o dönemin tam gerçeklerini veya bu sözcükleri onların kendilerinin nasıl telaffuz ettikleri belirsizdir. Bu konuda yukarıda adı geçen M. Etemades-saltana, Part dönemi üzerinde yazdıkları en itibarlı kaynak sayılan tarihçi Musa Horeni’ni şöyle değerlendirir:

<< Musa Horeni’nin üçüncü kitabı kendi yaşadığı döneme aittir. Ancak o kadar da itibarı yoktur. Bunun nedeni ise düzgün ve gerçek belgeler esasında olmayıp belki onun bunun ve konularla ilgisi olmuyan kimselerin sözleridir. Bu söylentiler hakkında (nuksanlarına bakmıyarak) şunları diye biliriz: Musa Horeni ve diğer itibarlı yazarların eserlerini kapsamlı öğrendiğimizde, hakiki ve hakiki olmadık Part ya Eşkani Sultanları, yani, ister şah sülalesinden olarak Saltanatı ecdadından almış olsun, isterse de Saltanatı işgal edip kendisinin Hanedan olduğunu ispat etmek amacıyla kendi ecdatlarını Part devletinin kuurcusu olan “Eşk” ya Ersas (Ersak)’ın adına bağlayarak, onları Eşkani şahlarının Ataları diye adlandırmışlardır. Halbuki onların her birinin kendilerine özgün adları, hatta lakapları

vardır. Adların ve lakapların öylesine karışması, tarihi gerçeklerin karmaşık ve belirsiz olmasına neden olmuştur. Çünkü her bir şahısa kaç tane ad ve lakap takılmıştır.

Yine bir hatırlatmalı mesele var, o da, belirli bir sözcüğü her ulus kendine göre telaffuz edip yazıya geçirmiştir. Örneğin, ayrı ayrı ulusların kitaplarında, her yerde “Arsak” ya “Arşavir” ya “Arşuger” ya “Arşak” şekillerinde yazılmışsa, tümü “Eşk” olup, ayrı ayrı dillerin veya dialektlerin fonotikinden yüze çıkmıştır ve sonralar ise “Arsak” veya “Arsas” edilmiştir. Sultanlardan sadece birisinin adı azacık farklarla çaeşitli dillerde ve lehcelerde benzer şekilde kalmıştır, o da “Erdovan”’dır. Yunanlı’lar ve Rumlu’lar (Romalı’lar) onu “Artaban”, Ermeniler “Ardaban” şeklinde yazmışlardır.>⁶⁰

Bize göre o sözcüğün aslı, bazı Türkmen bilginlerinin tabiri gibi “Ersak” (Er-Sak) olmalıdır. Diğerleri, o cümleden Eşk (Aşk) ise sözcüğün zaman geçmesiyle değişmiş şekilleridir. Bu değişmelerin etkisi Türkmenistan’ın o günkü ve bu günkü baş kenti “Aşkabad” (Eşk/Aşk-abad)’ın adında da açıkca duyulmaktadır. Çünkü Ersak’lar ya Eşkanı veya Part devletinin ilk başkenti Aşkabadın hemen yanındaki (15 km. güney batısında) yerleşmiş “Nusay” olduğu herkese bellidir.

2-Yine bir mesele de, iblim adamlarının açıklamasına göre, o dönemden kalma az sayılı sözcüğün de kökeni ve gerçek manası tam belirlenmiş olmamasıdır. Çünkü o çağlarda konuşulan diller zaman geçmesi hem de başka dillerin etkisiyle çok değişikliğe uğramış ve bazıları ise kayp olmuştur. Ancak, bu zorlukları aşabilmek için, önce de işaret etdiğimiz gibi, bizim elimizde iki tane imkan avdır:

Birinciden; bilim adamlarının tarafından kitaplar dolusu yazılmış yüzlerce Türkmen boy ve tayfa adları, yer-

⁶⁰ Muhammedhasanhan E-temad-äs-sältänä... s.134-35

yurt adları hem de çok eski çağlardan kalma insan adları ve onların etimolojik izahları bulunmaktadır. onların arasında bizim konumuzla ilgili tayfaların, yer-yurt adlarının hatta insan adlarının izleri acıcasına gürûlmektedir. Bu ise aynı halde bizim onların halefleri olduğumuzun da ispatıdır. Sebebi o halkların yaşayıp devlet kurdukları ilk yurt bizim eski ve doğma vatanımız olduğunu bu gün arkeologlar tarafından ispat ve ilam edilmiştir. Buna göre de biz eskiden kalma belgeleri, o cümleden sözcükleri ve yazı metinlerini tekrar gözden geçirmeğe haklıyız diye düşünüyorum.

İkinciden; genel Türk diline ait en eski yazılar, o cümleden Saka'lar dönemine ait tekstler, bilginler tarafından okunmuş hem de çok sayıda sözlükler, Türk dilinin olgunlaşma ve seslrin değişme kuralları (morfolojisi) yazıldı. Bu ise sözcüklerin kökünü bulmakta ve hangi dillere ait olduğunu kesinlemede büyük yardım ediyor.

Bu bölümde biz, anlamı zor veya bilim adamları tarafından hala tartışılma sürecinde olan sözcüklerin yerine, kökelerinin ve benzerliklerinin açıkca belli duyulmakta olan sözcükleri seçmeyi tercih ettik.

Sak/Saka:

Bu tayfalar birikimi hakkânda, geçen bölümlerde çeşitli görüşlere tanık olmuşduk. Sak'ların Türkmen ulusundeki izleri hakkında Türkmen dilçi ve etnograflar tarafından değerli izahlar verilmiştir. prof, S. Atanyazov bu konuda şöyle bilgiler verir:

<< Türkmenleri'in ve diğer Türk halklarının eski ataları olan Sakalar, İ. Ö. binyıllıklarda çok sayıda tayfaların birleşmesinden oluşmuş ve büyük küçük birkaç halkların yüze çıkmasına kadar devam etmiştir. onlar, İ.Ö. VIII-IV. yüzyıllar aralığında Orta ve Merkezi Asya'nın geniş bozkırlarında yaşamışlardır. Eski Yunan tarihçisi Herodot'un yazdığına göre, İ.Ö. III. yüzyılda onlara

“Dahlar” da denilmiştir (bk. Dah ve Day sözcüklerine). Arupaya geçen Sak’lar İskit adı ile bellidir. Tarihi kaynaklardan belli olduğuna göre Sak’ların bir kesimi 2,300 yıl önce Türkmenistan’da Parfiya (Part) devletinin kurulmasında önemli rol oynamışlardır. Sonralar bu Sak tayfaları, Türkmen ve diğer Türklerin hatta Türk olmuyan bazı halkların terkiibine girerek onların maddi ve medeni hayatında, o cümleden etnoniminde kayp olmuyacak iz kaldırmışlardır. Örneğin, Türkmen tayfa ve boy adları olan; Sakar, Sayanlı, Sakav, Zak, Zık, Şag, Şavman, Çaka, Çakan, Çakır gibi çok sayıdaki etnonimler (etnik adları) “Sak” sözcüğünden türemiştir. Azerbeycan, Türküye Türkleri, Kazak, Kırgız, Özbek etnik adlarında da durum aynıdır...

Bazı bilim adamları bu adın kökeninin Türk sözcüğü Sak (Sakçı=bekçi)’dan geldiğini söylerler. Sak sözcüğü hakkında Karakalpak biligni D. Aytımıradoğ’un hadısı da dikkata şayandır. o, bu eski Türk halkının Sak/Şak adının menşeyi, örölmüş saç anlamında olan “Çagık” sözcüğüyle ilişkisi olduğunu ve onu; “başında örölen saç koyanlar” anlamında kullanıldığını açıklar. Gerçekten’de geçmişte Türk askerleri böyle saç koymuşlardır. Hatta yakın geçmişte Türkmen köylerinde başları gulpaklı (gulpak= başda koyulan bir avuç saç) çocukları görmek olurdu. Bu ise bizim eski atalarımızdan kalma bir görenektir. Eğer D. Aytımıradoğ’un bu fikiri doğruysa Türkmencede de bu anlama yakın ve bu fikrin teyidinde “Sakak” sözcüğünün var olduğunu hatırlatıyoruz...

Ersarı’lardaki “Sakar” ve Yomut’lardaki “Sakavı” boy adları da eski Sak halkının adından ve çoğunuk eki olan –ar, -av (aslı –ak) ekinden türemiş olsa gerek. belki de bu ad, tayfa başı anlamına da gelmiştir...

Alim, Sakr, Sakaca, Sakarlı, Sakgar Türkmen tayfalarının menşeyi hakkında, hem tarihi kaynaklara hem de halk arasındaki rivayetlere dayanarak kapsamlı söz

etmesinin ardından, Sakr sözcüğü konusunda kendi düşüncesini şöyle anlatır:

Biz bu adın kökeni hakkında G. İ. Karpov'un ve D. Y. Yeremeyev'in hadslarını gerçeğe yakın buluyoruz. D. Y. Yeremeyev bu adı (Sakar'ı) eski Sak halkının adından ve "er" ekinden yüze çıkmış olasını savunarak, onun anlamını "Sak insanları" veya "Sak eli" diye açıklar. Ancak bu bilim adamının Sakar sözcüğünün ardındaki -ar eki "er" ile aynı olduğu fikri doğru değildir, çünkü o, tıpkı Tatar, Avar, Hazar, Afşar, Kacar, Suvar, Tuver etnonimlerde olduğu gibi çoğunluk ekidir.

G. İ. Karpov Sakar etnonimini eski Yunan yazılarında tasvir edilmiş Sak, Sakarauk, Sakaraul gibi tayfaların adından sayar. Strabon'un yazmağına göre, İ.Ö. 206. yılda Sakarauk'lar Sırderya'nın orta akımındaki Sogdiana'nı ele geçirip, oradan da Marı'ya varırlar. Herodot bu halkı Garaboğaz'la Mangışlak'ın aralığında (Türkmenistan- Kazakistan sınırlarında) yerleştirir. Belli oluşuna göre Sakarauklar (Sakaraullar) Saklar'ın kendisi veya bir parçasıdır.

Demek, Sakar boy adı Saklar'ın etnik adından ve "-ar" ekinden türemiştir ve "Sak eli" , "Sak'lar" anlamını taşır. Bu gerçek, eski Türkmenler'in (genelde Türklerin) etnik terkinde Saklar'ın geniş yer aldığı hakkındaki tarihi bilgilerin üstünü doldurur...>>⁶¹

Mad (Med, Midia):

Yukarıda tanık olduğumuz gibi, Maday ve Matape şekillerinde de yazılmış olan bu sözcük, R. Girşman'ın fikrine göre, sadece yer-yurt adı olmuştur. Girşman hem de bu konuda özel araştırma yapan A. M. Diakonov'un fikrine göre, bu sözcüğün İndo-German dillerinde kökü yoktur. Diakonov Mad sözcüğünü "Matape" şkeilinde Elam (İlam)

⁶¹ S. Atanýzow "Şecere" s.179-82

diline ait bilir. Bizim fikrimize göre bu sözcük, Elam dili ile akraba dil olan Sümer diline de aittir. Çünkü onun “Mada” şeklinde Sümer dilinde “yurt” ve “medeniyet yurdu” gibi manaları vardır (bk. 5,00 yıllık Türkmen-Sümer bağları,2004, sözlük bölümü).

Burada, Türkmenistan’deki “Madav dağı” , “Madav tepe” gibi tarihi adlar neyi anlatmaktadır? sorusu karşımıza çıkıyor. Bizim fikrimizce birinciden; bu sözcüğe Sümer dilinde kök bulunması, bu eski halkın Türkmenistan’la olan ilişkisini birdaha vurgulamaktadır. İkinciden; Mad tayfa birliğinin ilk yurdunun Batı Türkmenistan olup, oradan da Güney Azerbeycan’a göç ederek ilk devletlerini kurmuş olmaları güçlü ihtimaldir. Diakonov’un; “Madlar’ın üç tayfasının Turanlı olmuştur” diye açıklaması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Eğer bu fikir doğruysa, İskit şah’ı Madis’in adı da Mad sözcüğünden kaynaklanmıştır.

Gerrhi:

Geçen bölümde tanık olduğumuz gibi, Herodot’un verdiği habere göre, İskit şahları ve hanedanı (egemen uruk) ölülerini “Gerrhi” adında bir tayfanın yaşadığı bölgede toprağa verirlermiş. Bu tayfa bizim fikrimize göre, çok eski tayfalardan olan hem de sadece Türkmen halkı değil belki çeşitli Türk yurtlarında yaşamakta olan “Gerey” veya Geray tayfasının ataları olmalıdır. Bu tayfa hakkında Türkmen kaynaklarda şöyle bilgiler vardır:

<< Kazaklarda, Özbeklerde ve Türkmenlerde görülmekte olan Gerey tayfası, alimlerin çoğunun fikrine göre Mogollar’ın Kerait tayfasının halefleridir. reşideddin “Cameet-tavarih” (Tarihler toplumu) adlı eserinde, Kerait’leri bağımsız hükümdarı olan ve Mogollaşan Türk tayfası sayar...

Gerey, Girey sözcüğünün ger, gir parçası; Geren, Gerkez, Gerrey, Gerre, Girdek, Gircik, Girne, Girraz, Girran gibi boy adlarında da tekrarlanır ...>>⁶²

Gerey/Geray Azerbeycan ve Tatar Türklerinde de vardır. Üstelik “Geraylı” Azerbeycan Türklerinde, hem bir muzik mukamı hem de bir çeşit şiir’in adidir.

Borkas (Bortas, Bartas):

Eski Yunan kaynaklarında İskit tayfalarının biri diye adı geçen bu tayfa adının, günümüzdeki Türkmen tayfası “Burkaz”la hemen hemen aynı olması ilginç hem anlamlıdır. Geçen bölümde gördüğümüz gibi, M. Etemades-saltana bu tayfa hakkında eski kaynakları esas alarak: “Onlar alaçıkta (Alaçık=Türkmen çadırı) yaşayan, Hazarlar’la komşu bir İskit tayfasıdır” der.

Türkmen tayfası “Burkazlar” da bu gün takriben tarihi kaynaklarda verilmiş joğrafiyada, yani Hazar denizinin çevresinde yaşamaktadırlar. Hazar denizi ise adını Burkazlar’la komşulukta yaşamış Hazar tayfasından almıştır. Burkazlar hakkında yukarıda adı geçen S. Atanyazov ilginç bilgiler vermektedir. O, Burkaz, Barkaz, Çerkez, Gerkez etnonimleri hakkında izah verirken; Bu sözcüklerin oluşumu ve türeyiş yollarının birbirlerine çok yakın olduğunu, Burkaz tayfasının adının, ünlü tarihçi Abulgazi’nin “Şecereye Terakeme” adlı eserinde “Burkas” şeklinde yazılmış olduğunu, hatta Karadeniz kıyılarında “Burkaz limanı” ublunduğunu hatırlatarak sözünü şöyle devam ettirir:

<< Burkazlar’ın Türkiye bölgelerine Selcuk’lar harekatı döneminde (XI. yüzyılda) varmış olduklarını nazara alarsak, o zaman onların çok eski çağlarda yaşamış olduklarını göz önüne getirmek zor değildir. Etnograf alimler de bu etnonimin çok erken çağlara ait olduğunu ispat

⁶² Aynı kaynak, S.113

etmişlerdir. Örneğin, G. İ. Karpov Burkaz sözcüğünün aslını Bükdüz ya da Bekdili Türkmen tayfasından ararken, A. P. Kavaliski onu Volga kıyısında yaşayan eski Bulgar adlı Türk halkının adına bağlar. Onun fikrine göre Sırderya (Seyhun) kıyılarında yaşayan eski Türkler'in "r" sesinin yerine "z" sesini kullanmış toplumların dilinde, aşağıdaki evrimi geçirmiştir; Bulgar>Balgar>Bargaz>Burgaz>Burkaz.

Bu sözcüğün anlamı hakkında bu tayfanın yaşlıları hem de onların bilgini Baba Veliyev; Burkaz sözcüğünün "Böri Oguz"un (böri=kurt) fonetik açıdan biraz değişik şekli bilirler...>⁶³

Alan, As, Massaget, Sarmat:

Tarihi kaynaklara göre İskitlere ait olan bu tayfalar hakkında, yıllar boyu Aşgabat Üniversitesinde tarih profesörlüğünü yapan Rus tarihçisi N. Rosliakov, "Türkmenlerin menşeyi" ünvanlı kitabında şöyle yazar:

<< Dah'lar, Massagetler ve Sarmatlar'ın bir kesimi Türkmenler'in esasi ve eski ataları olmalıdır. Bazı uzmanlar hatta Tekeler'in atalarının "Dahlar" ve Yomutlar'ın atalarının ise "Sarmatlar" olduğunu savunurlar...

Alanları da Sarmat ve Massagetlerin nesli ve Türkmenlerin menşeyi sayılır, daha doğrusu Alanlar'ın bir boyu olan "Yaslar"ı günümüzdeki "Yazırlar" tayfasının ataları bilirler ...>>⁶⁴

<< Türkmen tayfalarından "Alamlar" bu gün Türkmenistan'ın Hocammaz, Olam, Çarşangi ilçelerinde hem de Afganistan'da yaşarlar...

Salırlar'ın Garaman ve Yomutlar'ın Garaçuka kesimlerinde de "Alam", Kaşgaderya vilayetinde yaşayan Pamık Türkmenlerinde de "Alan" boyu bulunmaktadır.

⁶³ Aynı kaynak, s. 84-86

⁶⁴ N. Rosliakov "Türkmen halkynyň gelip-çykyşy" Aşgabat-1956

Aslında bunların hepsi aynı kökten olup, Olam, Alam ve Alan da aynı sözcüğün çeşitli fonetik şekilleridir...

Türklerin kök ve menşeyini araştıran uzmanların çoğu, şimdiki “Olam” tayfasını eski “Alan” halkına bağlarlar. Gerçekten de II-IX. yüzyıllarda Alanlar kalabalık şekilde Kuzey Karadeniz’de yaşamışlardır. IX-X. yüzyıllarda onların bir kesimi Harezmi devletine ait olan Sarıkamış Çölü’nün çevresinde oturmuşlardır. “Türkmenistan SSR’nin Tarihinde” (I. cilt, I. kitap) açıklanmasına göre; Sarmat, Massaget tayfalar toplumuna ait olan Alanlar, İ.S. I. yüzyılda Azof denizinden Aral gölüne kadar yayılan genişliklerde yerleşerek, Türkmenistan’da ve genel Orta Asya’da yaşayan halkların etnik terkibine geniş ölçüde kök salmıştır. Akademik A. A. Rosliakov Alanların 2,000 yıl önce Türkmenistan’a girdiklerini, Türkmen halkının arasındaki sivri başlıların, kırmızı giysilerin, at’ın bazı takılarının Alanlar’dan geldiğini belirler. Trihçi G. P. Vasiliyeva, Olam tayfasının hem de Salırlar’ın Alam boyu’nun Horasan (ya da Sarıkamış) Alan’larının nesilleri olduklarını yazar...

Alan adının “As” veya “Yas” gibi çeşitleri de Türkmen etnoniminde görülmektedir. Bunu Çavdurların (İğdirlerin) terkipteki “Asa” hem de “Yasa” adlı boyları da ispat etmektedir.

Demek; Olam, Alam, Alan, As, boy adları, eski Alan’ların adından neşet alır. Bunlar Türkmen etnik adlarının en eski dönemine aittir.>>⁶⁵

Kimir:

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu Türk tayfası, Sak’ların komşusu olmuştur. Sak’lar onları sıkıştırarak yurtlarını, yani Karadeniz’in Kuzeyini işgal ederler. Bu tayfanın günümüzdeki kuşakları, yani “Keymirler” eski adlarıyla

⁶⁵ Şecere’’ s.42-44

Türkmenistan’da özellikle de Türkmentsahra’da (günümüzdeki İran’ın kuzey vilayeti) yaşamaktadırlar.

Tuhari:

Bu Sak tayfasının halefleri günümüzde “Toğar/Towar” adıyla yaşamaktadırlar. Bu tayfa hakkında şöyle bilgiler vardır:

<< Ersarı’ların Towar ya Toğar boyu’nun adını iki türlü açıklamak mümkündür:

1-İ. Öncesi çağlarda Amıderya (Ceyhun), Murgap ve Tecen ırmlarının boylarında yaşarak “Toharistan” memleketini oluşturup devletini kuran eski “Tohar” halkından gelmiş olmalıdır. Krakalpak alimi D. Aytmıradov bu etnik adın iki tane türk sözcüğünden, yani “tük” (tüy) ve “hara” (kara) sözcüklerinden türemiş olduğunu yazar.

2-Kıpçaklar’ın “Tog” tayfasının adından ve “-ar” çoğunluk ekinen türemiş ola bilir...

Gnur:

Herodot; “Saklar’ın kendi töre ve geleneklerine çok güçlü bağlı olduklarını ve töreden çıkanları kendilerine düşman saydıkları” hakkında yazarken, özellikle Gnur tayfasından ad çeker.⁶⁶

Türkmen’in “Goñur” tayfasının o eski halkın günümüzdeki kuşakları olması açıkca duyulmaktadır diye düşünüyorum. üstelik; “Dininden çıkarsan çık, ancak Däbinden (törenden) çıkma” gibi Türkmen atalar sözü de Sakların kendi törelerine sıkı bağlı olmalarını yansıtmaktadır.

Neur:

Herodot birinci kitabında, pers şahına karşı savaş açmak için toplanan Sak tayfalarının sırasında “Neur”,

⁶⁶ Herodot “Neun Bücher Der Geschichte”IV-76, s. 307-8

“Budin” ve “Sarmat” tayfalarından da ad çekir. Dördüncü kitabının 17. bölümünde de; -Neur’lar çiftçi tayfadır- der.⁶⁷

Türkmen’in Nohur tayfası da, o Sak tayfasının günümüzdeki kuşakları olduğu açıkca duyulmaktadır. Nohur’lar bu gün de Türkmenistan’nın dağ eteklerinde yaşayan çiftçi tayfadır.

Budin:

Eski Türkçede Bud (Bod, Boy) tayfa ve boy anlamındadır, “-in” ise çoğunluk eki olmuştur. Neticede, Budin (Bodun) sözcüğü “tayfalar” veya Tayfalar birliği demektir.⁶⁸

B- İnsan, yer-yurt ve idğer adlar

Annap:

İngiliz bilgini Jorj Rawlinson bu ad hakkında; -Turan kökenli olan “Annap” sözcüğünün manası “Tanrı” olup, Part şahlarından “Aminapes’in” adı da bu sözcükten kaynaklanmıştır- diye yazar.⁶⁹

Annap adının kök ve manasını biz, Sümer dilinin yardımıyla açıkca izah edebiliriz. Yani; bu sözcüğün kökü olan AN, Sümer yazılarında bir yıldız (*) işaretiyle anlatılır. Sümer dilinde bu işaret iki türlü okunur. Bir okunuşu AN yani “Gök” (ve bazen Tanrı), ikinci okunuşu DINGIR yani Tanrı (Tengri). Hem Sümer dilinde hem de eski Türklerde Gök ve Tanrı aynı işaret veya sözcükle anlatılmıştır. Yani eski Türklerde de Tengri sözcüğü hem Tanrı hem de Gök anlamında kullanılmıştır.

Sümer dilinde AN sözcüğünden ANU yani “Gök Tanrısı” (Türkmenistan’deki abide ve eski uygarlık

⁶⁷ Aynı kaynak, IV-17, s. 285

⁶⁸ Talat Tekin “Orhon Yzytlary” Istanbul-2003, s. 100

⁶⁹ J. Rawlinson, M.A. “Sixth Great Oriental Monarchy” London-1871, s.23

merkezinin adı ANEV sözcüğünü de batılı bilginler ANU ve ANAU şekillerinde yazarlar), İN-ANNA güzellik Tanrıçası, ANNA-TU bir Ana Tanrıçası, gibi birleşik sözcükler türemiştir. Türkmen dilinde de Sümer dilinde olduğu gibi AN kök sözcüğünden ve aynı anlamı yansıtan birleşik sözcükler türemiştir. Örneğin, “Anna günü” yani “Cuma günü”. Eğer de İslami ülkelerde Cuma gününün (başka dinlerde Cuma ertesi vey Pazar gününü) kutsal sayılarak Tanrıya ibadet etmeğe hasr edildiğini veya hut Tanrı günü gibi algılandığını nazara alarsak, o zaman “Anna günü” terminini de “Tanrı günü” gibi kavraya biliriz, dolayısıyla ANNA Türkmen dilinde Tanrı nalamındadır diye düşünüyorum. Buna benzer başka da Annaverdi, Annkulu gibi adlar, Tanrıverdi, Tnrıkulu ile hemen aynı anlamda kullanılmaktadır.⁷⁰

Prt şehzadesi ANAK⁷¹ ve Partlar’ın dini ile ilgili ad ANAHİTA⁷² da aynı kökten oldukları açıkça görülmektedir.

Söz konusu Part şah’ının adı Aminapes’in de Türkmenlerde çok kullanılan eski ad Annanepes’le hemen hemen aynı olması, hem dikkata şayan hem de doğaldır.

Anak:

Prat şahlarından birisinin adı. Bu adla bir kökten olduğu duyulmakta olan çok sayıda Türkmen adları bulunmaktadır. Örneğin; Annak, Anna, Annam, Annalı...

Tarihi kaynaklarda “Anak” hakkında şöyle bilgiler var: << Pers şahı Artaşır, Arsaklar’ın (Ersaklar’ın) henüz hakimiyeti ele almamış “Suren” uruk’undan olan Anak’a yalandan Ermenistan şahlığını vaat ederek öldürür.>>⁷³

⁷⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk. “5000 yıllık Türkmen-Sumer baglary” , sözlük ve dini adlar bölümü

⁷¹ E-temad-ässaltänä... , s.294

⁷² R. Girshman, s.298

⁷³ Türk Tarihinde Ermeniler“, Ankara-2001, s. 63

Suren (Süren):

Yukarıda gördüğümüz gibi, Süren Partlar'a ait bir sülalenin adı olmuştur. Bu ad Part tarihinde şahıs adı olarak da geçiyor, manası ise “Koşun Komutanı”dır.

Süren Türkmen halkının Ak-Atabay tayfa birliğinde kullanılan eski adlardandır. Bu sözcüğün kökü “Sü” ya “Su” eski Türkçede o cümleden Orhun yazılarında “Koşun” manasında gelir⁷⁴

Suren adının Ermeniler tarafından da kullanılmasının nedeni, bu sözcüğün Part devleti döneminde Türk dilinden onlarain diline geçmesidir. Çünkü o dönemde günümüzdeki Ermenistan bölgesinin Part devletinin küçük bir vilayeti olduğu her kese bellidir. Çok sayıda Türk sözcüklerinin Ermeni dilinde bulunması, hatta etnik karışımı da o dönemden kalmadır. Elbette son dönemlerde de bu durum devam etmiştir. Bu gerçeği Ermeni tarihçileri de kabul etmektedir. Bir Ermeni tarihçisi bu konuda şunları yazar:

<< Türk ve Ermeni dillerinin ilişkileri hem de birbirine geçen sözcüklere dikkat ettiğimizde, eski çağlarda Ermeniler'in başka bir Turanlı halkla yakın ilişkileri sonucu yüze çıkmış olduğunu açıkca görmek mümkündür. Örneğin: Erm. Yuğ, Türk. Yağ, Erm. Torn, Türk. Torun ve başg.>>⁷⁵

İ, IK, Ikh= Irmak:

Part döneminde de kullanılan bu sözcüğü A. Vambery, Mordtmann'ın eserine esaslanarak, “Irmak”, “Akan su” diye mana etmiştir⁷⁶. “İ” kök sözcüğü aynı manada Sümer dilinde de bulunmaktadır⁷⁷. Bu sözcükten kaynaklanmış olması çok muhtemel, “İ-til”, “İ-dil”, (Volga

⁷⁴ Talat Tekin, „Orhon Yazıtları“ İstanbul-2003, s. 109

⁷⁵ Levon Panos Dabagyan „Türkiye Ermenileri Tarihi“ İstanbul-2003, s. 33

⁷⁶ A. Vambery “Geschichte Buchara” s.11

⁷⁷ “5000 yıllık Türkmen-Sumer baglary”, sözlük bölümü.

ırmağının eski Türkçe adı), Yay-İk (Yayık= Ural ırmağı'nın eski Türkçe adı), Am-İ (Amıderya, Amı ırmağı) gibi adlar vardır. Eğer bu ihtimal doğruysa bu sözcüğün Part döneminde de, ondan daha eski çağlarda da Türk dilinde kullanmış olduğunu anlatır.

“İ-digna” sözcüğü de Sümer dilinde Dicle ve Fırat nehirlerinin adıdır. Böylelikle biz, Türkmenistan'da Murgap ırmağının çevresinde yerleşen “Marı” kentinin adını da “Mar-İ” şeklinde Sümer dilinin yardımıyla, “Öküz ırmağı” (mar=öküz) diye mana edebiliriz⁷⁸

Yukarıdaki “İk” sözcüğü de Türkçedeki “Ak” (Akar) sözcüğüne hem şekil hem de mana açısından çok yakın, belki de aynıdır.

Tane:

Herodot'un tarihinde bu sözcük, bir ırmağın adıdır. Bu sözcük Türkmen destanlarındaki “Tüni derya” (Tüni ırmağı) hem de Doğu Avopa'deki “Don”, “Dona” ırmağının adıyla aynı olsa gerek. “Tüni derya” Türkmenistan'ın Daşoguz (Dışoguz) Vilayetinde Amıderya'nın eski zamanlarda akdığı bir kesimine denilmiştir. “Tüni” sözcüğünün manasının ne olduğunu bilmiyoruz, ancak Mahmud Kaşgarlı'nın sözlüğünde “Tün” gece ve Tünmek “geceyi bir yerde geçirmek” anlamında bulunmaktadır.

Bazı Daşoguz'lular “Tüniderya” sözcüğünün manasını “devamlı akım yönünü değiştiren, akım yönü belirsiz olan ırmağa derler” diye anlatırlar.

Kartasis:

Bazı bilim adamları, o cümleden “Batı'lı bilim adamı Gutschmidt'in fikrine göre bu sözcük Türk dilindeki Kardeş sözcüğünün biraz bozularak telaffuz edip yazılmasıdır.”⁷⁹

⁷⁸ Yene şol, s. 48

⁷⁹ Rahim Reisniya “Azerbeycan dâr seyre Tarih” s.22

İspaka:

İskit şahı'nın adı olan bu Türk sözcüğünün manasının "it" ya "köpek" olduğunu ve hatta bugün de bazı Türk halklarında insan adı olarak kullanıldığını, geçen bölümlerde izah etmiştik (bk. Saklar ... bölümüne).

Tumaris:

İran şah'ı Kureş'i savaşta yenen Sak Hanım şah'ının adı olan bu sözcük, batılı bilgin Paul Wittek'in isabetli açıklamasına göre, Türk sözcüğü "Temir" (Demir)'in Yunanlılar tarafından biraz bozulup yazılmasıdır⁸⁰. Üstelik, günümüzde de Türkmenistan'da "Tumar" çok kullanılmakta olan Hanım adıdır. Bu ise hem anlamlı hem de bu adın Saklar'ın halefi olan Türkmenlerin tarafından kullanılması gayet doğaldır.

Dizabul (Dizavul, Dizeöl):

Bu sözcüğün, A. Vambéry'nin açıklamasına göre "Düzeni koruyan" ve "şah'ın muavini" gibi anlamı vardır ve aynı halde İskit saray adamlarının birisinin adı veya lakabı olmuştur⁸¹.

Dizabul (Dizavul) sözcüğünün manasına dikkat ettiğimizde, onun kökünde "düz" (düzen), bazı Türklerdeki "diz, tiz" sözcüğünün bulunduğu açıkca duyulmaktadır. Üstelik, Yasavul ve Garavul (garamak=bakmak) gibi Türk sözcüklerinin kökünün "yasa" ve "gara" olduğunu nazara alırsak, Dizavul sözcüğünün de kökü "diz" veya "düz" olması gayet doğaldır diye biliriz.

Ox (Oks):

Eski tarihe ait kaynaklarda Turkmenistandeki "Tecen" ırmağının adı "Oks" diye geçer. Bazı bilim

⁸⁰ Ý. Öztuna "Başlangıçtan... ." s.22

⁸¹ A. Vambéry "Das.. ." s.15

adamlarına göre “Oks” Ceyhun ırmağının adı olmuştur. “Çok eski Türkçede “ırmak” sözcüğün yerine “Öküz” ya “Ögüz” sözcüğü de kullanılmıştır”⁸².

Dura:

Bu sözcük eski kaynaklarda, belirli bir “yurt” adı olarak geçer⁸³. Bu sözcüğün, Türkmenistandeki eski yurt adı “Durun” ile aynı kökten olması muhtemeldir. Sümer idlinde de “Durun”: “yurt” ve “yurtlanmak” manasında vardır⁸⁴

Sakaravukes (Sacarauques):

R. Girşman’ın açıklamasına göre: <<Merkezi Asya’dan gelen göçmen tayfalar, Yunanlı yanlısı “Balh” hükümetini dağıtarak, Amıderya’nın orta akımının güney ve kuzey tarafındaki bozkırları hem de oradaki birleşen iki toplumu yani, batıda Sakaravu’kları ve odğuda ise Yuçi ya Tohar’ı ele geçirmişlerdir.>>⁸⁵

Sakaravkes sözcüğünün Türkmenistan’daki tayfa ve yurt adları olan Sakar ve Sakarçäge gibi sözcüklerle ilişkisi açıkca duyulmaktadır. Bu sözcükler konusunda “Şecere” kitabında şöyle bilgiler var:

<< G. İ. Karpof Sakar etnonimini eski Yunan tarihçilerinin eserlerinde tasvirilenmiş Sak, Sakarauk, Sakaraul gibi tayfaların adlarıyla aynı kökten sayar. Strabon’un yazdıklarına göre, İ.Ö. 206. yılda Sakarauklar Sırderya’nın (Seyhun’un) orta akımındaki Sogdiana’nı ele geçirerek oradan da Marı’ya gelirler. Herodot bu halkı Garabğaz’la Mangışlak arasında (türkmenistan-Kazakistan sınırlarında, B.G.) yerleştirir. Bilindiği gibi, Sakarauklar

⁸² A. Vambéry “Geschichte..” s.XXI

⁸³ R. Girshman.. s.339

⁸⁴ “5000 yıllık..., sözlük bölümü

⁸⁵ R. Girshman.. s.293

(Sakaraullar) Saklar'ın kendisi veya onların bir kesimidir...>>⁸⁶

Partav:

Bu birleşik ad iki tane “Par” ve “Tav” kök sözcüğünden türemiştir, manası ise “Pardağ” (Parlar'ın dağı) demektir. Eski çağlarda Güney Türkmenistan'deki Köpetdağ'ın bir parçasına bu adı verilmiştir. Bugün de Bşgurt, Tatar ve Kazak Türklerde “dağ” yerine “tav” şekili kullanılmaktadır⁸⁷. Bu ad hakkında Türkmenistan Tarihinde şöyle bilgiler vardır:

<< Parfialı'lar (Part'lar) eski çağlardan beri üç Vilayette: Parfiena, Aparvertikena ve Astauena Vilayetlerinde yaşamışlardır. Bunlar çok eski halkdır ve Par'fien Vilayeti onların adını taşımıştır, sonra ise Arşakit devleti tümüyle o adı almıştır. Köpetdağ'ın bir parçası da “Partav” diye adlandırılmıştır...>>⁸⁸

⁸⁶ S. Atanyazov “Şecere” s. 181

⁸⁷ “KARŞILAŞTIRMALI Türk Lehçeleri Sözlüğü” Ankara-1992, s. 142-3

⁸⁸ Türkmenistan'ın (TSSR) Tarihi, I. cilt, Aşgabat-1959, s. 103

VI- Büyük Ersaklar (Part, Parfia) Devleti'nin oluşumu (onu kuran atalarımız)

Geçen bölümlerde tanık olduğumuz gibi, Türkmenistan'ın eski tarihi hakkında özel yazılmış eserlerden; (TSSR Tarihi-1959 ve V. M. Masson 1987) hem de son yıllarda, yani bağımsızlıktan sonraki yıllarda yazılmış çok sayıda ilmi makalalardan belli oluşuna göre, Part (Parfia) devleti Güney Türkmenistan'da çok eski çağlarda, yani Bronz çağında kurulmuştur. Buna göre de biz, “Ersaklar” (Eşkaniler) devleti'nin İ.Ö. 247. yılda temelini atılmasını, Part devleti'nin ikinci ve yeni dönemi sayırız. Gerçekten de Ersaklar devleti ve genel Part (Parfia) devleti hakkında en temel eserler, arkeologların son yüzyılın devamında Türkmenistan'da geçirdikleri kazıların verdiği sonuçlar esasında yazılmıştır. Türkmenistan ve bütün Orta Asya tarihinin bu dönemi, bazı sebeplere göre uzun zaman garantide galmıştır. Buna göre de biz konumuzu aşağıdaki üç bölüm esasında devam ettirmeyi doğru bulduk:

- 1- Ersaklar (Part) dönemini öğrenmek niçin zor olmuştur?
- 2- Ersaklar dönemini öğrenilme süreci.
- 3- Ersaklar devleti'nin kuruluşu ve onu kuran atalarımız.

1-Ersaklar (Part) dönemini öğrenmek niçin zor olmuştur?

Part devleti eski üdnyanın en büyük monarşilerinin birisi sayılmasına rağmen, o dönem, yıllar boyu tarihin en garantide dönemlerinin biri olmuştur. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, o büyük uygarlıktan sadece o dönemde yaşayan tarihçileri'nin verdiği dağınık bilgileri ile birkaç sikkeden başka bir savunulur belge kalamamış olduğunu, tarihçiler üzülmeye başlamışlardır. Bunun sebebi ise, bu

hükümeti yenerek, komşu yurt olan şimdiki İran'ın sınırlarında yüze çıkan hiddetli Sasani hükümeti, kendisine rakip hem yabancı bildiği bu medeniyetin hemen hemen tümünü yok etmiştir. Gerçekten de tarihçiler: - Eğer biz Orta Asya tarihini akıp gelmekte olan büyük bir ırmağa benzetirsek, Part dönemi tıpkı büyük bir kum çölüne sinerek kayp olmuş gibi örtülü kalır- diye yazıyorlar. Bu konuda bazı bilim adamlarının fikri ile tanış olmak, meseleni aydınlatır:

Part tarihi üzerinde özel eser yazan ilk tarihçilerin birisi, Osmanlı Türküye'nin ünlü alimi ve devlet adamı "Suphi Paşa" kendisinin "Tekmület-el-eber" adlı kitabında şöyle yazar:

<< Birkaç tarihçiler (alim burada, Part döneminde yaşamış Yunan tarihçilerini nazarda tutur, B.G.) Eşkaniyan (Ersaklar) hükümetinin devlet dokumanları'nın genellikle dağılıp yok olmasının sebebini beyan ederken: - Ardeşir Babek Pers halkının arasında yüze çıkmasının ardından, kendisinin Kiyaniyan şahları'nın (İranın efsanevi şahları, B.G.) sülalesinden olduğunu iddia ederek, onlarla gerçek ve kesintisiz akraba olduğunu ispat etmek amacıyla, Kiyanilerin dağılmasından ta Eşkaniler (Ersaklar) devleti'nin dağılmasına kadar aralıkdeki çok uzak dönemi inkar edip, Kiyani'lerin yer yüzünde kazandıkları şan şöhretinin en yakın ve haklı mirasçısı olduğunu Perslere inandırmak için, Eşkanilerin (Ersakların) tarihi dokumanlarını toplayarak yok etmiştir- diye yazarlar.>>⁸⁹

Alim Suphi Paşa sözünün devamında, Sasani'lerin tarafından Ersaklar devletine ait her türlü belgelerin yok edilmesi hakkında kendi fikrini izah ederken, onun sebebini dini ihtilaf ve düşmanlıkta olduğunu söyler. Yani, Ersak'ların Putperest olduğu ve Sasani'lerin ise Zertüş dinine inandıklarını, neticede; "Sasaniler Ersakların dini

⁸⁹ Sobhi Paşa "Täkmölätol-ebär" İstanbul-1864 s. 4

kitap ve idğer yazılarının tümünü yok ederken, onların arasında devlet dokumanları da yok olmuştur” der.>>⁹⁰

Ancak tarihi kaynakların hemen hepsi, o cümleden son yıllarda İran’da yazılan tarihi kaynaklarda Eşkanilerin (Ersakların) Sasanilerden daha önce Zertüşt dinini kabul ettikleri, hatta bu dinin kutsal kitabı sayılan Avesta da Ersaklar döneminde onların dilinde yazılmış olup, sonralar Sasaniler bu kitabı Part’ların (Ersaklar’ın) dilinden kendi dillerine tercime ettirdiklerini açıkca beyan etmektedir. Üstelik Zertüşt dinine ait Ot Tapınakları’nın en eski örnekleri de arkeologlar’ın son kazılarında Türkmenistan’dan bulunmuştur. Netice itibariyle Suphi Paşanın bu görüşünün doğru olmadığını ilmi açışlar ispat etmiştir. Bunun tersine, Sasaniler’in yaptıkları o virançılığın esas nedeni milli ihtilaf ve düşmancılık olduğu, dolayısıyla onların Türk olduğu için yapıldığı herkesce kabul edilmiştir.

Ersaklar hakkında ilk eser yazanlardan yine birisi M. Etemad-es-saltana’da bu dönemin tarihinin belirsizliğinin sebebini şöyle beyan eder:

<< Arap, Acam, Yunanlı, Romalı ve Ermeni yazarlarının kitaplarına dikkat ettiğimizde, hiç bir şeyi gözden kaçırmayan bu akıllı alimlerin hepsi, Eşkanilerin hükümdarlık dönemi hakkında şüphelidirler, doğruus, bu dönemi açıklamaktan aciz olduklarına itiraf ederler. Bunun birkaç sebebi vardır: Birinciden; bu halk hakkında Yunanlı ve Romalılar’ın yazmış oldukları kitapların birkaçından başkası yok olmuştur, kalanlarının da sayfaları ve içerikleri karmakarışıktır. İkinciden; bu halkın çok uzak süren hükümdarlık döneminde, içeriden ve dışarıdan o kadar ayaklanmalar ve savaşlar yüze çıkmıştır ki, Ersakların kendilerinden veya başkalardan, bu halkın tarihini yazıp gelceğe ışık tutmağa kimsenin zamanı ve imkanı olmamıştır, veya bu ayaklanmalar ve savaşlar bu işler için kimseye

⁹⁰ Aynı kaynak, S. 4

imkan vermemiştir. Üçüncüden; Part hükümetini dağıdarak hakimiyete gelen Sasaniler, elbette ki onlardan hiç türlü eser ve nişan kalmasını istememişlerdir, onları korumağın yerine, ellerinden geldikçe ve imkan buldukları kadar, kökünden yok etmeğe çaba göstermişlerdir. Bunlar ve başka da aşağıda söyleyeceğimiz sebepler, onların mutsuzluğunun devam etmesine neden oldu ve böylelikle, uzak zaman onların durumu belirsiz ve karmakarışık kaldı. Son zamanlarda gerçekçi alimler çok emek vererek bu işin çaresini bulup, zorlukları kolaylaştırdılar ve bu sahede iş yapabilmek için bize imkan yarattılar...>⁹¹.

Alim, kitabının başka bir yerinde şunları yazar:

<<Musa Horeni, Lazar ve diğer Ermeni tarihçileri de Agatanjlus'un yazdığı tarihi muteber sayarak onun fikirlerini kabullanan, hem de Eşkanilerin bir yabancı kavim olduklarını teyit ederler ve onların devletin çökmesinin sebebini de bu meselede görerek şöyle yazarlar: Doğu yazarlarının bu sülalenin tarihini yazmamalarının ve onların yüzyıllar süren hükümetleri hakkında sadece birkaç satırla yetinmeklerinin, üstelik onların çoğunun adlarını da kaleminden kaçırmalarının sebebi, bu halkın onlar için yabancı olmasındadır... Başka bir tarihçi şöyle yazar: Partlar İranlı olmadıkları için, baştan sonuna, yani Erşak'ın (Ersak'ın B.G.) saltanatından ta Erdovan'ın saltanatının sonuna kadar İranlılardan çekinip onlardan uzak durdular. Buna göre de orada (İranda) adları tutulmadı ve onların şan şöretleri olan o tarihi dönemin gerçeklerinin üstüne perde çekildi ve gizli kaldırıldı...>⁹²

Türkmenistan SSR tarihinin birinci cildinde de bu konuda şöyle bilgiler bulunmaktadır:

⁹¹ Muhammedhasanhan E-temad-äs-sältänä ``Dorarattican fi tarihi Beni Äşkan`` Tâhram-1992, s. 137-8

⁹² Aynı kaynak, S. 287-8

<< Arşakit (Ersaklar, B.G.) devletinin kabrini kazma görevi esasen Persler'in payına düştü ki, orada Sasan nesilleri hakimiyeti ele almışlardı. O nesilden olan Artaşir bütün Pers ülkesini ele geçirmeyi başarılı tamamlasının ardından, İ.S. III. yüzyılın yirminci yıllarında V. Ertaban'ın karşısına üç kere savaşır ve son savaşta Ertaban'ın kendisi de öldürülür. Part devletinin İ.S. 224. yılda çökmesine bu olay yeterli olmuştur.>>⁹³

Bu konuyla ilgili, prof. Nazar Gulla da eski Türkmen edebiyatı hakkında söz ederken şöyle yazar:

<<... ne yazık ki o eski edebiyatın nushaları, Büyük Part devletinin dağılmasına neden olan Sasaniler, sonra orta çağlarda Arap, Mogol ve diğer işgalcılar tarafından hemen hemen tümü yok edilmiştir. Ancak istendik halkın tümünü mahv etmeğin imkansız olduğu gibi, onun edebiyatını da tamamen mahv etmek imkansızdır. Tarihten öğrendiğimize göre o yavuz düşmanlar da o işi başara bilemişlerdir. Bu gerçeği anlamak için, İ.Ö. birinci binyıllığın ikinci yarısında yaşamış Yunan yazarları Herodot, Ktezey, Strabon, Hares Mitilenly... ve sonralar onların eserlerine esaslanarak eser yaratan Puliniy, Hekatey ve Diyudor gibi bilim adamların saklanıp kalmış kitaplarında beyan edilmiş olaylar, ve genelde Güney Türkmenistan'da, Merkezi Karakum'da, Uzboy bölgelerinde yayılmış efsaneler ve bazı yazılı eserlerle kısaca tanış olak'ta yeterlidir...

Sasanilerle aralarında çıkan hiddetli savaş sonucu (İ.Ö. 224-7) Part devletinin çökmesiyle onun parlak uygarlığı da kökünden baltalanır, o dönemin sanat eserleriyle birlikte onların yarattığı edebi eserler de yok edilmiştir. Bu uygarlığın bir parçası ise, Sasanilerin tarihi ve edebiyatı kalplaşdırıcılarının tarafından, güya kendi ürünleri gibi, kendi milli manfaatları için tekrar yaymışlardır. Yok edildi sanılan, o dönemin bazı önemli eserleri ise, biraz kısa ve

⁹³ „Türkmenistan SSR Tarihi“ 1-nci cild, Aşgabat-1959 s.102

basit şekilde halkın hatırında kalarak, dilden dile ve nesilden nesile geçmek yoluyla folklora çevrilmiş ve çeşitli halk destanlar (eposlar), rivayetler, masallar, hikayeler ve fıkralar şekillerinde bizim günlerimize kadar ulaşmıştır...>>⁹⁴

Azerbeycan bilim adamı “Mirhedayet Hisari” de 280 yıl süren şan şöhretli Part Türklerin kurduğu devletin tarihine ait belge ve bilgilerin çok az olmasının sebeplerini aşağıdaki tertipde izah eder:

<< 1-Eşkani devleti Ardaşir Babekan'ın eliyle yıkılmasının ardından kurularak 400 yıl devam eden Sasani'ler hükümeti döneminde, Eşkani'lerden kalan her türlü belge ve nişan, aşırı gazap, nifret ve taassupla yok edilip, onlara ait her türlü bilginin yayılmasını önlemişlerdir. 400 yıl devam eden bu olumsuz durum her şeyi unutturmuştur. Hatta geçen şahları tekrar direlten Firdevsi de Eşkani'lerden sadece adlarını duyduğunu, onlar hakkında hiç türlü bilgisi olmadığını ve kitaplarda da bu konuda birşey görmediğini şöyle açıklar:

Çun kutah şod şakh-o hem bikhşan
(Kökleri ve dalları kısa olduğu için)
Neguyed cahandide tarikhşan
(Dünyagören tarihlerini söylemez)
Ez işan becoz nam neşnide-em
(Onlardan, adlarından başka şey duymadım)
Ne der nameye khosrevan dide-em
(Ne de şehnamelerde gördüm)

2-İslamdan sonra, özellikle 200 yıl şimdiki İran'da Araplar'ın hükümdarlık ettiği dönemde, geçen şahlardan ve onların büyük devletlerinden söz açmak mümkün olmamıştır. Diğer yandan ise, kütüphaneler dağıdılıp, Mecus (Zertüş) dini kitapları kafirlere ait olduğu için yakılması nedeniyle elde hiç türlü belge kalmamıştır.

⁹⁴ Prof. Nazar Gulla, "Gadyndan galan nusgalar" Aşgabat-1986, s. 8- 11

3-Eşkanilerle Yunanlılar ve Romalılar aralarında devam eden kesintisiz savaşlar neticesinde, emniyet olmadığı için, Yunan ve Roma tarihçileri bu yurtları dolanıp göre bilmemişler ve o bölgelerin iç durumlarından habersiz kalmışlar.>>⁹⁵

Görüldüğü gibi Part (Ersaklar, Eşkaniler) tarihi hakkında şimdiye kadar iki kaynak bulunmaktadır: Birincisi eski tarihçilerin yazdıkları kırık kırık ve yetersiz haberleri, ikincisi ise hala devam etmekte olan arkeolojik çalışmalardan elde edilen buluntulardır. Bu bölümü İngiliz tarihçisi ve yıllar boyu Hindistan'da, İran'da ve bazı diğer Asya ülkelerinde görev yapmış koşun generali "Ser Persi Sayks"ın konumuzla ilgili sözleriyle noktalıyoruz:

<< Gardner, Partlar'ın tarihi hakkında yazdığı kitabının girişinde şöyle yazar: Tarihlerin arasında Partlar'ın tarihi kadar, eskiden söylene gelen; - Trih birtakım masalları öğrenmektir- düşüncesine uygun başka bir tarih çok seyrektr.

Gardnerin bu fikiri çok doğrudur, sebebi, her yerde Suriye veya Roma ile ilgili, özellikle rekabet ve savaştan söz edildiğinde, Partlar hakkında dolu bilgi almak mümkündür, ancak başka durumlarda, tesadüfi bir işaretler ve bazen ilgi çekici bazı sikkelerden başka bir şey yoktur. Bu sülalenin sadece ilk şahlarının tarihi, Justen'in yazdıklarıyla sınırlıdır. Bu yazıların az olmasına üstelik, içeriği hakkında da görüşler birbirinden farklıdır. Eşkani'lerin son şahları hakkında da devamlı ve düzenli tarih elimizde yoktur. Arap ve İranlı tarihçilerden de önemli bir şey elde etmek mümkün değildir. Maalesef sikkelerinde de Partlar'ın hükümetinin orta dönemlerine, İ.S. birinci yüzyıla kadar tarih koyulmamıştır. Ancak başka bir temel kaynak olmadığı nedeniyle, bu sikkelerin üzerindeki resimler ve son

⁹⁵ „Varlık neşriyesi” payız (son bahar) sayısı, Tâhran-1998

dönemlerine ait bazı yazılar, tarihçiler için büyük önem kazanmaktadır.>>⁹⁶

2- Part (Ersaklar) Devletinin Tarihini Öğrenilmek Süreci:

Prat uygarlığının hemen hemen tümünün yok edilmesi veya onlar hakkında düzgün tarih yazılmamasının sebepleriyle tanış olduk. Bu sebeplere göre de yüzyıllar boyu onların tarihi yazılmamıştır. Hatta dünya medeniyetlerinin hemen tümü hakkında 7 ciltten oluşan “El-iber” adlı büyük eserin yazarı, 14. yüzyılın Arap filozofu ve tarihçisi “Ebni-Haldun” da Prat tarihini yazabilmemiştir.

Ancak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, yaklaşık 500 yıl devam eden bir büyük uygarlığın tümünün tarih sayfasından kayıp olup gitmesi imkansızdır ve böyle de olmamıştır. Tarih, arkeoloji, etnoloji ve dil bilimlerinin gelişip birbirlerini olgunlaştırması sayesinde, uzun geçmişleri öğrenmekte büyük ilerlemeler sağlandı ve yeni yeni gerçekler yüze çıktı. Part tarihini öğrenmek ve onlar hakkındaki söylenenleri tekrar ve tekrar gözden geçirmekte de durum aynı olmuştur. Bu bölümde biz, mümkün kadar, 19. yüzyılın başlarından itibaren Part tarihini öğrenip yazmak süreci ve bu konuda eser yaratanların işleri ve fikirleriyle tanış olacağız.

Bu konuda edine bildiğimiz bilgilere göre, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Part devletini kuranlar hakkında özel kitap yazanların başda gelenlerinin birisi (belki de birincisi) Osmanlı Türkiye’nin ünlü bilgini “Suphi Paşa” olmuştur. O, 19. yüzyılın 60’lı yıllarında, “El-İber” kitabı Türklere tanıtmak amacıyla “Meftahol-İber (El-İber kitabın anahtarı) adlı eserini yazar. Alim bu çalışmasının devamında Part (Eşkaniler) tarihinin yeri boş olduğunun farkına varar ve o konuda özel bir kitap yazmaya karar verir. Suphi Paşa Prat

⁹⁶ Ser Persi Sayks, “Tarihe İran”, Tähran-1372 ş. (1993) , s.410

şahlarının tarihini 1864 yılında tamamlar hem de ona “Tekmeletol-İber” yani; “El-İber kitabını tamamlayan” diye ad koyar. Bu kitap hakkında onun kendisi şöyle yazmıştır:

<< “El-İber” adından tercüme edip “Meftahon-İber” adlandırdığım kitabımın girişinde; hürmetli yazarın (Ebni Haldun’un) erişe bilmediği Yunan’daki tarihi bilgileri toparlayarak neşir edileceğini söylemiştim. O zamandan beri, gündelik işlerimden kalan zamanımı tasarruflu kullanarak, İskender’den osnra, Şam, Küçük Asya, Yukari Asya hem de İran yurtlarında hükümdarlık eden “Slevki’ler” ve onların döneminde ayaklanarak hükümeti ele geçiren Eşkanlı’ların (Ersaklar’ın B.G.) devletinin haberlerini toparlayarak yazıya geçirmek için elimden gelen çabanı göstermekle, çok olayları ve uzun zamanları baştan geçirmesi nedeniyle unudulan, Arap ve Türk dillerinde izi kalmamış olayları ve eserleri şu kitapçada toparlayarak ona “Tekmeletol-İber” diye ad koydum hem de onu, bu mübarek günlerde Şanlı Tht’a çıkan “Alihezret Abdul-Eziz” Sultan’a takdim etdim...>>⁹⁷

Part tarihi hakkında çok bilimsen hem de etraflı eser türetenlerin başta gelenlerinden yine birisi “ilmi tarihin atası” sayılan İngiliz tarihçisi “Jorj Rawlinson”dur. Eski dünyanın büyük Monarşilerinin her biri hakkında özel kitap yazan bu bilgin, Part hakkında kendisinin “The Sixth Great Oriental Monarhy” (Altıncı Büyük Doğu Monarşisi) adlı eserini yazarak, 1873. yılda yayına vermiştir. Bu kitap sonraki tarihçilerin tarafından güvenilir kaynak hükmünde kullanılmıştır. Rawlinson o büyük devleti kuranların kimler olup hangi halk’a ait oldukları hakkında çok ilmi, tarafsız hem de ilginç fikirleri ortaya atar. O cümleden, Partlar’ı Türkmenerler’le kıyas eder.

Bu konuda özel eser türetenlerin kervanbaşlarından yine birisi de geçen bölümlerde de sözü geçen, Kacar Şah’ı

⁹⁷ “Tekmeletol-İber” giriş bölümü

Nasireddinşah'ın "Veziri İntibahat'ı" (kültür bakanı) hem de ünlü alim "Muhammedhasanhan E-temades-saltana"dır. Bu bilim adamı temel kaynak olarak adı geçen Jorj Rawlinson'un eserini seçmiştir, üstelik, Türkmen halkını çok iyi tanıdığı için Ersaklar'ın onlarla bağlantısı olduğunun daha iyi farkına varır ve hatta "Part devletini Kuranlar Türkmenler'in ataları olmuştur" diyen sonuca varır. Bu kitap geçen Pehlevi şahları döneminde İran'ın arşivlerinde saklanarak yayına verilmemişti, rejim değişmesinden sonra sinirli ölçüde yayıldı. Ancak ne yazıkki bu değerli eserin yazarının kenki eliyle yazdığı giriş sözü hazf edilerek onun yerine, kitabı gözden geçirenlerin birisinin, yazarın fikirlerini inkar edici bir mazmunlu girişi yerleştirilmiştir. Ancak buna rağmen, kitabın elimizdeki nushasında da bu konuda yeterli bilgiler bulunmaktadır.

Bu eserin asıl nushasını bizzat okumuş ve kendisi de bu konuda kitap yazmış, geçen yakın yıllarda vefat eden değerli hocamız Merhum prof. Muhammedtagı Zehtabi (Kırşçi)'nin bana verdiği bilgilere göre kitabın asıl nushasının girişinde; Part devletini kuranların, günümüzdeki Türkmenler ve Kaçarlar'ın ataları olduğu açıkcasına yazılmıştır.

İngiliz tarihçisi "Ser Persi Sayks" da Part tarihini öğrenmekliğin çok zor ve imkanların dar olduğu hakkındaki sözlerini şöyle devam eder:

<< Part devleti hakkında temel kaynaklar büyük ölçüde belirsiz, karmakarışık ve senelerin birçoğu hem de olayların zamanı, hadsla yazılmıştır. Bu kaynaklar şu aşağıdekilerden ibaretdir: Jorj Rawlinson "Altıncı Monarşi" 1873, P. Gardner "Partlar'ın Sikkeleri" 1877, R. T. "Britanya Muzeyindeki Eşyaların Katalogu" 1903, Von Gutschmidt "Geschichte İran und sein Nachbarländer" ve

Britanya Ansiklopedisi'nin 11. cildinde yerleştirilmiş Part başlıklı makale.>>⁹⁸

Yeri gelmişken Türk dili ve tarihi üzerinde değerli araştırmalar yapan ve o cümleden Part devletini kurucuların Türkmenler'in ataları olduğu fikrini açıkca ortaya koyan Mecar bilgini Arminius Vambéry'nin de adını saygıyla anmağı doğru buluyorum.

Geçen bölümlerde de hatırlattığımız gibi, Türkmenistan'ın genel tarihi, özellikle de Part devleti hakkında en temel ve somut kaynaklar: geçen yüzyılın devamında arkeologların Türkmenistan'da yaptıkları kazı işlerin verdiği sonuçlar temelinde yazılmış kitaplar ve çok sayıda ilmi makalelerdir.

Bu konuda başka bir itibarlı ve eksilmez kaynak da, geçen bölümlerde de hatırlattığımız; Türkmen ev genel Türk dili, gelenek ve görenekleri, tayfa ve boy adları, yer-yurt adları, çok eski çağlardan beri saklana gelmiş ince sanat ve el işlemleri... ve bunların ilmi esasta değerlendirip yorumlanmasıdır. Böylelikle, yukarıda tanık olduğumuz kaynak eksikliklerin yerini dolduracaktır hem de doğal ve yasal bir kaynaktır. Çünkü Part devletinin kurulup geliştiği ve oradan dğnyanın dört yanına yayıldığı yurt, onu kurucuların Ana Vatanı Türkmenistan olmuştur. Ersaklar'ın kurduğu devletin ilk başkenti de bugünkü başkentimizin hemen yanında yerleşen "Nusay Kalesi" olmuştur. Aslında Aşkabad'ın adı da bu kurucu tayfa yani Ersaklar'ın adından yüze çıktığı açıkca duyulmaktadır; (Ersakabad> Erşakabad> Eşkabad> Aşkabad). O uygarlığın gerçek mirasçılar da, binyıllar beri kendi toprağını ve kimliğini koruya gelmiş Türkmen Milleti olduğu bu gün herkese malumdur.

Bu bölümü, dafalarla adı geçen Türkmen dilci ve etnolog alimi S. Atanyazov'un sözleriyle noktalıyoruz:

⁹⁸ Ser Persi Sayks, s. 411

<< Halkın etnogenez'ini (etnik kökenini), onun çok eski çağlarda kullandığı sözcüklerini, dilini, yaşam tarzını, ilişkide olmuş komşu halklarını, uğraştıkları meslekleri vb. öğrenmekte, “etnonimler”(etnik adları) paha biçilmez ilmi kaynak sayılmaktadır. Çünkü onlar yüzyılları, hatta binyılları baştan geçirseler de dilimizin çok eski sözcüklerini sarsılmaz ve sağlam şekilde günümüze kadar taşımışlardır. Gerçekten, buna göre de bilim adamları, tayfa ve boy adlarını, önemi açısından yazılı belgelerle eşit tutarak, onları öğrenmeğe çok dikkat etmişlerdir.

Türk etnonimleri hakkında çok bilgileri, 2,000 yıl önce yazılmış olan Çin yılı yazılarından (takvimlerinden), Eski Yunan bilim adamları'nın yazdıkları tarihi eserlerinden bulmak mümkündür.>>⁹⁹

3-Büyük Ersaklar Devletinin Kuruluşu, onu kuran Atalarımız:

Bu bölüme giriş hükmünde, Türklerin devlet kurma yeteneği ve Türk demokrasi'si hakkında bazı batılı bilim adamları'nın fikirleriyle tanış olalım. Prof. Laszlo Rasonyi şöyle yazar:

<< Batılı milletlerin ortaya çıkışlarından daha önce Türklerin, dünyamızın en büyük sahnesini teşkil eden Eurasia'nın (Avrasya'nın) her çağında ve her köşesinde büyük bir rol oynamıştır.

Çağımızın Rus tarihçileri Eurasia sözü ile yalnız kuzey Eurasia'yı kastetmişlerdir. Halbuki, Eurasia Avrupa'nın doğu, Asya'nın orta ve kuzey kesimlerini kapsayan, kapalı tarihi ve coğrafi birlik arzedən, kendine has yaşayış tarzı ile önem kazanan ve iki kıt'a arasında adeta bir üçüncü kıt'a teşkil eden çok geniş bir ülkedir. Bu ülkenin güneyi Kven-Lün, Pamir, Hindukuş ve Kafkas dağları ile sınırlanır...

⁹⁹ S. Atanyaz „Şecere“, s. 9

Passarge tarafından Salzsteppe (Tuzlu Bozkır) adı verilen güney bölgeis, kuzey bölgesinden daha küçüktür; yağışı az ve kapalı hava olması sebebiyle toprağı da tuzludur. Bununla beraber, bazı sahaları verimli topraklarla kapalı olup, sulama yolu ile daha mümbit (verimli) hala getirilebilir. Irmaklar boyunca hayvan yetiştirmeye elverişli otlakları da vardır. Bu bölgenin tipik hayvanı deve dir.

Passarge'ye göre "Steppe". Hettner'e göre "Winterkalte Grossteppe" denilen koyu siyah kestane renginde toprağı olan esas bozkır, açık bir havza ve daha yağışlı olmasına rağmen sert kontinental, kışın çok soğuk ve kar fırtınalı, yazın umumiyetle kurak bir iklime sahiptir. Yazın arasıra şiddetli sağanaklar dahi kuraklığı gideremez. Bu bölgenin tipik hayvanı at tır.

Daha kuzeydeki nehir vadilerinde ormanlar bulunmaktadır. Türk dillerinde mevcut olan, kısmen Türklüğün ön tarihi ile ilgisi bakımından önemli ve ayrıca yükseklik ifade eden kelimeler, tanı tmağ a çalışacağımız bölgeye ait olabilirler. Mesela: Or (yükseklik), orman: ağ aklı yer, orta Türkçede tağ>tau>dağ kelimesinin Yakutça karşılığı (orman) dır. Bu otlu şerit, Ural ve Altay arasında tahminen 7,800 km. genişliğindedir.

Bu gün her kadar tek taraflı olarak, eskiden oludğ u gibi çevrenin ve coğrafi imkanların kaderi belirtme gücüne inanılmaktadır. G. Van Bulek'in "ancak muhit gelişmeye imkanlar sağlar" yolundaki görüşüne katılmıyorsak da, bozkırın zıkr edilen vasıf ve şartları ile göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan atlı çoban kültürünün teşekkülünde büyük tesiri olduğunu kabul ediyoruz. Sözü edilen bölge, bu suretle dünya tarihinin en büyük cihangirlerinin (dünya egemenlerinin) meskeni olmuştur. Bir çok büyük devletlerin kurucuları ve çeşitli Türk kavimleri bu bölgede yetişerek doğu, batı ve güneye akın etmişlerdir...

Etnologların Viyana Okuluna mensup tarihçi Menghin, beşerin yarattığı üç büyük kültür çevresinden biri olan nomat (göçebe) kültürünün gelişmesini ve önemini aşağıdaki şekilde izah eder:

Buz çağının sona ermesi üzerine Baykal Gölünden Baltık Denizine kadar uzanan geniş sahada yeknesak (tekbiçim) bir kültür gelişti. Bu kültürün başlıca özelliği: Kemikten işlenmiş aletler ve yer değiştiren balıkçı-avcı hayat tarzıdır. Buna “Mionetische Knochenkultur” denilmektedir...

Menghin ayrıca şunları ekler: “Hulasa olarak (özetleyerek) şunu söyleyebiliriz ki, Ural-Alta kavimlerinin iki sahada cihan tarihi bakımından kesin şekilde önemli rolları olmuştur 1- İktisadi alanda hayvan yetiştirmeyi geliştirme, 2- İhtimai (toplumsal) alanda ise, olağanüstü devlet kurma kabiliyeti”. Schmidt’in de katıldığı etnografya araştırmalarına dayanan bu görüşü, arkeoloji de desteklemektedir. Eskiden çalışkan, fakat devlet kurmaya ehliyetsiz kavimlerle meskun büyük nehirler çevresinde de yüksek kültürler, ancak muharip (savaşkan) çoban kavimlerin akınları dolayısıyla teşekkül etmiştir (oluşturmuştur). Dünyanın başka yerlerinde de nerede kudretli ve sürekli devlet kurulmuş ise, orada da muhakkak hayvan yetiştiren unsurlar vardır. Bunun kökü araştırılırsa neticede Ural-Altay kavimlerin tesirleri ile ilgisi görülür. Yakın çevrelerde bu tesir kan karışmasından ziyade, manavi sahada olabilir. Devlet kurma kabiliyetinin neden yalnız Ural-Altay kavimlere ait olduğu sorulursa bunun cevabı basittir. Ural-Altaylı kavimlerinin zikrolunan iki büyük başarısı arasında bir irtibat olması gerekir. Büyük sürülerin idaresi ve bakımı, geniş sahalarda sürekli dolaşma, mera ve mülk hukuku bakımından kaçınılması imkansız çatışmalar, oymak teşkilatları, hayvan yetiştirici göçebelikle ilgili her şey yekdiğeri (birbirleri) ile sık sıkıya bağlıdır. Bunun tabii

sonucu olarak görüş ufku genişler, cesaret, oymağa bağlılık şuuru, hükmetme gururu, teşkilatçılık kabiliyeti hülasa (kısası), devlet kurmak için bütün vasıflar (özellikler) gelişir. Bu ruhi kabiliyet ve meleke ile yetişen insanlar, çiftçi kavimleri yendikten sonra, sürülerini barındırma imkanlarına da sahip doğuştan hakim unsur ve devlet kurucu oluverirler. Büyük topluluklar halinde iken muvakkat işgal halinde ülkelerin ve kültürlerin tahripçisi olabiliyorlar (Moğollar gibi), Tarih sayfalarının tanıklığına göre, Ural-Alтайlı kavimler bu iki zıt (yapıcı veya yıkıcı) durum arzemişlerdir. (Archeological Ertesitö, 1928:35-38)...

Atlı nomad kavimlerin ve kültürlerinin önemini belirtmek için onların diğer kavim aileleri ile münasibetlerini (ilişkilerini) de dikkata almamız faydalı olacaktır. İlk Koppers'ın fikirlerini belirtelim:

“ Önce şu bir gerçektir ki, hayvan yetiştiren nomad kültür İç Asyada doğmuştur. Diğer taraftan İndogermlerin bu kültürün yaratıcısı olmayıp, ancak ilk alıcısı oldukları da ispat edilmiştir. son çağların araştırmalarına göre bu kültürü İç Asyada Türkler değil, Prototürkler veya Pretürkler geliştirmişlerdir. Bu husus, netice itibariyle, evvelki hükmü değiştirmez”.

Koppers “Urtürkentum und Urindogermentum” adlı eserinde incelemesinin sonucunu aşağıdaki şekilde özetler:

Atın ilk ehlileştirilmesini (evcilleştirilmesini) ve bununla ilgili karakteristik atlı çoban kültürünün yaşatılmasını, kesin olarak İç Asyada yaşayan eski Türklere kadar dayamak gerekir. Bu başlıbaşına kendine has tarihi başarı olup, dolayısıyla kavimlerin ve kültürlerin gelişmesinde özel durumlar ve önemli sonuçlar yaratmıştır. Atı ve umumi olarak çoban kültürünün esas unsurlarını, ilk İndogermler, eski Türklere borçludurlar...

Yayılma bakımından Turanid ırk, diğer bütün ırklarla yarışabilir. Sibiryadan itibaren Rusyayı katederek

Orta Avrupaya, hatta Fransaya kadar sokulur. Kuzeyden başlayarak Hindistan'a, İran'a ve Balkanlar'a kadar az veya çok nispette her yerde bu ırka rastlayabiliriz...>>¹⁰⁰

Diğer bir batılı tarihçi “Jean-Paul Roux” da Türklerin devlet kurma yeteneği konusunda, yukarıdaki görüşleri teyid eder hem de Türk devletlerinin sınırında halkların ve dillerin tümünün serbestliğini temin eden bir demokrasi bulunduğunu vurgulayarak şöyle yazar:

<< Türklerde, imparatorluk kurma eğilimi vardır. Türkler, sözcüğün tam anlamıyla, yeryüzünün hükümdarlarıdır. kurdukları ve hiçbirisi diğerine benzemeyen imparatorluklar, böyle olmakla birlikte, yine de iki bin yıl boyunca, bazı temel ortak nitelikler ortaya koymuştur. Bu imparatorluklar, birer halk mozaigiydi; Türkler, bu imparatorluklarda, halkları uyum içinde bir arada yaşatmaya çalışıyor; onlara, güçlü bir biçimde merkezileştirilmiş ve despotik bir iktidarın yönetimi altında kimliklerini, dillerini, kültürlerini, dinlerini, hatta çok zaman önderlerini muhafaza etmek hakkını da tanıyorlardı...

Türklerin, dine ait olan her şeye karşı, her zaman büyük bir merakları olmuştur. Sürekli olacak olan yollarını Müslümanlık'ta bulmalarına kadar, birbirinin ardı sıra, dünyanın bütün dinlerini kabul ettiler. Müslüman olmalarından sonra bile, önceki kadar sıkılıkla olmamakla birlikte, diğer dini inançlara ilgi göstermeyi sürdürdüler, dini metinleri dillerine çevirdiler...

Halkın, hükümdarının dinini benimsemesini isteyen Avrupa'nın tersine, Türkler Evrensellik'i (Ekümenizm) kabul ettirmeye çalıştılar; barış içinde bir arada yaşamının kesinlikle mümkün olduğunu söylediler – bu, onların uygarlığa en büyük katkılarından biri olmuştur...>>¹⁰¹

¹⁰⁰ Prof. Laszlo Rasonyí „Tarihte Türklük“ Ankara-1988, s. 1-9

¹⁰¹ Jean-Paul Roux „Türklerin Tarihi“ 1989, s. 32-35

Alim sonra, Türklerin eski tarihi hakkında söz ederken bizim konu aldığımız döneme ait, İskitlerle Türklerin ilişkisine de kısa değinir:

<< Kültürel olgular kesin ve tanıtlayıcı değildir. Bu olgular Avrasya bozkırlarının bir ucundan diğerine, büyük bir bütünlük ortaya koyarlar. Herodotos'un İskit uygarlığı için söylediklerinin büyük bir çoğunluğu ortaçağın başlanğıcındaki Türk toplumu için de geçerli sayılabilir, ama Macaristan ovasından Huang-Ho'nun (Sarı Irmak) büyük kıvrımına dek uzanan alan üzerinde rastlanan hayvan resimli bozkır sanatları arasındaki benzerlik çarpıcıdır; dinden çok, büyüsel dini bir teknik olan şamanlığın tunç çağından beri varolduğu bilinmektedir ve şamanlık aynı zamanda Paleoasyalıların ve başka birçok halkın da malıdır.>>¹⁰²

Yukarıdaki batı'lı bilim adamlarının, bizim tarihimizin bazı yönlerine ve Türklerin tarihdeki yerine adalatlı değer vermelerinin yanında, genel batı dünyasındaki kısmen yanlış, kısmen de siyasi amaçlarla ortaya çıkan eskimiş düşünceleri de belli ölçüde yansıtmakta olduğunu, yeri gelmişken söylenmesi gerekir diye düşünüyorum. Yani: dünya uygarlığındaki yerleşim tarımcılık ve yapıcı kültürü Hind-Avrupa dilli halklara, göçebe atlı çobancılık, genelde yıkıcı ve bazen yapıcı küätürü ise Ural-Altay dilli halklara özellikle de Türklere bağlamak düşüncesi!. Oysa, son yüzyılın araştırmaları, özellikle arkeologların çeşitli ülkelerde gerçekleştirdikleri kazı çalışmalarının ilmi sonuçları, bu düşüncenin, yani dünya halklarını medeniyetli-medeniyetsiz, yapıcı-yıkıcı gibi, dil ve ırk temelinde ikiye bölmeğin tamamen yanlış ve esassız olduğu su yüzüne çıkmıştır. Örneğin; dünyanın yerleşim tarımcılık uygarlığının bu güne kadar tanınmış en önemlisi Orta Asyanın dağ eteklerinde, özellikle de Güney

¹⁰² Aynı kaynak, s. 40

Türkmenistan'ın Köpetdağ eteklerinde meydana gelmiştir hem de dünyanın ilk yazılı kültürünü yaratan Sümerler de o bölgelerden göç ederek Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir. Sümerlerin ise dillerinin Ural-Altay dil ailesiyle bir grupta yer alan, yapışkan (iltisaki, Agglutinativ) dil olduğu bilim dünyasında tartışılmaz gerçektir. Öbüryandan, Hind-Avrupa dilli Ari'ler diye adlandırılan göçebe çoban kültürlü tayfaların, İ.Ö. I. binyıllığın başlarında günümüzdeki Hindistan'a ve İran'a akın ettikleri ve o bölgelerde özellikle Hindistan'daki eski yerleşim Harappa medeniyetinin yaratıcısı olan iltisaki dilli yerel halkı güneye doğru sürüp çıkardıklarını, herkese malumdur. Netice itibaiyle; hem Ural-Altay hem de Hind-Avrupa dilli halklar uygarlığın çeşitli sürecini; hem yerleşim tarımcılık hem de göçebe çobancılık yaşam süreçlerini geçirmişlerdir, yapıcılık'ta, yıkıcılık'ta diline ve ırkına bakmadan, dünya halkları'nın tümüne aittir.

Bu girişin ardından, Ersaklar (Part) devletinin kuruluşu ve onu kuranlar hakkında çeşitli kaynaklara dayanarak tanış olalım:

<< Part hükümeti büyüyüp çiçeklendiği döneminde; şimdiki İran'ı, Mezopotamya'nı ve Afganistan'ı kapsamıştır, hakimiyette olan tayfanın bir kolu günümüzdeki Ermenistan'a da el koymuştur. Şahların şahı'nın kendisi ise memleketini Suriye'ye ve Batı Hindistan'a kadar genişletir. Coğrafiya ve tarih uzmanı "Ksares" ve "Strabon"un Partlar hakkında;-Onlar bu gün o kadar bir geniş memleketlere, o kadar çeşitli halklara hülümdarlık edirler ki, güç açısından Romalılarla aynı seviyededir- diye yazmaları hiçte temelsiz değildir. Tarihçi "Justinin"de; -Partlar doğuda öyle bir hükümet kurmuşlardır ki, dünyanı Romalılar'la aralarında bölmüşlerdir"- der.

Part demekten Parfiya hükümetinin ayrı ayrı geniş ülkelerini kast edilirse de, eski çağlarda ancak Güney

Türkmenistan'la şimdiki İran'nın kuzey doğusunu kapsamıştır. Murgap vadisi (Doğu Türkmenistan) ise başka bir ülkeye, yani Marı'ya (Margiana'ya) ait olmuştur. Türkmen Horasan dağları ve ona bağı verimli vadiler, Partların en eski yurdu olmuştur. onlar, oradan kendilerinin hükümdarlık sınırlarını devamlı, Doğu'nun en seki medeniyet merkezlerine kadar genişletmişlerdir. O yurtların çölleşerek dağılmasının hemen ardından, tekrar son demir çağında "Yelkentepe"de çevresi kaleli merkez yüze çıkmıştır...

Makadon'lu İskender, güçlü orduusyla Ahamenid (Akmen) hükümetini devirdikten sonra, Part'a gelir. O, Part'da uzak kalmadan, sadece eski hakimiyeti tasdik etmekle yetinir...

Ancak zaman geçti, Büyük İskender Babil'de öldü, henüz cesedi soğumadan, ordu komutanlarının arasında hiddetli rekabetler ve muazzem bir geniş yurdu parçalamalar başladı. Part yurdu da elden ele geçerek en sonunds "Slukidus"un eline geçti. Ancak Part'ın yaşayıcıları, yurtlarının yabancı güçlerin elinde bir top gibi oynaltmasını istemiyorlardı. Yerel Han-Beyler ve şehrin üst sınıfları da kendi varlıklarının Slukid (Slevkid) devlet adamlarının arasında bölüşülmesinden endişe ediyorlardı. Bunlardan başka da, svaş kabiliyetleri çok yüksek olan güçlü bir Slevkid düşmanları bulunmaktaydı. O ise Part yurdunun sınır bölgelerinde yaşayan göçebe halkdı, yazarlar onlara "Parn"lar diye ad vererler. Böylelikle Slevkid devleti güçten düşmeye başladı ve onun doğu ülkeleri, o cümleden Part (Parfiya) da kendilerini bağımsız yurt ilan ettiler. Bunun hemen ardından, göçebe tayfalar Part yurduna girdiler hem de onun Slevkid devletinden ayrılmasını desteklediler. Göçebelerin başları (liderleri) yeni bir hükümdar sülalesini esaslandırıdılar. Bu hakim uruk, onu esaslandırının adına ve onun saygısına "Ersaklar" (çeşitli kaynaklarda; Arsakit,

Arşakit, Erşaklar, Eşkler, Eşkan şekillerde telaffuz edilip yazılmıştır, B.G.) diyen adı taşır. Bu büyük ve şanlı olayın onuruna Arsakit (Ersaklar) dönemi adıyla bir yılhesabı (takvim) yüze çıkar, bu hesap İ.Ö. 247. yıldan başlar.

Yeni gelen şah, kendisini hükümete getiren göçebe tayfalarla arasını kesmedi. Arsakit sikkelerinin arkasında, geleneksel olarak, Ersak'ı gösteren bir şekil var; Bu şekilde o, Taht üstünde oturur, elinde de onun gücünün sembolü olan bir ok-yay vardır. Bazen bu resmin değişme durumu da olur, örneğin, eski çağlara ait bir “Ana Tanrıça” yenici şah’a bir çiçek destesini verme durumunda. Elbette her zaman olduğu gibi onun elinde de ok-yay bulunmaktadır. Ersaklar'ın başka birisi, aynen bir deste çiçeğin karşısında, atın üstünde oturur, bu da bir semboldür. Esasi güç, hafif silahlı atlılar, yani ünlü Part ok-yay atıcı güç olarak, ağır silahlanan atlılar ise onların darbe vuran güçleridir. Ersaklar hakimiyeti iyice ele aldıklarından sonra, yıpranmış Slevkid devletinin yurtlarını birbirden ele geçirmeye başladılar. Birinci Mitirdat (İ.Ö. 171-138) döneminde Part orduları Fırat ırmağının kıyılarında görünmeye başladı. Mitirdat II (İ.Ö.123-88) ise kendi adına “Büyük” lakabını da artırmakla, sikkelerin yüzünde “Şahların Şahı”, Adalatlı, Güçlü, Helen dostu Ersak” diye yazdırdı. “Helen dostu” lakabı, Mezopotamya’da yaşayan, sayısı çok, belki de güçlü olan Yunanlılar ve Helenler’in dostluğunu kazanmak için, siyasi amaçla artırmış olsa gerek. Şöyle de düşünmek mümkündür; yani Partlar, hem silahlı güçleri, hem de siyasi hareketleri ile, kendilerini dünya gücü seviyesinde, o kadar berkitmişlerdir ki, çağdaşlarında, hem korku hem de hayranlık yaratmıştırlar...>¹⁰³

Alim, bazı Yunan tarihçilerinin, o dönemde Türkmenistan'ın doğal şartlarının yaşam için uygun olmadığı hakkındaki haberlerinin gerçeği yansıtmadığını ve

¹⁰³ V. M. Masson „Das Land der Tausend Städte“ s. 114-115

arkeolojik araştırmaların sonuçları, onların haberlerini tasdik etmediği hakkında, kendi fikirlerini ortaya koyar:

<<Ancak burada, çok sayıda tarihçiler neslinin verdiği haberlerin tümünü öğrene öğrene, geçen antik yazarlarıyla vedalaşarak, Strabon'un; "yoksul çöllük ve orman basmış dağlar" diye tasvir ettiği, "Partlar" veya "Partiyene, Partiyena" şekillerde yazılmış "Part" yurdunu dikkatla gözden geçirmek istiyorum. Part yurdunun arkeolojik haritası, sayısı açıdan önemli olan eski abideleri gösterir. Yalnız Aşkabad çevresinde kırktan aşkın eski harabelerin, yerleşim merkezlerinin, kaleler ve avluların, Part dönemine ait olduğu ispat edildi. Bunlar beklenilmemiş bir durum da değildir. Çünkü Yunan coğrafiyacıları ve Roma tarihçileri de kendi yazdıkları kitapların vesilesi ile, bu günkü arkeologların dikkatını bu topraklara çekerek, kendilerinin bizzat yoklamalarına yön göstermişlerdir. Güney Türkmenistan'da yerleşim Part abidelerinin arasında şehir merkezleri de bulunmaktadır. Onlardan birisi "Hısrav Kale" ve onun yanında, daha eski merkez "Yelkentepe" yerleşir. Burada, evresi duvarlarla berkitilmiş şehirin ortasında, güçlü ve berk kale karşımıza çıkar. Günümüzdeki "Kaka"nın doğusunda Partlar'ın en büyük kalesi yerlaşır. Yüz ölçüsü 35 Hektara yaklaşan bu şehirin, halk ağzında hem de resmi adı "Köne Kaka"dır (eski Kaka). Yine de çok sayıda Part kaleleri "Gökdepe" evresinde yerleşmiştir. Partlar'ın biraz küçük şehirleri ise, eski yerleşim merkezi "Anev", Gavers'in yanındaki "Köne kale" ve diğer çok sayıda abidelerden ibaretdir...

Büyük-büyük binalar, genişliği dikkat çekici iş yerleri ve medeni merkezler... Bunların hepsi Partlar'a ait şehirlerin arkeolojik abidelerinin durumudur. Bu merkezlerin etrafını ise Part tayfasını hakimiyete çıkaran göçebe tayfalar çevrelemiştir. Çok sayıda, harabelerden

türemiş tepelerden, onların mezarları çıkarıldı. Onlar genelde topluluk halinde toprağa verilmiştir...

Şehirlileşmiş ancak hareketli, hafif silahlanmış göçebeler, çok geniş yurtlara hükümdarlık etmek durumunda olan Ersaklar'ın gururunu korumayı başardılar, onlar öyle bir güce de sahiptiler. Tam şurada, yani Part yurdunun türetildiği yerde, onların başkenti veya şehirleri bulunmuş olmalıdır. Bize kalmış bilgilere göre, Birinci Ersak kendisinin hakimiyet tacını “Asak” şehirinde geymiştir (başına koymuştur). Güçlü ihtimalla, onun onuruna bu şehire “Arşak” ya “Ersak”- Asak diye ad koymuşlardır...>¹⁰⁴

Buradan belli oluşuna ve diğer kaynakların da tasdik etmesine göre, burada söz konusu”Arsak” şehiri, günümüzdeki Türkmenistan'ın güzel başkenti “Aşkabad” olmalıdır. Yani, yukarıda da değindiğimiz gibi, zaman geçmesiyle: Ersakabat>Erşakabat>Arşakabat>Aşkabat şekillerinde değişmiş olduğu açıkca duyulmaktadır. Çünkü, Ersakların ilk başkenti, Aşkabad'ın hemen yanındaki “Nusay” olmuştur.

<< Eski Nusay'da yirimi yıl süren kazı araştırması sonucunda, ilk yazılı belge bulunarak gözden geçirildi. Nihayet, Partlar kendi dillerinde konuşmaya başladılar. Tam o firsatta aceleli tarihçiler bu yazı parçasından, çok sayıda ve çeşitli sorulara cevap bulmak istiyorlardı. Tbi ki bulunmuş belge çok şeyleri ispat edebilerdi. Dilci uzmanların okumalarına göre bu belgede şöyle yazılmıştır:-“Mitirdat Krit” kalesinde yeni bir şarap ambarında şarap ve sirke küpleri 160, boş-8. Şarap ambarında ... söylendiğine göre, şarap ve sirke küpleri 316, boş-16, cemi 500 küp”-.

Arkeologlar Nusay'deki Şah'ın ambarından tıpkı “Alibaba ve 40 hırsız” destanındaki gibi, çok sayıda bütün

¹⁰⁴ Aynı kaynak, s. 116-118

veya parçalanmış küpleri ve testileri buldular. Bunlardan belli oluşuna göre, içinde bu ambar yerleşmiş kale, o dönemde “Mitirdat Krit” diye adlandırılmıştır. Kale’nin, savaşkan birinci Mitirdat tarafından mı? yoksa Ersaklar’dan ilk kez kendine “Şahların şahı” ünvanını veren ikinci Mitirdat mı? sorusuna cevap bulmak zor. Ancak kalenin eski adı yerel halkın (Türkmenlerin) deyişi gibi “köne Nusay” (Eski Nusay) günümüze kadar saklana gelmiştir...

Strabon’un yazdığına göre: “En üst düzeye halk toplantısı iki sınıftan oluşuyordu; Bir sınıf Şah’ın akrabalarından, ikinci sınıf ise bilginlerden ve falcılardan. Bu iki sınıfın ikisinden de Şahlar seçilirdi”...

Ersakların dinine, o dini esaslandıran Peygamberin adına uygunlukta Zaratustra ya Zaraaster demişler. Var olan belgelerden belli olmasına göre, Zaratustracılık dini Nusayda da belirli bir yazı esasında saklanmış. Onun bir parçası eski marşlar, yani Yaşa hem de sevgiye (Tanrı sevgisine) yöğürülen öğütler, yani “Gatler”, bunlardan başka da çok sayıda çeşit çeşit gelenek ve göreneklerden dizilmiştir. Nusaydan bulunmuş Zaratustra takviminin kullanılması da boşuna değildir, bunun gibi de saray hadimleri ve onlara bağlı insanların arasında, çok sayıda kökeni Zaratustracılıkla (Zartüştlükle) ilgili adlar var. Bunlardan başka da sözcük parçaları hem de Zartüştinancının en yukarı dereceli Tanrısı “Ahuramezda”, belirli bir yıldızın adı “Tir”, güçlü Mitra veya Mitras (Mitirdat’ın adını yansıtır), gerçeğin (hakikatın) veya genel yasa’nın Tanrısı “Arta” gibi sözcükler de var, “Ben Arta’nın önünde tapınmak hem de bir armağan sunmakla and içiyorum”. Biz Zaratustracılığa ait bir meşhur inanclarında, şöyle ifadelere rastlıyoruz:

<< Ben şu andan itibaren canım-tenimle mazdayesna (inancı doğru, Mazda’ya inanan) topluma zarar yetirmem hem de çölleri genişletmem. Ben kendime

söyliyorum; çok igrenç, zararlı, “Arta” olmadık “Devler” ile yakınlaşma! Ben diyorum; dünyanın en yalançı, hastalık yayan hem zararlı varlığı olan “Dev”den hem de onun yakınlarından uzak dur!. Ben diyorum kendime; fikirde, sözde, nişanda...

Part’da Zaratustra dini hakimdi. Ancak bu durum diğer dinlerin de yayılmasını engellemedi, ancak aynı halde, onların (o dinlerin) Zaratustracılığın ortodoksal talimatına sokulmuş durumu da seyrek olmamıştır...>>¹⁰⁵

V.M. Masson adı geçen eserinde, Part dönemindeki birkaç yerleşim merkezlerin adlarının şimdiye kadar Türkmenistan’da saklana gelmiş olduğunu izah edir, özellikle de “Artık”, “Kaka”, “Çäçe) ve “Kerki” gibi ilçe adlarının, eski Part döneminin şehirlerine çok yakın ve benzer olduğunu vurgular (s. 138). başka bir yerinde ise, Part sanatının ve mimarisinin çeşitli yönlerinde Yunan yönteminin etkisinin güçlü olmasının yanında, yerel Part sanatının özellikleri hakkında da söz eder, hem de Roma-Helen etkisinin güçlü olması, hatta sikkelerde de Yunan dilini kullanılmasının devam etmiyeceğini ve Partlar’ın kendi dillerini, gelenek ve göreneklerini dirilterek, yurtlarına hakim kılmaklarının goğal ve yasal olduğunu belirter:

<< Bu durumlara (Yunan kültürünün etkilerine) güçlü bir karşılık gösterilmeliydi; Bu karşı güçlerin başında, hakim tayfanın yanındaki boydan olan “Artabanus” duruyordu. O, göçebe tayfaların arsında büyümüş, belirli bir savaşta ise kendisini göçebe tayfaların üst düzeyinde berkitmişti. Artabanus’un güçlenerek Şah olmasıyla (İ.S.10-38. yıllar) Part tarihinde yeni bir dönem başlandı, her şeyden önce, tam batıdan alınmış, Partlara ait olmadık her türlü alametlere açıkca karşılık gösterdi. Son Ersaklar’ın zamanında (Tairhçiler II. Artaban diye yazarlar) gelenek şeklinde, sikkelerin yüzünde yazılan Yunan dilindeki

¹⁰⁵ Aynı kaynak, s. 124

yazılar, gitgite okunmaz duruma geldi hem de tezlikle “Part” dilinde yazımağa başlandı. Batı gelenek ve düşüncelerin karşısına yürütülen bu hareketlerin etkisi, kültür alanında daha güçlü oldu.>>¹⁰⁶

Masson’un bu düşüncelerini “Bartold” ve “Tolstov” gibi bilginler de tasdik ederler:

<< Part’ların kendi tarih edebiyatları olmuştur, ancak bu edebiyat tamamen kayıp olmuştur. Eğer de son dönemlerde fars dilinde yazılarak saklanmış: “Palmiye ile geçinin çekişmesi” ve “Zarir hakkında yadigarlık” adında iki tane eseri saymazsak, Part edebiyatından hemen hiçbir şey kalmamış gibidir. Ancak Ferdevsi’nin yazdığı Şehnamesinin bazı parçalarında Part döneminin etkisi görülmektedir. Çünkü o eserde, kahramanların durum beyanına, Ersaklar tayfasının kahramanlarının yaptıkları hareketin epizodları (gerçeği yansıtan parçalar) katılmıştır. Örneğin, “Giv” adında oğlu olmuş, Gürgen ve İsfihan bölgelerini ele geçirmiş efsanevi kahraman “Gotarz”ın adının, eski zamanlarda Girkanya hükümdarı olmuş “Giv”in oğlu, tarihi “Gotarz”ın adıyla aynı olması dikkat çekicidir. Efsanevi Gistasp hakkındaki söylentilerin ayrı ayrı parçaları, Wologaz 1.’nin biografisine, yani Avesta’nın dizilmesi ve Alanlar’ın karşısına yapılan savaşa uygundur. Çünkü Part ülkelerine yönelik, Alanlar’ın ilk saldırıları tam Wologaz 1.’nin zamanında olmuştur (W.W.Bartold). Rüstem Zal hakkındaki hikayelerin de temel parçası, Sak-Partlılar arasında olan olaylara işaret olsa gerek...

Bütün Güney Türkmenistan’ın, tarih ve arkeolojik açısından öğrenilmesinin sonucu, çeşitli çağlarda yerel uygarlığın gelişmesinin, kesintisiz devam ettiği, o medeniyetlerin özelliklerini ve kesintisiz devamını tasdik etmiştir hem de Parn-Partlı tayfaları ile Türkmen halkının medeni ve etnogenetik bağlarını belirledi. Türkmenlerin

¹⁰⁶ Aynı kaynak, s. 134

etnogenezisinin süreci, Dah-Massaget tayfa birliğinin en eski bölgesel-siyasi bütünlüğünün sınırları içerisinde başlanmıştır (S.P.Tolstov). Partlılar ise eski çağın birkaç etnik gruplarının birisi olmakla, Türkmen halkının da etnik kökeni o topluma dayanar, ve Türkmen milleti yaşamakta olduğu kendi topraklarının zengin medeni geçmişinin gerçek mirascısıdır...>>¹⁰⁷

Masson ve diğer ünlü Rus bilginlerinin ortaya koydukları bu ilmi düşüncelerini, Türk alimi Dr. Selahi Diker'in yeni araştırmaları tam tasdiklemiştir. O, bir taraftan Part dönemine ait Aramy yazısının alfabetesini, öbür taraftan da, eski Yunan dilini ve hatta onun çeşitli lehçelerinin özelliklerini öğrenerek, o dönemlerden kalmış belgeleri tekrar gözden geçirmek ve okumakla onların özelliklerini ve hangi dillere ait olduklarını belirlemekte büyük başarılar gerçekleştirmiştir. "Türk dilinin 5,000 yıl tarihi" adlı eserinde, Saka'lara ait "adlar" hakkında şöyle yazar:

<< Şuna eminiz ki bu isimlerin çoğunu etimolojik olarak Türkçe izah edilebilir. Eski Yunanlı yazarlar, Türkçedeki ş,c ve ç seslerine tekabül eden harflere sahip olmadıkları için ş yerine s, c yerine d, ç yerine o"th", s, veya t harflerini kullanmışlardır. Aeol, İyon, Dor ve Attik (son klasik Yunanca) gibi, eskiden yeniye doğru gelen Yunan dialektlerinde, Türkçede olduğu gibi bazı fonem ayrılıkları mevcuttur. Bunlardan önemli olanları şunlardır:

b=d/ g=d/ d=ı/ z=d/ th=h/ k=g=h/ ı=r/ ı=n=m/ m=p/ i=a/ s=t/ s=d/ d=t... (kısaldılıp alındı, B.G.) >>¹⁰⁸

Burada, konuya biraz açıklık getirmek için, özellikle Arap yazısıyla tanış olmayan okurlarımız için, bazı izahların yararlı olacağını düşünüyorum. Yani; eski Aramy alfabetesinde de günümüzdeki Arap alfabesi gibi, genelde

¹⁰⁷ TSSR Tarihi, s. 135-139

¹⁰⁸ Selahi Diker „Türk Dilinin Beş Bin Yıly“ İstanbul-2000, s. 103

ünlüler (vokaller) için belirli bir harf yoktur ve yazılar sadece ünsüzler (konsunant) ile yazılmıştır. Neticede o yazıları okumak isteyen uzmanlar, gereken ünlüleri hadsla seçerek ünsüzlerin arasında yerleştirip okumağa çalışırlar. Bunu yapa bilmek için o yazının dilini, tekstin mazmununu ve her sözcüğün cümledeki yerini ve anlamını iyi bilmesi ve özellikle her türlü önyarğıdan uzak durmakla çeşitli dillere tarafsız davranması gerekir. Örneğin; Arap alfabesinde “کرم =krm“ sözcüğünü çeşitli ünlüler koymakla: „kerem“, „kerm“, „korom“, „krom“, „körem“, „köröm“, „keröm“... şekillerde yazıp okumak ve çok farklı farklı anlamlar çıkarmak mümkündür.

Netice itibariyle, herhangi bir eski yazıyı okumak isteyen araştırmacı, kendi dilinin özelliklerinin veya okunmak istenen dilin hangi dil grubuna ait olma ihtimalı hakkındaki zihni varsayımlarının etkisinde, yalnız ünlüler yerleştirerek, yalnız sonuçlar çıkara bilir veya hut şimdiye kadar okunmuş sayılanlar da yalnız okunmuş olabilir. Bu sebeplerden dolayı, okunmuş sayılan veya henüz belirli sonuç alınabilmeyen yazıları, tekrar ve tekrar gözden geçirerek çeşitli dillerle kıyas edilmesi gerekir. Aynen bu metodlarla da son yıllarda Türk dünyasının bilim adamları kendi atalarının yaşadığı veya şimdiki yaşamakta olduğu toprakların tarihi hakkında yeni yeni gerçekleri bilim dünyasına sunmuş ve sunmaktadırlar. O cümleden Dr. S. Diker bu usulları kullanarak, Prat dönemine ait yazıları tekrar gözden geçirerek okumuştur. O cümleden bu konuda şöyle yazar:

<< Prof. Ghirshman'ın “İran” adlı kitabında, Akamen dini metinlerinde (bölüm 20) asillerinin adlarının geçtiğini düşündüğüm Aparni kavmi hakkında bilgi aramak için sayfaları karıştırırken kaza ile bu Partça yazıt gözüme ilişdi (Resim 23-a). Yazıt, Part kralı Vologeses I'e (hük. M.S. 51-80) ait bir sikkenin arka yüzünde bulunuyordu.

Hemen yazıtı deşifre etmeye karar verdim. Harflerin fonemlerini yerleştirdiğimde, Akamen Aramcasını çözdüğüm zamankinden çok daha büyük bir şok geçirdim. Önümde, Kaşgarı'nın Türkçesinden daha kolay anlayabileceğim saf bir Türkçe metin duruyordu. Aslında, hiç olmazsa Akamen Aramcasına benzer sofistik bir metinle karşılaşacağımı bekliyordum.

Girshman'ın Pehlevi-Arsakit adını verdiği Part alfabesi ile Akamenler'in Aram alfabesi arasında büyük benzerlik göze çarpıyor. Mamafih, çözümümüz sırasında bazı farkların bulunduğunu gördük...

Alim, iki alfabe arasındaki bazı değişik harfları nazara alarak ve sessizler arasındaki gizli seslileri açığa çıkarmakla aşağıdaki metni ortaya çıkarmıştır:

1 *sewük : köp ıtsın : an(a) tapıp<1111111V*

2 *kitip : kitü atı : an(a) tapıp : kitip*

3 *auşturub : khahan : melik : an(a) tap(a) 11V*

4 *Alanlar : tatab-ı : melik-Alanı : külük : auşturub : melikin*

5 *meliki : khakan : Püken khakan : minip : aub : men(i) isikletin (saklattın)*

6 *bek : melik-Alani : Külük : kitü : melikin*

7 *meliki : khakan : miup : aub : meni : isikletin (saklatın) : tapu-ğ : kitub.*

Ses uyumunu temin etmek amacıyla gerekli yerlerde “ı” yerine “u”, ve yanyana iki sesli arasına “ğ” harfını yerleştirsek metin şu şekli alır:

1 *sewük : köp ıtsın : an(a) tapıp<1111111V*

2 *kitip : kitü atı : an(a) tapıp : kitip*

3 *ağıştırıp : khahan : melik : an(a) tap(a) 11V*

4 *Alanlar : tatabı : melik-Alanı : Külük : ağıştırıp : melikin*

5 meliki : khakan : Püken khakan : minip : aüüb :
men(i) : isikletin (saklatın)

6 bek : melik-Alani : Külük : kitü atı : melikin

7 meliki : khakan : minip : ağıp : meni : isikletin
(saklatın) : tapıǵı : kidip.

Aşağıda, metni hic değiştirmeden daha anlaşılır bir Türkçe fonetiği ile tekrar yazıyoruz. Sadece, anlamı açıklamak için normal parantez içinde bazı kelimeleri ilave ettik:

1 Sevük köp ıtsın!. O'na (Tanrıya) tapıp.
11.?(yılımda?)

2 gidip, gide (giderek) ata (ok ata), O'na tapıp,
gidip

3 ağıştırıp kağan melik, O'na tapa (taparak) 7
(defa). (Bu arada,)

4 Alanlar, tat-ab-ı, melik Alani Külük ağıştırıp
(dururken); melikin

5 meliki hakan Büken Hakan (atına) binip, ağıp,
meni (beni) isikledin (sakladın).

6 pek (sert) melik-Alani Külük gidü (giderek) ata
(atarak) (savaşırken), melikin

7 meliki Hakan! (sen atına) binip, ağıp, beni
isikledin (sakladın), tapuǵu kıldıp.

Bugünkü Türkçemize metni şöyle tercime edebiliriz:

1 Sevgili (Tanrımız) bütün (hepimizi) hür kılsın!.
(Bu?) 11.?(yılımda?), Tanrıya sığınarak,

2 (Kağan) gidip, giderek ok atarak (savaştı),
Tanrı'ya gidip

3 çıkışlar yaparak Kağan Melik 7? defa? (savaştı) Tanrıya sığınarak.

4 (Bu arada) düşman seli (tat-abı) Alanlar (ve) Alanların kralı Külük savaşıp (dururken); sen, kralların

5 kralı hakan Büken Hakan (atına) binip, çıkıp, beni ateşledin (himaye ettin, korudun).

6 Alanların sert ne kuvvetli hükümdarı Külük giderek, ok atarak (savaşırken); sen, kralların

7 kralı hakan, (atına) binip, savaşıp (çıkış yapıp), tapınağı müdafaa edip, beni ateşledin (korudun).

Selahi Diker yukarıdaki üsluplarla yine de miladi I. yüzyıla ait bir Part tekstini, Part şahlarının adını, bunun gibi de Türkmenistn'da Nusay'dan çıkarılan yazıdan bir parçasını okumuştur. Alimin fikrine göre, halk dilinde yazılmış bu tekstlerin, bazı; Aramcadan veya Arap-parsdan alınma sözcüklerden kalanı arı Türk dilidir.>>¹⁰⁹

Fikrimizce bu tekstlerde kullanılan dil, günümüzdeki çok sayıda bulunan Türk dialektlerinin arasında Türkmenceye daha yakın olmasının hem de

¹⁰⁹ Aynı kaynak, s. 414-421

tekstlerdeki göze çarpan, insan adlarının, coğrafi adlar gibi günümüze kadar Türkmenlerde ve Türkmenistan'da saklanıp kalması, gayet anlamlı hem de doğaldır. Örneğin: “Külük”(Küle şeklinde), “Alan”, “Melik”, “Büken” (Böke şeklinde=pehlivan), “Mitirdat” (Mırat şeklinde) vb.

S. Diker, Türkmenistan'da Part devletinin ilk başkenti olan Nusay'dan bulunmuş bir cümleden oluşan küçük bir parça yazıyı şöyle açıklar:

<< Bu Partça ifade, Türkmenistan başkenti Aşabat yakınında eski Nusay veya Mitirdatkirt şehrinde bulunmuş, İ.Ö. 2. veya 1. yüzyıla ait bir yazıtın okunuşu olarak verilmiştir (Fry HP 228). Yukarıda, 1. Hal'de gördüğümüz gibi, s, ş, ve z seslerini z (/zayn) harfinin temsil ettiğini hatırlarsak, burada da “z” yerine “ş” koyarak yazıtı şöyle okuyabiliriz:

yşn nn-y stn kn

veya

yüşen nine-ay sütün kün

ve tercümesi:

“*Parlak (Tanrıça) Ana-Ay sütün'ü (ve) Güneş (-Tanrısı)*”

veya daha şiirsel ve kastedilen gizli anlamıyla:

“*Parlak (Tanrıça) Ana-Ay, Güneş-Tanrısı'nın ışığı*”

Partça cümle aşıkarak Türkçedir: *ay* ve *nine* kelimelerinden başka Türkçe *yüşen(ğ)/üşen(ğ)* “düz, cıralı” (DLT), ki bu kelime de gizli bir “parlak” anlamı da mevcuttur; Türkçe *kün* “güneş, Güneş-Tanrısı”...>¹¹⁰

¹¹⁰ Aynı kaynak, s. 422

Bu anlamlı açıklamadan sonra, onun teyidi olarak, tarihi gerçekleri tekrar V. M. Masson'nun ilmi açıklamalarıyla takip ediyoruz:

<< Yeni Part hükümeti, batı sınırlarında Roma etkisinin yayılmasına karşı mücadele yürüttü. Esasi güçlerini devamlı ileri sürerek, dünyanın en güçlü hükümetinin birisini çökertmeye doğru hareket ediyordu. Romalılar'ın aksine, Part'lar hiç zaman çok merkezleşen devlet mekanizmasını kurmadılar. Hakimiyete yakın tayfaların başlarının (Han-Beylerin) etkisi çok güçlü olmuştur. Onlar devamlı şekilde, hakimiyet için yeni adaylar ortaya çıkarmakla kendi etkilerini koruyorlardı. Aynı zaman yerel hakimiyetlerin de etkisi çok güçlü olmuştur. Onlar, dışarı güçlere karşı Partların hakimiyetini kabul ederler, ancak gerçekte kendi bağımsızlıklarını da belirli ölçüde saklıyorlardı...

Mühürlerin yüzünde (esasen Miladi ilk yüzyılda) yabancı hayvanlar hem de Tanrı güçlerinin resimleri görülmeye başlar. En göze çarpıcı ve altını çizmeli mesele de, çok sayıda mühürlerin yüzündeki yazıların temiz Part adlarının ve lakaplarının getirilmesidir. Biz ancak bir kez Yunan adı "Arsione" sözcüğünü bulduk. Mitirdatkret'in azammetli salonlarında Miladi I. ve II. yüzyıllıkta temelden değiştirilerek yeniden kurulmuştur. Eski, salonun çatını saklayan tek ayaklı sütunlerin yerine, çok sayıda dört ayaklı sütunler oturdulmuştur, hem de galeride ikinci dereceli heykeller koyulmuştur. Eski heykeller ise tamamen darmadağın edilmiştir. Bize sadece erkek ve hanım heykellerinin parçaları bırakılmıştır. Çok sayıda heykel bulunuyordu, onların gövdesi normal insanlardan biraz küçüktüler. Hanımlar düğün giyisisine sarılmışlardır. Erkeklerin ayağında Partlar'a özel, biraz gen ve çok büzümlü şalvarları vardı. Sikkelerin arasında eski Ersak

sikkelerindeki gibi, elinde ok-yay, oturma durumunda resimler görölüyordu...

Eski Nusay, inşa edildikten sonra uzak kalmadı. Ersaklar'ın düşmesi ile, yurtları da çöllüğe dönüştü. Nusay'ın hazinesi sadece yağmalanmakla sınırlı kalmadı. Azemetli salonların bezeği olan heykeller, kasıtlı olarak darmadağın edildi. Biz onu özellikle de başların ve yüzlerin un ufak edilmesinde görüyoruz...

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Sasani Ardeşir, miladi 224. yılda, Ersakların son şahını yenerek çok virancılık yapmıştır. O, diğer bölgeler gibi Nusayı da işgal etmiştir. Nusayda açış yapan arkeologlar, acaba Sasani ordularının izlerine rast gelmemişlermi?...>> ¹¹¹

Büyük Part devletinin kurucuları hakkında, hem özel eser yazanlar, hem de, o dönem hakkında genel fikir yürütenlerin hemen hemen hepsinin kabul ettikleri ve takriben tartışılmaz gerçekler hükmünde şunları söyleye biliriz:

Bu büyük devleti kuranlar Part (Parn) tayfasına bağlı ve Ersaklar (Erşaklar) lakabını alan sülale (uruk) olmuştur. Part tayfası da, Dah (Dahe, Day) tayfasına ait veya onlarla birleşerek, “Part-Dah” Türk tayfalar birliğini kurmuşlardır ki, genel Sak-İskit tayfalarının hakim sınıfı da bunlar olmuştur. Bu konuda 19. yüzyıldan itibaren yazılmış ilmi eserlerde çok açık ve anlamlı bilgiler bulunmaktadır:

Yukarıda adı geçen, Osmanlı Türküye'nin tarihçisi “Suphi Paşa” şöyle yazar:

<< Erşaklar uruğ'unun (sülalesinin) kökeni hakkında ayrı ayrı fikirler vardır. Pars tarihçileri onların uruk başısına “Arşaklar” derler ve kimisi ise onun Keyani şahlarından

¹¹¹ V. M. Masson, Aynı kaynak, s. 136-139. (Masson burada soru işaretiyle, belki de “arheologların siyasi sebeplere göre, Sasanilerin yaptığı vahşçilikleri yazmaktan vazgeçmeye mecbur edilmiştir” dien anlamı düydürmek istemiştir, B.G.)

Keygobad'ın nesli olduğundan söz ederler. Diğer birkaç alimler ise, Turan şahlarından olan İsfendiyar'ın (İsfendiyar'ın gerçek adının Alp-Er-Tunga olduğunu geçen bölümlerde görmüştük, B.G.) uruğundan olduğunu söylerler. Bu sonraki fikir, diğer söylenenlerden itibarlıdır. Sebebi, Arşak bağımsızlığını ilan ettiği zaman Turan tayfalarına dayandığını, aynı halde bu uruğun padişahı büyük savaşlarda Turan tayfalarına dayanarak, başlarına bela geldiğinde ise oraya (Turana) kaçıp sığındıklarını, bazı durumlarda ise tekrar Turandan geri gelerek İran taht'ını ele geçirdiklerini gelen bölümlerde izah edeceğiz...>>¹¹²

Part dönemi hakkında Avrupa'da 1871. yılda ilk ilmi eser yazan İngiliz alimi J. Rawlinson şöyle bilgiler verir:

<< Partlar tahminan son dönemlerde tarih sahnasına çıkıyorlar. Eski kutsal yazılarda onların adlarına rast gelmiyoruz. Zeni Avesta'da onlardan ad çekilmiyor. Asur yazılarında da bu ad ile az ilgileniliyor. Onlar sadece Daryus Histasp'ın zamanında belirli bir halk hükmünde yüze çıkıyorlar. Bu şahın yazılarında onların yurtlarının adı Partva (Parthwa) şeklinde geçiyor. Yunan alimi Diodoros ise, Ktesiyas'ın sözlerine dayanarak, Partları Ninus'un tarafından işgal edilmiş yurtlarda yaşayan halkların sırasında olduğunu söyler. O, şöyle yazar: "Onlar (Partlar) Kiaksar'ın zamanında Madlar'a (Medler'e) karşı ayaklanarak İskender yanlısı hükmünde, onun korumasındaki sınırlara girerler..."

Pseudo-Smerdis'in ölümünden sonraki (İ.Ö. 521) ağır ve karmakarışık durumlarda, Partya Hirkaniya ile birlikte (öyle hads eiliyor) kendilerini eski Midia (Mad, Med) monarşisinin mirasçısı ilan ederek, Daryus'un karşısına ayaklanıyorlar. Onların arasında yüz veren iki savaştan sonra, Partlar çok güç toplayarak, kendilerini bağımsız gösterirler.

¹¹² Suphi Paşa, Aynı kaynak, s. 5

Partlar'ın birleşmesi hakkındaki bu en eski doğu haberleriyle, onların konusu gitgite eski Yunan edebiyatında yol açar ...>>¹¹³

J. Rawlinson “Partlar kim olmuştur?” sorusuna cevap olarak, kendi fikirlerini şöyle açıklar:

<< Part'lar tarihin karanlığından bir güçlü halk olarak yüze çıkmalarına kadar, eski çağın yazarları, onların eski tarihi hem de etnik özellikleri hakkımda ikna edici haber vermiyorlar, Onlarla ilgilenen ilk yazarlardan bazısı, o cümleden, ortaya attığı fikir Yustin'in tarafından takip edilen, Torogos Pompeyus: “Partların, aslında İskitlerden olup, çok eski çağlarda kendi soydaşlarından ayrılarak Horezm (Kuzey Türkmenistan, B. G.) çöllerinin güneyindeki yurtları ele geçirir hem de yavaş yavaş (güney) sınırlarındaki dağlık yurtlara da hakim olmuşlardır” şeklindeki fikiri ileri sürüyor.

Diğer alimler, o cümleden Strabon ise: “onların dahil olduğu İskit asıllı kavimlerin adı “Dahe”, onların kendi gerçek adları “Parni” ya “Aparni” olmuştur. Onlar esasen çok sayılı soydaşlarını terk ederek Paulus Meotus'un kuzeyinden göçüp gelmişlerdir” diye önceki fikiri kamilleştirmişlerdir. Antunios'un döneminde yine de bir teori yüze çıkıp başladı; Bu teoriye göre, Partlar İskitlerden olmuştur, Sesortis kendisinin gerçekleştirdiği İskit gezisinden dönerken, onları da kendisiyle getirerek Hazar denizi'nin doğusunda yerleştirmiştir (Arrian, Fr. 1.)...

Böylelikle Partların yeni yurtlarına gelip yerleşmeleri, onların adlarının yüze çıkmasından sonra olmuştur. Onların adları çok eski çağlarda yüze çıkmaya başlar. Yunan tarihçileri İ.S. 2. yüzyıla kadar onlar hakkında temel bilgi vere bilmiyorlar, sebebi İ.S. 331. yıldan önce Partlara rast gelmemişler. Partların tarihi doğrusunda yapılmış esasi çalışmalardan, iki gerçek ortaya çıkar:

¹¹³ J. Rawlinson “The Sixth Monarchy” s. 15-16

Birinciden, Partlar hakkında araştırma yapanların bir grubunda, onların aslının İskitlerden olduğuna güçlü inam oluşuyor. İkinciden ise, onların adlarının exiles (göçmen, sürgün olan) anlamında olduğuna inanmışlardır.

Eski yazarların yazdıkları tarihlerinin karşılaştırılmasından çıkan ikna edici gerçek, Partların İskit karakterine sahip olmalarıdır. Bu konuda Yustin, Strabon ve Arrian aynı fikire uymaktadırlar. Partların kılık-huyuları, İskitlerdeki kılık-huyu anlatır. Onların dilleri yarım İskit yarım Mad (Med, midia), silahlanma tarzı İkit modelindedir, ve gerçekten de onların menşeyi, huyu ve bütün karakterleri İskit'tir. Ancak biz bu söylentilerden neyi düşünüyoruz?. Biz, onların menşeyi, huy-kılıkları hem de dilleri açısından, Turanlı olarak aynen bu gün'de Oxus (Tecen ırmağı, Türkmenistan) ile Part dağlarının (Güney Türkmenistan dağları) aralığındaki topraklara sahiplik yapan ve o yurda berk kök salan ve yerleşen Türkmenlerin ayrı ayrı tayfalarıyla doğrudan doğruya akrabadır diye bilirimiyiz?. Biz, onların çevrelerini kuşatan Aryanlara karşı, kendilerinin odgal düşmancılığını saklayarak, kendi bağımsızlıklarına olan berk inancı ile, birkaç yüzyıl esaretinde kaldıkları yabancılara karşı ayaklanmış olduklarını kabul edebilirimiyiz?. Turan İran'a karşı, belki bin yıl onların etkilerinde olmalarından sonra ayaklanarak bu ülkede tekrar kendi üstünlüğünü temin etmiş olduklarını, onların arasındaki bu savaşın, ondan önce'de, bu güne kadar da devam edip geldiğini düşünürüz. >>¹¹⁴

Alim sonra, İskitlerin Turanlı cinsindenmi? yoksa İndo-Germen cinsindenmi? “İskit” sözcüğü belirli bir cinsimi yoksa yaşam tarzımı? gibi sorular hakkında; bilim adamların çeşitli fikirleri ortaya koyduklarına değinerek, genelde, İskitlerin bir Turan tipi olduğu düşüncenin ağır basıldığını ve Onları “Turanlı” diye kabul edildiğini

¹¹⁴ Aynı kaynak, s. 17-20

hatırlatmasının ardından (s. 20), bu sorular hakkında kendi fikrini açıklayarak şöyle devam eder:

<< Bizim zamanımızda bazen; “O dönemlerde bu bölgelerin halklarının hepsinin vey kalabalığının (Bakteriana, Sogdiana, Sagartiana) Aryanlardan sayıldığı bir dönemde, Partların temelden başka bir etnik gruba ait olması şaşırtıcı olaydır” diyenler var. Ancak: birinciden; tek bir etnik grubun çok sayılı diğer etnik grupların arasında yaşaya bilme gerçeği, etnologlar için çok tanış bir olaydır. Örneğin; İtalyadaki Etrusklar, İspanyadaki Basklar, küçük Asyadaki Galatianlar v.b., üstelik o bölgelerde başka Turanlı cinsin de yaşamamış olduğu asla subut edilmiş mesele değildir. Örneğin; Thamaneans (Samanlılar, Samaniler, B.G.).

Bşka bir söylenen şey; Partların Aryanlılardan olduğunun bazı adlarından belli olmasıdır. Ancak bu delil de onların çıkarmak istedikleri sonucun aksini de subut edebilir. Doğru, bazı adların kökeni Aryan sözcükleridir, ancak bunun aksine birçok adları da Aryan sözcükleri ile asla ilişkisi yoktur. Örneğin: Amminapes, Bakasis, Pakorus, Vononus, Sinnakes, Abdus, Abdageses, Gotarzes, Vologeses, Minaskiras, Sanatrekes, Orodes, Parrhasas ...

Eğer Partlar aryan ise, bu sözcükleri neyin hesabına koymak olur? Partların bazı yabancı adları kullanması, “onların aralarındaki 200 yıllık ilişkilerin karşılıklı etkisidir” diye düşünmek olur. Bu mesele bazı gelenek ve göreneklerde de aynıdır. Partların bazı Aryan adları taşıması, onların kökenlerinin Aryan olduğunu anlatamaz, çünkü Welşlerin Norman adlarından hayırlanmaları onların Norman asıllı olmalarını anlatmıyor. Üstelik, onların Norman olmadık atları da tıpkı Partların Aryan olmadık adlarının olması gibidir. Bu iki halkın da gerçek etnologiyasının anahtarını bulmak için, ikinci derecedeki kaynaklara yüz tutmalıyız.

Partların Aryan olmadığını anlatan (tam ispat etmese de) başka bir şey, onların adlarının Zendi-Avesta'da olmamasıdır. Partların yurtları Nisaya veya Niseya (Nusay, B.G.) adı ile geçer. Bu ise Partların henüz o bölgelere gelip yerleşmemiş olduğunu aydın şekilde göstermektedir. Buna biz, Aryan olmadık Partların, biraz geçki zamanlarda, Turanlıların büyük yurdu olan kuzeyden gelip yerleşmişlerdir diye biliriz (Julian, or. de Constant, gest. li.P. 63,A.). Partların Turan kökenli olduklarını ispat etmeğe yine bir teyid edici delil hükmünde onların adlarına esaslanmak mümkündür. Partların adlarının ardına “-ak” ya “-ac” ekleri ekleniyor. Örneğin: Ars-ac-es, Sinn-ak-es, Parrh-ac-es, Vas-ac-es, Phraat-ac-es...

Bu eklerin Karakteri; eski Babil (burada alim, Sümerleri kast etmiş olsa gerek, B.G.), Bask ve onlardan daha çok Turan dillerine denk gelir. Volo-geses, Abda-geses gibi adlardaki “-geses” ekini ise Cengiz sözcüğündeki “-giz” ekiyle karşılaştırmak mümkündür. Turan kökenli “Annap” (yani Tanrı) sözcüğü de, “Amm-inap-es” aözcüğünde iz kaldırmış olsa gerek. (biz yukarıda Annap sözcüğünün eski Sümer ve günümüzdeki Türkmen dilindeki Ann, Anu, Anev gibi sözcüklerle aynı kökten olduğunu izah etmiştik, B. G.).

Partların dilinden kalarak bize ulaşan, adları da kapsayan sözcüklerin sayısı, bizim için onların etnik karakterini belirlemekte yardım edebilmekten azdır. Üstelik, Surena (ordu komutanı) ve Kreta, Korta (şehir, kale) gibi sözcükler ise, Partların tarafından anlanıldığına inanılan çok az sayıdaki sözcüklerdir. Bu iki sözcüğün ikincisinin Aryan sözcüğü olduğu bellidir. Birinci sözcüğün Aryan sözcüğü olmadığı bellidir, ancak onun Turan sözcüğü olduğunu da bilmiyoruz. Justin'in sözlerine göre “Partı” sözcüğü, İskit dilinde “sürgün edilen”, “göçmen” anlamına gelir. Lassen

ise bu sözcüğü “sınırdan geçen”, “sınırı bozan” diye mani eder, ancak onun etimolojisini açıklamaz...>>¹¹⁵

Burada biz iki tane çok önemli meseleni nazara alarak J. Rawlinson’un, yaşadığı zamanının ilmi imkanlarının darlığı nedeniyle yaptığı bazı yalnış yorumlarını gözden geçirmeliyiz. Bu iki meselenin birincisi; alimin bu değerli kitabını yazdığı zamandan beri, Türk dilinin tarihi kökeni ve onun etimolojisini öğrenmek alanında çok önemli açışlar yapıldı ve ilmi eserler türedildi, Örneğin; Orhun-Yenisey abideleri ve diğer eski Türk tekstleri dolu okundu ve onlar hakkında dilci uzmanlar tarafından çok sayıda ilmi eserler yazıldı. Neticede çok sayıda eski Türk sözcükleri bulundu ve çok sayıda eski yazılardaki sözcüklerin Türk kökenli olduğu belirlendi. İkinci bir çok önemli mesele; İ.Ö. III.binyılda yazıya geçen Sümer yazıları okundu ve yirimininci yüzyılın başlarında itibaren bu dilin sözlüğü ve grameri bilginler tarafından yazılmağa başlandı, bunun gibi de bu dilin iltisaki (Agglutinatıv, yapışkan) bir dil olarak, Ural-Altay dilleriyle aynı dil grubuna ait olduğu kesinleşti. Bu ilginç açış; çok sayıda karakteri ve kökeni belirsiz hem de alımlerin arasında tartışmaya yol acan sözcüklerin belirlenmesinde büyük rol oynamaya başladı. Mesela; batılı bilim adamı “Sandor Scöke” kendisinin yazdığı “Sümer ve Ural-Altay elemmanları eski İslav dilinde” adlı eserinde, Sümer dilinin vesilesi ile birkaç sözcük ve gramer elemanların gerçek gökenini bulmağa çalıştı. Örneğin; bu alimin fikrine göre, bazı Türk dialektlerinde hem de Farscada kullanılmakta olan “muz, muzd” (maaş, ücret) sözcüğün Sümer dilinde de “maş” şeklinde bulunduğu için, bu sözcüğün kökünün İndo-

¹¹⁵ Aynı kaynak, s. 21-22

German (o cümleden Fars dili) dillerine ait olmasının mümkün olmadığını yazar¹¹⁶.

Bunlardan da başka, yukarıda gördüğümüz gibi, son yıllarda, Part ve Sakalar dönemine ait birkaç yazıların bilginler tarafından okunup, onun Türk dili ile aynı kökten olduğu tespit edildi.

Bu yeni çözümlere dayanarak, J. Rawlinson'un yukarıda ortaya koyduğu Part dönemine ait sözcüklerin karakteri hakkında aşağıdaki fikiri ele alıp yeniden değerlendirmek mümkündür:

“Surena” (ordu komutanı): Bu sözcüğün kökü eski Türk sözcüğü **“Su”** ya **“sü”** olduğu açıkça görülmektedir, kalan bölümü de onun ekidir. **“Sü”** sözcüğü Orhu-Yenisey yazılarında “ordu, koşun” anlamında gelir¹¹⁷. Neticede Su veya Sü köksözcüğü “Ordu” ve “Suren” ya “Süren” veya Surena ise “Ordu komutanı” anlamında kullanmış olduğu açıkça görülmektedir. Üstelik, Türkmenin Türkmensahrada (İran) yaşayan Ak-Atabay ve Daz tayfa birliğinde “Süren” çok eskiden kalma asil ad olarak günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Maalesef hükümetin asimilasyon (başka halkları eritmek) siyaseti sonucunda; Süren, Alan, Göreş, Tumar gibi yüzlerce tarihi önem taşıyan adlar yitmiş veya yitmek sürecindedir. Bunları bir an önce yazıya geçirerek ebedileştirmek bizim ulusal borcumuzdur.

Korta (şehir, kale): Doğru, bu sözcüğün Kret, Gorod gibi şekilleri bazı İndo-German dillerinde özellikle yüzlerce yıl Türklerle komşulukta ve karşılıklı etkide yaşayan Rus dilinde de bulunmaktadır (Fars dilinde yoktur). Ancak bu

¹¹⁶ S. Scöke “The Sumerian and Ural-Altaic elements in the old Slavic Language-1979, s. 95

¹¹⁷ A. Von Gabon „Eski türkçenin Grameri“ Ankara-1993 (sözlük bölümü) ve Wilh. Thomsen, „Orhon ve Yenisey yazıtlarının çözümü“ Ankara-1993 (sözlük bölümü)

sözcüğün kökü Sümer ve Türk dillerinde de bulunmaktadır. Yani, Korta sözcüğün kökü “kor” ve “-ta” ise onun eki olduğu açıkça fark edilmektedir. Eski yazılarda ünlüler (vokal) için belirli bir harf ve işaret bulunmadığı için onu, “Kur” veya “Kör” gibi şekillerde de yazmak mümkündür.

“Kur” sözcüğü Sümer dilinde; dağ, tepe, kırsal köy, ve yabancı ülke anlamlarında bulunmaktadır. Eski Türkçede de “kur” yani yükseltmek ve “kurgan” ise yukarıdaki Korta gibi tepe vey kale anlamındadır. Günümüzdeki Türkmen dilinde de “Küren” sözcüğü büyük köy ve “Gorgan” ise tepe ve kale anlamındadır.”¹¹⁸

Partı, Parthi (sürgün edilen, göçmen): Bu sözcük hakkında da; “p” ve “b” seslerin ve onu gösteren harfin birbirinin yerini alma olayı dillerin tümünde, özellikle Türk dilinin çeşitli lehcelerinde normal bir durumdur (parmak=barmak, bar bol=par bol=var ol v.b.). Bu gerçeği nazara alarsak; Partı vey Part sözcüğünün kökü “par”= bar= var (barmak, varmak, gitmek) olarak, eski Türkçede çoğunluk eki “-t” eklenerek, “varanlar, gidenler” anlamında kullanılmış olması doğal ve yasaldir diye düşünüyorum. “Çuwaş Türkçesinde; pir=gitmek ve pirat=uzaklaştırmak, sürmek gibi anlamda bulunmaktadır”¹¹⁹. Üstelik; “Sümer dilinde de “bar” sözcüğü: varmak, uzaklaşmak, hatta “sürgün etmek” gibi anlamda olmuştur”¹²⁰.

Netice itibariyle, “yukarıdaki sözcüklerin üçüsünün de kökü Sümer-Türk dillerine veya genel olarak Ural-Alty dil grubuna aittir” dersek, yanlış olmaz diye düşünüyorum. Konumuzu, tekrar J. Rawlinson’un sözleriyle devam ediyoruz:

¹¹⁸ „5,000 yıllık Sümer-Türkmen bağları“, sözlük bölümü

¹¹⁹ A. Vambery “Etimologische Wörterbuch der Turko-Tataischen”

Leipzig-1878 s. 199.

¹²⁰ „5,000 yıllık ...“, sözlük bölümü

<< Eğer de biz Partların dilini nazara almakla onların kökenini ve aslını kesinleştire bilmezsek, onların Turanlı olduklarını kabul etmek için huy-kılıkalarını, gelenek ve göreneklerini nazara almak, çok güçlü ihtimalları ortaya koyar. Türkmen ve Tatarın ayrı ayrı tayfalarında oluşu gibi, Partların da hemen hemen bütün hayatları at üstünde geçiyordu. Konuşmalar, Anlaşmalar, Alışverişler hatta iyip içmekleri de at üstünde gerçekleşiyordu... Av avlamayı çok severlerdi. Buldukları eti yiyerlerdi. Yemekte kanaatkardılar, ancak çok içerlerdi, çok konuşmazlardı, ancak çok kavgacı ve kızgındılar. İçte ve dışta savaş ararlardı. Halkın az kesimi iyi keçinirdiler, kalanları ise az hukuktan yararlanan köleler gibi yaşardılar. Hayvancılık gelenekler ağırlıklıydı. Onlar hatta en büyük üstünlükler kazandıkları halde de kendilerinin eski basit evlerinde yaşıyorlardı ve biraz kaba çoban karakterlerini saklarlardı. Hatta onların şahlık derecesine yeten kesimleri de bu huy kılıkalarını saraya taşırlardı ve onların soyluları devamlı olarak dışarı yurtlar'ın ıslıl ıslıl ve tantanalarını küçümsedirdiler...

Bunların tümü, Partların, büyük hükümet kurdukları dönemde de göçebe huylarının etkisinde yaşadıklarını ispat eder. Genelde, tam olarak ispatlamasa da Partların Turanlı karakterini göstermektedir...

Biz Partları, eski çağdaki Hunlar, Bulgarlar ve Kumanlar hem de günümüzdeki Kalmuklar, Uygurlar, Özbekler v.b. gibi göz önüne getirmeliyiz. Belki de Partların en yakın örneklerini göstermek istersek, o zaman, onların devleti esaslandırıdıkları dönem için, tahminen onların o eski yurtlarına sahiplik etmekte olan bu günkü (19. yüzyıl, B.G.) Türkmenleri, gelişmiş dönemleri için ise Osmanlı Türkleri örnek göstere biliriz. Onlar da aynı Türkler gibi, Asyada çok az görülen yukarı derecede: Askerlikte çok güç hem gayret,

devlet kurarak onu idare etmekte de çok yüksek seviyede başarı göstermişlerdir...>>¹²¹.

Şimdi Linguist (dilçi), etnolog, Türk topraklarını, özellikle Türkmenistan'ı adım adım gezen, Türk dil, edebiyat ve tarihinin ilmi esasında öğrenilmesinde büyük katkısı olan Mecar bilgini Arminius Vambery'nin konumuzla ilgili ilmi fikirleriyle tanış olalım. O, kendisinin „Das Türkenvolks“ (Türk halkları) adlı eserinde çok kıymetli bilgiler verir:

<< Bu günkü Hazar denizinin güney doğusunda eski „Dehistan“ yerleşir. Buralarda Dahe (Dah, Day) adıyla tanınmış Partlar yaşamışlardır. Onlar hakkında „Strabon“ kendisinin 11. kitabında geniş bilgiler verir...

Bu bölgenin biraz doğusunda, Eski Nusay'ın çevresinde Partların ünlü başkenti yerleşmiştir. Onların hükümdarlık ettiği yurtlar, şimdiki İran'ın sınırlarına kadar uzamıştır. O halkın Türklüğünden şüphelenmek çok zordur. Partları günümüzdeki Türkmenlerle kıyas ettiğimizde ise, tam engeller ortadan kalkmış oluyor. Evet, herşey onun doğru olduğunu teyit ediyor. At binmeğe çok usta, elleri ok-yaylı, yerleşim hayata geçen İranlılar'a karşı tıpkı eski dönemlerdeki tutumu, o kılıklara sahip olan şimdiki Türkmenlerin de (19. yütyılın ortaları, B.G.) Farslara karşı tutumuyla denk geliyor...

Türk sözcüğü bütün Türk halklarını anlatır. Turkmen sözcüğü ise bu halkların tarihten önceki eski çağlarda batıya doğru yayılmış bölümüdür. Bu toplumdan tarih sahnasının hiddetli olaylarından kendilerini kurtararak özgür halklar hükmünde yaşayan; Peçenekleri, Kanglıları, Selcukluları ve Osmanlıları tanıyoruz. Ancak onlar kenidlerini Türkmen diye adlandırmıyorlar. Bu gün Gürgen ve Tecen çevreisnde yaşayan göçebe Türkmenler de kendilerini Yomutlar ve Tekeler diye adlandırıyorlar ve Türkmen sözcüğünü

¹²¹ J. Rawlinson, s. 23-26

ardından getiriyorlar, aynı halde de Türk sözcüğünü, kendiliğinden belli ve aydın ad hükmünde temelden atıyorlar. Yuakrıdaki söylenen gerçekleri nazara alarak, Turkumanlar haklı olarak kendilerine Türkmen adını veriyorlar, yani, sözcüğün doğru manası „Türkler“ demektir. Bu sözcüğün siyasi anlamını hem de akrabalık önemini nazara aldığımızda o, gerçekten de en eski tarihlerde yüze çıkan Türklerdir. Onların atlı güçleri Roma lejyonları (ordusu) ile rekabet ederek, onların övgü ve saygısını kazanmışlardır. Aynen bu günkü (19. yüzyıl) Türkmenlerin Farsların karşısındaki tavırları gibi ...>>¹²²

Alim sonra fikirlerini daha ilmi temelde ispatlamak için, konuyu dil karşılaştırmasıyla devam eder:

<< Sami ve Hind dilleri hakkında Kramer, Hommel, Lamaitra, Baburacendra ve Zimer gibi alimlerin yaptıkları araştırma ve açıklamaları biz, daha yüksek inamla Türk dili hakkında da yapabiliriz, Türk dilinde daha verimli olur, çünkü Agglutinativ (iltisaki, yapışkan) karakteri, bu idlin çok eski çağlardan beri değişmeden kaldığını gösterir. Biz çok geniş yurtlarda 90 coğrafi maylinden da uzaklara yayılmış ülkelerde, birkaç dil değil, sadece dialekt (lehce) çeşidinden söz edebiliriz. Biz etimolojik araştırmalardan, çekinmeden Etnolojiya için de anlamlı ve önemli sonuçlar çıkara biliriz. Etimolojik sonuçların Etnolojik değeri de vardır...

Bu güne kadar, haddan aşı çok sayıda Türk sözcüklerin Fars diline sadece 11. yüzyıldan Selcuk devletinin adıyla yüze çıkan Türklerden girdiği, eski Farsçada öyle sözcüklerin olmadığı hakkında yalnız düşünce öne sürüldü ve sürülmektedir, Ancak biz „Zendî Avesta“ hem de „pehlevî“ dilini ele aldığımızda, bu düşüncenin doğru olmadığını açıkça göre biliyoruz. Fars diline giren Türk sözcüklerinin Selcuklulardan çok eski bir çağda,

¹²² A. Vambéry „Das Turkenvolks“ s. 383-387

Kuzey İranda (etnik sınırlarda) yaşayan Türklerin hem de Türk olması çok ihtimal olan Partların vesilesi ile girmiş olduğunu inkar etmek mümkün değildir...

Örneğin: „Borhani Gate“ sözlüğünde, „Ferhengi şuuri“ ve başkalara esaslanarak „Johnso“ tarafından yazılan „Diktionary of Persien, Arabic and English, London-1852“ adlı eserde, çok sayıda sözcüklere Fars figürü verilmiş ve Farslaştırılmıştır. Ancak onların köken ve menşeyi Türk sözcükleri olduğuna hiçbir şekilde kuşkulananmak mümkün değildir. Onlardan birkaç örnek hükmünde şu aşağıdakileri göstermek mümkündür (yay içindeki Türkçe sözcükler bendendir, B. Gerey):

Aş (Speise, yemek), **eşam** (Kost, yemek, aşamak?), **al** (roth, al, kırmızı), **alav** (Flamme, alev), **ordu** (Lager, ordu), **otak** (Zelt, çadır), **Ortak** (Kaufmann, tüccar), **çekiş** (Hammer, çekiç), **çakır** (Weinhaus, şarap evi, çakır evi, Türkm. çakır=şarap), **çerker** (Musikant, Müzisyen, şarkıcı?), **çapuk** (schnel, çabuk, Türkm. çapmak=koşmak), **çador** (Zelt, çadır), **çak**, **çağ** (Zeit, çağ, zaman), **çaku** (Messer, bıçak, Türkm. çakı=bıçak, küçük bıçak), **çal** (Grau, gri, Türkm. çal=gri), **çepken** (Mantel, çepken)), **bogra**, **bagra** (Eber, erkek domuz, Türkm. bugra=erkek deve, erkek hayvan), **bakawul** (Küchenaufseher, mutbağa bakan, bakmak sözcüğünden), **tagar** (Gefäss, kap, tağar, Türkm. tagara= bir çeşit kap), **tamga** (Siegel, tamga), **tuman** (Nebel, duman), **töşek** (Bett, yorgan, göşek), **tuman** (Haufen, yığılmak, Kaşgalı D.L.T. tümen=yığın, küme), **toy** (Fest, toy), **sal** (Floss, sal, kayık), **gaş** (Augenbraue, kaş, Türkm. gaş), **kak** (gedörrte Fische oder Fleisch, kurutulan et, kak, Türkm. kakmaç=kurutulan et), **goç** (Widder, koç, Türkm. goç), **gatak** (Sattelholz, eyer ağacı), **gadagan** (verbot, yasak, Türkm. gadagan=yasak), **garawul** (Wache, bekçi, Türkm. garawul=bekçi), **galawuz** (Wegweiser, yol işareti), **gor** (Waffe, silah, Türkçe gorhana= silah deposu), **goşun**

(Armee, koşun, Türkm. goşun), **kawak** (hol, boş, Kaşgali; kowuk=içi boş olan her şey, kovuk), **ketek** (Stock, binanın bir katı, Türkm. ketek=kuş yuvası), **keçel**, **kel** (Kahl, kel), **kureş** (Vorstellung, tanıtmak, görüş sözcüğüne yakın anlamı var), **kur** (blind, kör), vb...

Halk diline ve Fars edebiyatına giren bu Türk sözcüklerin, yukarıda izah edildiği gibi, bir kesimi İlhanlılar ve Hulakular döneminde girmiş olsa da diğer kesimi çok eski çağlara aittir. Bir bölümü üzerinde de henüz dilçiler arasında tartışmalar devam ediyor. Birinci gruba ait sözcüklerden „sub“ (wasser, su), bu şekilde sadece eski Uygur dilinde kullanılmıştır. Eski, „gazgan“ (Kessel) ve „başgak“ (Anführer) bugün gazan (kazan) ve „başak“ (başkan) şeklindedir, ondaki „k“ harfı çok eski bir gramer şeklini gösterir. Bunun gibi de „salar“ (Anführer, önder) sözcüğünü örnek gösteriyoruz. Bu sözcüğün Türkçe kökü „sal“ (in Bewegung setzen, ausschiken= yola „salmak“) sözcüktür. Bunun gibi de „hana“ (Haus, ev), Türkçe olan „gonak“ (Haus, konuk) sözcüğüdür ve „gon, kon“ yani konmak, oturmak sözcüğünden türemiştir. Hun (Blut, kann) Türk dilindeki „kann, gan“ ile sadece tesadüfi ses akrabalığından daha derin anlamı vardır.

İran'a, Arıların kuzey sınırlarından, Türk dili çok eski çağlardan başlayarak derin etki kaldırmıştır. Tacik dilinin hatta iç formasını da etkilemiştir. Örneğin; Tacik dilinde çok yerde, Türk eki olan „ba“ kullanılır: „der in“ yerine „in ba“, „der an“ yerine „an ba“, bunun gibi de Türkçe „kilgen“, „kitgen“ sözcüklerin ek'inden yararlanarak: „amede ast“ yerine „amedegi“, „rafta ast“ yerine „raftegi“ gibi fiiller kullanılır.

Biz, her biri bir mum gibi olan bu Türk sözcükleri biriktirerek, bir lamba oluşturmakla, tarihten önceki çağların garantisine ışık tuttuğumuz takdirde, daha eski çağlarda çok sayıda halkları görüyoruz. Bu halklar, Altay ile

Volga aralığındaki otu-suu bol topraklarda kendilerinin atları, koyunları ve develeriyle birlikte hareket ederek, sütünü içip, etini yeyip, derisini geyip yaşamışlardır. Bu halklar, çok eski çağlardan beri topraklarını terk ederek, güneye hem de batıya doğru hareket etmişler ve iyi klimalı yurtları ele geçirmişlerdir...

Türklerin güneye ve batıya yönelik hareketi, Volga'nın üstü ile Karadeniz boylarına ve Doğu Avrupa'ya, veya Amuderya ve Gürgen'in üzerinden İran'a, İ.Ö. çok eski çağlardan başlamıştır ve birkaç yurdu da almışlardır...

Ben burada tekrar W. Weigers'in „Ostiranische Cultur in Altertum“ adlı kitabına esaslanıyorum. Onun Avesta'dan aldığı sözcüklerinin içinde bir çoğunun köklerinin Türkçe olduğuna hiç tereddüt yoktur. Örneğin: „**çakuşa**“ (Weigers, s. 415) sözcüğü, Türk sözcüğü „çekuş“ veya „çekiş“ (Hammer)'den alınmıştır. Bu sözcüğün kökü „çak“ yani „vurmak“ olarak, onun doğru telaffuzu „çakuşa“ değil, „çakıcı“ yani „vurucu“ olmalıdır.>>¹²³

Vambery sözünün devamında „Fin-Uğor“ dilli halkların, Türklerin eski yurtlarından çok eski çağlarda kuzey-batıya göç ederek, bugünkü yurtlarına (Finland, Mearistan, Lapland...) yerleştiklerini vurgular ve onların güney-batıya yönelik hareketinin ise biraz geç başladığını yazar:

<< O durumlarda Türklerin ilk göçünün ne zaman başladığını kesinleştirmek zor. „Tanis“in ötesindeki „İskitler“ Türk göçebeleri olmalıdır. Bunun gibi de Indo-Bakteriya devletlerine girmiş „Saklar“da aynı topluma aittir. Ben onlar hakkında kendimin „Mecarların türeyişi“ adlı çalışmamda yazmıştım. Partların hem de şimdiki İran'ın kuzeyindeki göçebe halkların da Türk oldukları büyük ihtimaldir. Çünkü onların at binme tekniği, ok-yay kullanmakta ustalığı hem de diğer huy-kılıkları ve yaşam

¹²³ Aynı kaynak, s. 46-57

tarzları hakkında Romalıların verdiği bilgiler, bizi bu sonuçlara götürüyor...

Biz, Türklerin, Asya'nın uçsuz-bucaksız genişliklerinde, günümüzdeki yaşadıkları yurtlarını nazara aldığımızda, onların iki ayrı ayrı göç uğurlarını göre biliyoruz. onların ilk geçiş yolu kuzey-batıya doğru, biraz seyrek olmuş hem de güç kullanmadan girmişlerdir... ancak güney ve güney-batıya doğru ise çok zorlukla, uzak zaman süren savaşlar ve ordu sevkیاتlarla gerçekleşmiştir, yani, Çinlilerin, İranlıların, Romalıların ve Bizanslıların güçlü karşılık göstere bilecek devletler olmaları nedeniyle, yavaş yavaştan gire bilmişlerdir. Bu sürecin binyıllar devam ettiğini söylersek abartma sayılamıyacak bu savaşlar hakkında, etnoloji açısından da iyi sonuç alınabilecek Çin kaynaklarında (tavimlerinde) çok az bilgi verilmiştir. Ferdevsî'nin şehnamesinde ise inanılmayacak şekilde, masal gibi söz ediliyor. Virgil, Sallustius ve Properitus Romalıların, Partlar hakkında yazdıklarındaki kinayeli söylentileri de aynen böyledir. Bu yazıların ikisinde de, kendilerinin güya barbar düşmanları hakkında verilen yüzeysel ve taraflı birtakım tasvirler, sadece gözboyamacılıkla İranlıların hem de Romalıların kahramanlıklarını övmek, büyüdüp kabartmak amacıyla yazılmıştır. onların yazılarında; karşı düşmanların dilini ve ulusal kimliğini öğrenmek için, hemen hemen tek bir sözcük bile yoktur...>>¹²⁴

A.Vambery'nin anlamlı bilgilerini, adı geçen kıymetli eserinde değindiği iki nokta ile tamamlayıyoruz:

<< a-Türk dilinde çok önemli rolü olan; „ı“, „ö“ ve „ü“ gibi seslerin, Arap hem Fars dillerinde olmadığı için; o dillerde yazılan Türk sözcüklerin yüzde doksanı yalnızdır dersek, hddini aştığımız olmasa gerek...

¹²⁴ Aynı kaynak, s. 64-79

B- Volga (Türkçe: İtil, İdil), Ural (Türkçe: Yaik, Yayık) ve Emba ırmakları, 6. yüzyılda da kendi Türk adlarıyla tanınmıştır. Çünkü o bölgelerde yaşayan halklar o dönemlerde de, ondan daha eski çağlarda da Türk asıllı halklar olmuştur. Eğer öyle olmasaydı, onların adları da Türkçenin yerine başka dillerde olurdu... >>¹²⁵

Konumuzu, başta „M. Etemad-assaltana“ olmakla, Partlar ve Part devleti hakkında özel eser yazan bilginlerin fikirleriyle, toparlayıcı uyumda devam ettiriyoruz. „Etemad-as-saltana“ya özel yer vermemizin sebebi: Birinciden; o kendi kitabını çok sayıda batı ve doğu kaynaklara, özellikle de yukarıda adı geçen J. Rawlinson'un ilmi eserine esaslanarak yazmıştır. O, vazifesi itibarıyla da her türlü kaynaklara erişebilir durumda olmuştur. ikinciden; esasen Türkmenlerin gücüne dayanarak, İran hükümetini ele geçiren, Türkmenlerle akraba olan Gacar (Kaçar) Türk şahlarından „Nasereddinşah“ın kültür bakanı vazifesinde çalışan alimdir. Buna göre de, bir yandan İran Türklerini, onların kültür ve etnik kökenlerini çok iyi bilen, öbür yandan ise, İran'ın siyasi şartlarında Türklere olan menfi zihniyetten büyük ölçüde uzak olmuştur. Netice itibarıyla İran'da yazılan en tarafsız mazmunlu bir kaynak hükmünde değerlendirmeye doğru buluyorum, gerçi dil açısından, yazarın uzmanlık haddından hariç olma ihtimalıyla, önemli bilgi bulunmamaktadır. O, Part devletini kuran tayfaların kökeni doğrusunda şöyle yazar:

<< İran'ın „Kiyaniler“ ile „Sasaniler“ aralığındaki „Tayfalar hükümeti“ iki tayfadan ibarettir: Birinci tayfa „Eşkaniler“ diye adlandırılır, ikinci tayfanın adı bilinmediği için, birinci tayfanın adını kullanarak, onlara da Eşkaniler denilir. Bu iki tayfa tahminen 500 yıl İran'a hükümdarlık etmiştir. İlk tayfaların önderine „Eşk“ denilmiştir [Bu sözcük „Ferhenge Emid“ adlı fars dilinin sözlüğünde

¹²⁵ Aynı kaynak, s. 10-16

„Erşek“ şeklinde yazılarak: Erkek diye mana edilmiştir. Rus alimi Dandamayev hem de prof. N. Gullayev ve bazı diğer Türkmen bilim adamlarının fikirlerine göre, bu adın aslı „Ersak“ olarak: Sakların eri“ , „Sakların kahramanı“ anlamındadır, ki bizce de gayet mantıkıdır, B.G.]. O, şahların uruğundan (sülalesinden) olmamıştır. Ünlü İngiliz bilginlerinden birisinin tespitine göre „Birinci Eşk“in kökeni, Derbendin ötesindeki Dağıstanlılardan olmuştur. İskender'in yerini alarak 50 yıl İran'a hakim olan Yunanlılar'ın yaptıkları zulümler, halkı çok ağır duruma salmasının ardından, çok yiğit ve kendisine güvenen Eşk, İskender'den sonra üçüncü şah olan „Antiokses“in karşısına baş kaldırır. İranlılar da ona güvenerek etrafına kalabalık bir nüfus toplanır. Eşk ile Antioksus arasında hiddetli savaşlar olur. Tanrılık iddiasını ederek kendisini „Teos“ adlandıran Antiokses bu savaşlarda ölür, çevresindeki nüfus ise Şam'a ve Antakya'ya taraf kaçıp giderler. Böylelikle Yunanlıların elleri İran'dan çekilerek, halk onların baskısından kurtulur. Ancak, çok akıllı olan „Eşk“, kendisinin İran şahları'nın uruğundan değil, belki Türk olduğu için, Farısların onu kabul ederek bütün İran'ın hükümdarlığında saklamıyacaklarının farkındaydı. Bu gerçeği düşünerek o; kendisini destekleyenlerin hizmetlerini nazara alarak; büyük savaşlarda tekrar desteklemeleri, sonraki kuşaklarını da şahlık tahtında saklamak ve yabancıları yurda sokmamakları şartıyla, onların herbirine İran'ın bir parçasının hükümdarlığını bağışlar, biraz büyük parçasını da kendisine saklayarak tüm İran'ın önderi olur. Böylelikle onun sonraki kuşakları da art arda şah olurlar ve başkalar da onlardan itaat ederler. İran'da gözü olan Romalıları karşı cesaretle savaşarlar.

İranlıların onların (Partların) durumundan haberleri yoktur, ancak Romalıları, kötü bir şekilde onlardan yenildikleri hakkında yazmışlardır. „Julıyan“ ve başkalarının savaşları meşhurdur, onların hikayeleri çok uzundur...

Tarihi, masaldan ayırmakla, ilmi temeller esasında eser türeten yeni tarihçiler, haklı olarak aşağıdaki gerçeklerin farkına varmışlardır: Eşkani padişahları, bizim eskilerimizin ortaya attıkları düşüncelerin tam tersine, aslı ve kökeni İran'lı değil, belki Turan'lı tayfalardan, yani „Partlardan“ olmuşlardır. Part sözcüğünün doğru telaffuzu „Parh“dır. Bu kavimin kökeni doğrusunda fikirler bazı çelişkilerden kurtulmamış olsa da, bilginlerin ve düşünürlerin görüşlerinden şu aşağıdaki gerçekleri söylemek mümkündür:

İskit kaviminin çoğalmasından, çok sayıda boylar ve tayfalar türemiştir. Bu tayfaların birisi de „Part“ olmuştur ki Eşkani padişahları bu tayfadandır. Arap ve Acem tarihçilerinin onlardan haberleri yoktur. Diğer halkların bilginleri, tarihi belgelerin temelinde onların durumu hakkında yazmışlardır. Onların bazılarına göre; Part tayfası İskit kavimlerinin birisi olarak, önce onlara „Parni“ ya „Aparni“ demişlerdir. Onların bir grubu, yurtlarını terk ederek, Azof denizinin kuzeyinden İran'a gelirler, büyük bölümü ise, o çevrelerde kalırlar...

Yine bir bilgin şöyle yazar: İsa Peygamberin doğumundan birkaç yüzyıl önce, aslı ve kökeni „Dahi“ olan İskitler Hazar denizinin doğusunda oturmuşlardır, hala da onların yurtlarına „Dehistan“ denilir. Dehistan ise „Dahistan“ [Dahlar'ın yurdu, B.G.] sözcüğünün kısaltılmasıdır.

Sözü bu kadar uzatmaktan amacımız, okurlarımızın, bu konuyu araştıran ayrı ayrı bilim adamlarının sözlerine dikkat ederek şunları bilmeleridir: Bir parçasına Turan ve diğer parçasına İran denilen genişlik, bozkırlarda yaşayan İskitlerin at koşturdukları meydan olmuştur. Yani onlar Hindokoş ile Kavkaz dağlarının, Fırat boylarından Send ırmakları aralığındaki genişliklerde yurt tutmuşlardır. Onların bir grubu da Avrupa ülkelerine göçmüşlerdir. Ancak

bu mesele bizim konumuzun dışında olduğu için, o hakkında söz etmiyoruz...

Turan'da ya Türküstan'da kalan İskitler ya Türkler-şimdiki Türkmenler de o kavimlerdendir- bazıları yerleşim ve tarımcılığa geçmiş, bazıları da eski yaşam tarzını devam ettirmiştir. Goz (Oguz) tayfası da onlardandır. Onlar, Keyhosrov'un Amıderya ve Sırderya'dan geçerek savaştığı, eski Massajet ya Massaget tayfalarıdır. Açıklamalara göre Massagetler, İskitlerin bir tayfasıdır, „ma“ sözcüğü Pehlevi dilinde „büyük“ anlamında olup, „get“ ya „jet“ ise İskit sözcüğünden türemiştir, yani „Ulu İskit“, „nüfusu çok İskit“ demektir. Bunun gibi bozulmalardan ve değişimlerden tahmin edersek, „sit“, „İskit“, „Site“, „Sekistan“, „Seksar“ gibi sözcüklerin de aynı kökten olduğunu düşünmek mümkündür.

Bilim adamlarının çoğunluğunun açıklamasına göre, İskit adıyla tanınmış tayfaların tümünün aslı kökeni ve türeyişi Turanlı oldukları ve „Partların“ da o tayfaların birisi olduğu bize belli oldu. Şimdi, bu tayfaların tahminen hangi dönemlerde Turan'dan İran'a geldiklerini ve hangi bölgelerde yerleştiklerini, onların gelip yerleştikleri yurtların adı eskiden „Part“ mıydı? yoksa o yurt adını bu tayfadan mı aldı? sorulara cevap bulmalıyız...

Tarih kitabını İ.Ö. 456. yılda yazan „Herodot“, Kiyani şahlarının hüküm yürüttükleri yurtlarda yaşayan tayfalardan ad çekerken Partların adını da getirir. Böylelikle bu tayfaların Herodot'un zamanından daha önce Amuderya'dan geçerek, İran sınırlarına aralaşmış oldukları belli olur...

Bazı yazarlar ve tarihçiler, Eşkaniler tayfasının oturdukları yer olan Part yurdunu Pars yurdu ile aynı saymışlar hem de Part şahlarını Pars şahları zannetmişlerdir. Ancak bu bir yalnız düşünceden başka bir şey değildir, sebebi: hem Herodot hem de İskender'in özel tarihçileri,

üstelik; Agatanjlus, Fostus, Elize, Musa Horeni, Lazar gibi Ermeni tarihçileri, Erşaklar'ın (Eşkanilerin) yurtlarının Hazar denizinin yakınında ve onun doğusunda yerleştiğini çok açık söylemişlerdir. Ancak Pars yurdu ise „Umman“ açık denizinin yanında [şimdiki İran'ın güney bölgesinde, B.G.] yerleşir. İ.Ö. 2. yüzyılda yaşayan Yunan tarihçisi „Justen“ şöyle yazar:

Eşkani şahların kökeni Partini değildir, Turanlı ve doğudandır. Onlar Partini yurdunu ele geçirdiler ve devletlerinin merkezine dönüştürdüler, buna göre de „Part şahları“ diye ad aldılar. O yurtların „Part“ diye adlandırılmasının sebebi ise şöyledir: Erşaklar bu yurdu aldıkları zamandan çok eski bir çağda İskit kavimlerinin kaçıp gelen göçmenleri bu bölgeye yerleşmişler, „part“ sözcüğü İskit dilinde „göçmen“ veya „yurt'dan sürgün edilmiş“ demektir. Buna göre de o yurtlara „Part“ denilmiştir. Demek, İskit göçebelri kendi adlarını bu yurda vermişlerdir ve bu yurt ise kendi adını Erşak (Eşkani) uruğuna vermiştir...

Partlar yıllar boyu komşu devletlere uymaklarının ardından, „Birinci Ersas“ ya Eşk (Erşak) zamanında onların bahtı oyanarak, Roma kayserlerine karşı savaşmaya başladılar...

Miladdan önce birinci yüzyılda yaşayan Yunanlı tarihçi hem coğrafiyacı Strabon, şöyle yazar:

İskit uruğundan olan Ersas, Parni adıyla da tanınan ve Amuderyanın boylarında yaşayan „Dayı“ ya „Dahi“ tayfaların yardımıyla „Partiya“ yurduna aralaşarak onu ele geçirir. Onlar, başda çok ağır durumda yaşar ve kendilerini güçlükle koruyurlardı, dvamlı saldıran hakimiyetlerin elinden rahatlıkları yoktu. yavaş yavaştan komşularını yenerek güçlenip başladılar...

Yine bir coğrafıya alimi yazar: „Prt yurdunun sınırları; doğuda Hirat, güneyde Kirman, batıda Acem

İrak'ı, Gürgen ve deniz, kuzeyde ise İskit ya Site ya Seksar ya da Amuderya kadar uzayan Türkmen tayfalarının yurdu içerisindeki genişlikler olmuştur. Ancak eski coğrafiya uzmanlarının „Parti“ diye belirledikleri topraklar; Hazarı'nın doğusunda yerleşen bir küçük yurtdur [Türkmenistan'da, B.G.]...

Başka bir yazar, Prat yurdunun sınırlarını; doğudan Herirud, güney batıdan Gürgen [Türkmensahra, şimdiki İran'ın kuzeyi, B.G] ve Turşiz'e [Horasan. B.G.] kadardır. Ancak Herodot'un sözlerine göre „Part yurdu“nun sınırları: Horezm [kuzey Türkmenistan ve kuzey batı Özbekistan, B.G.], Hirat, Gürgen, Amu ve Marı'nı [Arapça Merv, Türkmenistan'da, B.G.] kapsamıştır [Herodot'un verdiği bilgide Part yurdu tamamen Türkmen topraklarıdır, B.G.]. İskitlerin dünyayı ele geçirmekte oldukları zaman Partlar o yurtlarda yaşarlardı...

Bunlardan başka da, 1846-49 yıllarda; Daryuş zamanında üç dilde yazılan Bistun kitabesini okumakla uğraşan İngilizli Mayor (binbaşı) Rawlinson'un sözlerine göre, o yazıda İran'ı „Parsa“ ya „Parsia“ şeklinde ve Part tayfasının adını ise başka bir imla ile „Parthwa“ şeklinde yazılmıştır.

Misyo Lasen'in tarafından okunan Tahti Cemşid yazılarında da İran'ı Pars ve o tayfanı ise „Parth“ ve Parthwa şeklinde yazılmıştır. Bu alimin fikrine göre „Part“ ya „Partva“ bir Turan sözcüğü olarak, manası ise „göçmen, sığınmacı“dır. Latin tarihçisi Justen'in de aynen bu fikirde olduğuna işaret etmiştik...>¹²⁶

E-temadas-saltana, yukarıda tanık olduğumuz çok sayıda tarihçilerin ve diğer bilim adamlarının eserlerine esaslanarak söylediklerini şöyle toparlıyor:

<< Eşkaniler'in İran ve İranlı, Acem ve Kiyaniler ile hiç türlü ilişkilerinin olmadığını, bazı lakaplar ise, sadece

¹²⁶ „Muhammedhasanhan. E-temad-assaltana“ s. 96- 116

kenidlerini İran şahların uruğundan göstermek amacıyla kullandıkları açıkca belli olduktan sonra; onların belli ölçüde soylu ve Han-Beyler uruğundan olduklarını da hatırlatmalıyız. Yani Part kaviminden şahlığa ulaşanları, İskit tayfa birliğinin hanlar ve beyler sınıfından olmuşlardır. Bu fikirin doğru olduğunu bir grup alimlerin söyledikleri açıkca teyit ediyor:

Ağırlıklı olarak Türküstan'da, Amuderya'nın çevresinde, İran'da ve kalanı ise Kaşgar, Hoten ve Çin'de yerleşen İskit ya Turanlı büfus, yer yüzünün en meşhur halklarından olmuştur. Bu kavimin Eşkaniler adıyla tanınanları, Sırderya'nın (Seyhun'un) ötesindeki Turanlı tayfaların himayesi ile Makadon ordularını yenerek İran topraklarını ele geçirmişlerdir. Onların kendi kökenleri de Sırderya ötesindeki Turanlılardan olmalıdır. Tasit, Agatenjelus ve Festus gibi tarihçilerin yazdıklarına göre, onlar tahminen 600 yıl İskit tayfalarına hükümdarlık etmişler hem de onların hakim sınıfı olarak İran'ı da ele geçirirler ve hakimiyetlerini tespit ederek sonraki kuşaklarına koyup giderler...>>¹²⁷

Konumuzu Part devletinin kurucuları ve günümüzde de aynı adlarıyla Türkmen milletinin (belki de başka Türklerin de) etnik terkinde yaşamakta olan Part (Parlar) ve Dah (Day, Daz) tayfalarının eski ataları hakkında daha somut bilgiler temelinde izleyorum:

<< Batılı bilginlerinden birkaçına göre; „Das“ adıyla tanınan Turan tayfalarının büyük bir dalı, eski çağlarda Çin ve Sibiryaya taraftan göçüp, Danub ırmağının boylarında konmuşlar, oradan tekrar Amuderya boylarına gelip yerleşmişlerdir. Partlar, yani Eşkanlılar, o büyük tayfadan çıkmışlardır. Mecarlar, belki de Alman ve bazı diğer batı tayfaları da „Das“lardan türemişlerdir...>>¹²⁸

¹²⁷ Aynı kaynak, s. 268

¹²⁸ Aynı kaynak, s. 183

<< Eşkanlılar tarihinin esasi şerhini geçen bölümlerde yazdım ve Allahın yardımıyla boş yerini bırakmadım. Ancak buna rağmen; „hem eski hem de sonraki yeni yazarların bu konu üzerindeki izahlarının hiç birisi gözden kaçmasın, hem de meseleni daha aydın ve olgun göre bilmeğe yardım eder“ diyen umutla, sırasına bakmadan tekrarlıyorum.

Tariçiler ve etnolog alimler, Partların kökeni ve menşeyi konusunda sözü daha uzatarak, o cümleden şunları söyleyorlar: Bu tayfa, Turan'da oturan İskit ya Sit tayfalarının bir koludur. yani, onların aslı vatani Kuzey Asya'dır ve oradan güneye doğru göç etmişler, aynen Heyatele (Hun), Uygur ve Özbekler gibi. Bu günkü Türkmenleri Part kaviminin kalıntılarıdır diye biliriz. Kiyani padişahı Keyhosrov'un en güçlü olduğu dönemde bile, Part yurdu boyun eğmedi ve bu durum ta bu padişahların İskender tarafından darmadağın edilene kadar devam etti. Yani, Kiyani şahları Part yurdunu diğer vilayetler gibi baş eğiş durumda göre bilmediler...

Başka bir tarihçi diyor: Saka, İskit, Dahı ve Turanlı aslında hepsi aynı tayfa olarak, ayrı ayrı dillerde hem yurtlarda telaffuzu değışmiştir. Bu tayfaların oturdukları yurtlar, Kiyaniler döneminde de, Büyük İskenderin, yurdu işgal ettiğı dönemde de hiç zaman merkezi hükümete boyun eğmemişlerdir. Makadonya'nı yenen İskender, o gücü ve heybeti ile, ancak Partlar onlara saldırmadan, Hindistan'a giden yollardan geçse bilseler razı oldular. Bazı iblim adamların fikrine göre, İskender Hindistandan geri döndüğü zaman da, Buluçistan'ın geçmesi çok zor olan sert, susuz azıksız yolundan İran'a girer. Öyle zorluklara, Partlar'ın yakınından geçmemek için dözmüş oldukları çok ihtimaldir, çünkü o, bu cesur ve kahraman halkın, onun heybetini zedelemesinden korkmuş olmalıdır...

Eşkanlılar Türk oldukları için, hükümet etmekte biraz sertliğe temayülleri vardı ve uyruklarından sadece itaet etmek değil, alkışlamalarını da istiyorlardı. Din, dil, gelenek ve görenekleri açısından, İranlılarla aralarında hiç türlü benzerlik olmadığı nedeniyle, İranlıların çoğunluğu tarafında kabul edilmemişlerdir.

Yine bir tarihçi yazıyor: Dayı ya Dahı tayfası şimdiki Horasan'ın bir bölgesinde yurt tutarak çadırlarda yaşamışlardır. Hazar'ın doğusunda yerleşen yurdun adı olan „Dehistan“ sözcüğü, bazılarının hadsının tersine, Dehistan (çok köylü yurt) değil belki, „Dahistan“ yani „Dahların yurdu“ demektir. Bu sözcük zaman geçmesiyle çok kullanarak Dehistan şekline dönmüştür.

Herodot yazıyor: „Keyhosrov'a boyun eğen tayfaların biri de Dah tayfası olmuştur“. Bu sözden ve diğer yazılıp söylenenlerden: „İskit, Jet, Massaget, „Das“ ya „Daz“ ve Dahı ve Part, hepsi bir kavim olmuştur“ diye düşünmek mümkündür. Onların Dini, dili ve gelenekleri aynı olup; Danub boylarından ta Almanya'ya, Karadeniz'den Kavkaz'a, Hazar'ın kuzey ve doğu kıyılarından bütün Türküstan'a ve Sırderya'nın boylarına hatta Kaşgar'a ve Çin'e kadar yayılıp yurt tutmuşlardır. Onların adlarının ayrı ayrı olmasının sebebi ise; Bir tayfanın diğer tayfaları yenerek üstün duruma geldikte, tayfaların tümü o tayfanın adıyla tanınmıştır. Eğer doğru dikkat edersek, bu tayfaların doğru ve dolu adı „Turanlılar“ ya „Turan tayfaları“dır... 4. ve 5. yüzyıllardan başlayarak bu tayfalara „Hun“, „Heyatele“, „İslav“, Tatar“, „Hazar“ gibi adlar verilmiştir...

Acemlerin kutsal kitabı olan ve Pehlevi dilinde yazılan Zendi Avesta ve başkalarda „Dahı“ tayfasından çok az söz ediler ve onların yurtları, Hazar denizinin kuzey doğusunda sayılır, ancak Partya veya Part hakkında tek bir sözcük de yoktur. Bunun gibi de Aşur (Asur) yazılarında da

onlardan ad çekilmez. Bir yazarın sözüne göre: İsa Peygamberden birkaç yüzyıl önce Dahı ya Daha adında İskit tayfası, Hazar denizinin güney doğusunda otururlar ve onların oturduğu yurtlara hala da, onların adlarıyla bağılılıkta „Dehistan“ derler. Bu tayfa oradan İran’a girerrek Karadeniz kıyılarına kadar ulaşmışlardır. Yerel İranlılarla bunların arasındaki düşmançılık, onların geleneklerinin, huy kılıklarının birbirine benzemediğinden, belki de onların yurtlarına girdiklerinden yüze çıkmıştır...

Bu konuda dolu şekilde belli olan mesele, şunlardan ibarettir: Sırderya (Seyhun), Amuderya (Ceyhun) ve Fırat ırmaklarının aralığındaki ülkeler, genelde Türklerin elinde olmuştur. Turanlı tayfalar devamlı, Kuzey Asya’nın uzaklarından hareket ederek, bu yurtlarda sakin olmuşlardır. İran’ın yerel şahlarının bu ülkelere hüküm ettikleri dönemler; ilk kez Kiyaniler dönemi, ikinci kez ise Sasaniler dönemi olmuştur. Onun dışındaki kalan dönemler, Türklerin geniş kazanarak hüküm yürüttükleri çağlardır diye düşünmeliyiz...

Yunanlı, Romalı, Arap ve Acem tarihçilerinin tümü, en eski çağlardan beri İskit ya Turanlı adıyla tanınmış Türklerin Çin’e, Hindistan’a, Avrupa’ya, Mısır’a ve başka yurtlara gerçekleştirdikleri hareketi hakkında yazıyorlar. Bu kavim yani İskitler ya Tatarlar birkaç boy ve tayfalara bölünüyorlar, ancak onların kökeni aynı cinsten olduğu için; gelenek ve görenekleri, huy kılıkları aynı veya birbirine çok yakındır. Onların: Jet, Get, Siyusi, Yet, Çet, Jat, Dahı, ya Dayı, Part ya Bart gibi tayfalardan ad çekebiliriz...>>¹²⁹

Değerli okurlar! geçen bölümlerde tanık olduğumuz bilgilere göre, Part döneminde yaşayan tarihçilerin veya onların eserlerini esas alarak yazılmış tarihi belge ve bilgilerin, üstelik, dil, etnoloji ve arkeolojik araştırmaların verdiği sonuçlara göre: Bazı bilim adamlarının tarafından

¹²⁹ Aynı kaynak, s. 300-306

„dünyanın ilk federal devleti“ olarak değerlendirilen Büyük Part devletini kurarak, tahminen 500 yıl devam ettiren halk, bizim gerçek atalarımız olmuştur, yani bugün de eski adlarıyla aramızda yaşamakta olan „Par“ ve „Daz“ tayfaların doğru ataları olmuştur. Çünkü geçen bölümlerde de değindiğimiz gibi, bu tayfaların o dönemdeki adlarının birisi „Part“ ya „Parn“ ve diğeri „Dah“ ya „Day“ veya „Das“ olmuştur. Part ve Parn sözcüklerin sonundaki „-t“ ve „-n“ harfları, eski Türkçede (-at,-it,-ıt,-ut...-an,-in,-ın,-ut...) çoğunluk eki olmuştur, yani „-lar“ „-ler“ ek’in yerine kullanmıştır. Örneğin: oğlan=oğullar/ oğlut=oğullar vey teğ=şehzade, teğin/teğit= teğler= şehzadeler v.b.¹³⁰ Netice itibarıyla Part ve Parn sözcüğün iki şekli de „Parlar“ demektir ki bu tayfa Türkmenistan’da özellikle Part devletinin ilk başkenti Aşkabat (Nusay) çevrelerinde yaşamaktadırlar.

Dah, Day ya Das şekillerde yazılmış sözcüğün de Türkmenistan’ın batı vilayeti Balkan’da ve hemen güneyindeki Türkmensahra’da yaşayan „Daz“ tayfasının adıyla aynı olduğu açıkça görülmektedir. Üstelik, Dazların yaşamakta olan bölgelerinde, yukarıda defalarla değindiğimiz „Dehistan“ ya „Dahistan“ yani Dah’ların yurdu yerleşir. Türkmensahrada (şimdiki İran’ın kuzey bölgesi, Hazar denizinin doğusu), 12 köyden oluşan Daz bölgesi, eski Dahistan’ın hemen güneyidir.

Par’lar ve Daz’lar büyük „Sak/Saka/İskit“ tayfa birliğinin hakim sınıfını oluşturan iki Türk tayfasıdır. Bu konuda Traihi faktörler çoktur, ancak meselenin çok tekrarlanmaması için, bazı yeni kaynaklarla konuyu

¹³⁰ Gramer izahları için bak: K. Grönbech „Türkçenin Yapısı“ Ankara-1995, s. 51,58,59 ve Talat Tekin „Orhon Yazıtları“ İstanbul-2003, s. 102,107 ve S. Atanyazov „Şecere“ Aşkabat-1994, s. 143-144

sonuçlandırmak istiyoruz. Batılı tarihçi R. Girşman şöyle yazar:

<< Biz Partların kökeni hakkında elimizde bulunan çok az belgelere esaslanarak, onların Daha kaviminin bir tayfası olan „Parni“lere ait olduğunu kabullanabiliriz. Dahalar, „Sak“ tayfalar birleşişinin bir parçası olarak, Hazar denizi ile Aral gölünün aralığında yaşamışlardır. Bu kavim, atlılar ve diğer savaşıcılardan ibaret olmuştur ve yazarların sözlerine göre, savaş meydanında ölmeği kendilerine büyük mutluluk ve normal ölümü ise kabahat ve utanç saymışlardır. Alimlerin fikrine göre, iki kardeş „Erşak“ (Arsases) [bize göre Er-sak, B.G.] ve Tiridat (Tiridate) kendi savaşıcıları ve başka da beş tane başları ile birlikte, Yukarı Tecen çevrelerini [Güney Türkmenistan, B.G.] almışlardır. Balh'ın padişahi onlara saldırmıştır, ancak onlar bu tehlikeden kurtularak komşu ülkelere girmişlerdir. İki yıl sonra Erşak savaşta ölür, ancak kesintisiz savaşta olan Partlar, Tiridat'ın önderliğinde, şimdiki Hazar ötesi, İran ve Rusya sınırları aralığını ele geçirirler. Tiridat o dağlarda kendisinin ilk başkentini bina ettirir. O, kartal yuvası gibi berk ve erişilmezdi. Az sonra, yine bir şehir kurdurarak ona ise urukbaşı „Eşkan“ın (Asaak, Arsak, Assak şekillerinde de yazılır) adını koydular hem de „Tiridat“ orada şahlık tacını başına koyar...

Parnlar'ın bu saldırıları, büyük Sak tayfalarının, İran'ı ast-üst etmek amacıyla başladıkları ilk ayaklanma saymak olur. Bu hareket Yunanlıların Bah'deki hakimiyetlerine son verir. Erşak, Hecatompilos (yüz kapılı), Hegmetana ve Tisfun,, bu göçebe halkın dört gelişme sürecinin dört başkentidir. bu halk en gelişmiş dönemlerinde de kendilerinin ulusal gelenek ve göreneklerini saklamışlardır...>>¹³¹

¹³¹ R. Ghirshman, “Iran ez agaz ta islam” Tehran-1972 (1350)

<< Orta Asya göçebelerinin tahminen İ.Ö. 123. yıldaki saldırısı, Balh'deki Yunan hakimiyetine son verir ve süpürüp atır. Amuderya'nın doğusundeki vahaları, birleşen iki tayfanın eline geçer: Sakarukaya (Sacarauques) batıda, Yueci (Yueh-chi) doğuda...>>¹³² [Sakar Türkmenleri aynı bölgede yerleşen Sakar köyünde ve diğer köylerde günümüzde de yaşamaktadırlar, B.G.].

<< Bölgenin İranlı kavimleri, iç meselelerinde, Partlar'a karşı çok ihtiyatlı olmuşlardır, belki de onlar, baştan Part şahları ve çevreleindekilere karşı düşmançılık ede gelmişlerdir. Partların birkaçı zor durumlarla karşı karşıya geldiklerinde, Pars ya Mad'dan yardım beklemeyin yerine, Hazar'ın doğusundaki bozkırlarda yaşayan akrabalarına başvurmuşlardır. Belki de bunun için, doğu tarihçileri Kuşanları da Partlara ait göstermişlerdir...>>¹³³

Türkmen bilgini S. Atanyazov'un yukarıda adı geçen şecere (soy ağacı) adlı kitabında „Partlar“ hakkında şöyle bilgiler bulunmaktadır:

<< Ersarılar'ın çekiç uruğundan ve Gızılbat ilçesinde [esasen Beherden ve çevrelerinde, B.G.] yaşayan Tekeler'in terkiibinde „Parlar“ adında boylar bulunmaktadır. Bu ethnonim'in (etnik adı'nın) yüze çıkışı hakkında bilim adamların arasında iki türlü görüş var: Birinci düşünceye göre, Parlar eski „Parn“lar halkının izidir. Parnlar eski „Dah“ların bir tayfasıdır. Onlar orta çağlarda aynen Gızılbat çevrelerinde yaşamışlardır. İ.Ö. III. yüzyılda Parnların Tecen çevrelerinde yaşadıkları doğrusunda da bilgiler var. Gızılbat'ın yer-yurt adlarında Parnlar'ın kaldırdığı izler bugüne kadar saklanmıştır. Örneğin: bu ilçede orta çağlara ait „Parav“, buradaki dağın adı „Partav“ [tav=dağ/Partav=Pardağ, Par dağı, B.G.], Parav köyündeki eski anıt mezarı „Paravbibi“, bu çevredeki kumluk bölgede

¹³² Aynı kaynak, s. 293

¹³³ Aynı kaynak, s. 311

„Par“ adında kuyu, bunların hepsi „Par“ etnik adıyla bağlıdır. Bu ilçedeki „Parnuvar“ köy adının da „Par“ bölümünün sonundaki „-n“ mühtemelen çoğunluk ekidir.

Par sözcüğünün kökeni hakkındaki ikinci görüşün tarafında Karakalpak alimi D. Aytmuradov durmaktadır. O, bu sözcüğün kökünü eski Avar/Var halk adına bağlıyor.

Par (Parn) etnik adının izleri Nohurlı Türkmenler arasındaki „Parraş“, Alililerin „Parhaylı“ boylarında da rastlanılmaktadır.>>¹³⁴

Alim kitabının „Daz“ tayfasına ait bölümünde şöyle yazar: <<Yomut, Salır, Teke tayfalarının terkinde, bunun gibi de Nurata Türkmenlerde „Dazlar“, Yomutlarda Daz-Badrak boy-uruk adları bulunmaktadır ki, çok eski Türk Tayfası Daz/Taz’la bağlantısı vardır. Başgurt alimi R. G. Kuzeyev: „Özbek, Kıpçak, Kırgız, Kazak, Başgurt, Nogay gibi Türk halkların terkinde bulunan Taz, Daz uruk’un eski Türklerin çağında Sayan-Altay dağ eteklerinde büyük tayfa olarak yüze çıkmış, sonralar ise çeşitli Türk halkların terkinde girmiştir“ diye yazar. Bazı alimler Daz sözcüğünü „kel“ anlamından kaynaklandığını ve onun, tayfabasının lakabı olduğunu düşünürler. Bu fikir inandırıcı nazara gelmiyor, ancak bu sözcüğün anlamı hakkında elimizde başka bir bilgi de yoktur.

Alim konuyu „Dah“, „Day“ adıyla devam eder: Türkmenlerin çok eski atalarının birisi olan Dahlar, „Sak“ların bir bölümü olmuştur. Onlar, İ.Ö. II. binyıllıktan ta Arap işgalcılarının zamanına kadar (İ.S. VII. yüzyıl), büyük halk şeklinde, Hazar denizinin kıyılarında türkmenistan’ın Balkan vilayetinde yaşamışlardır. Bu halkın eski başkentinin kalıntısı Dahistan (Dehistan) yani Dahlar’ın yurdu adıyla günümüze kadar saklanmıştır.

Bu halkın parcaları, Dehli, Deli şeklindeki adlarla çeşitli Türkmen tatarlarına girmiştir. Batı Karakum’daki

¹³⁴ S. Atanyazov-Şecere-s.183-4

„Dehli“ kuyunun adı da bu halkla bağlıdır. Karakalpak alimi D. Aytmuradov, Dah etnik adını Saklar'a bağlar ve onu; „başında örülmüş saç koyanlar“ diye anlatır. >>¹³⁵

İran'da görev yapan İngiliz diplomat ve tarihçisi „Ser Persi Sayks“ bu konuda şöyle yazar:

<< Eşkanlı uruğunun kökenini tam ve dolu anlamak zor, sebebi; Roma ve Yunan tarihçilerinin bu konuda yazdıkları çok karmakarışık ve çelişkilidir. Ancak buna rağmen belli olan gerçek, onların yerel halk olmadığı [burada İran'dan söz ediyor, B.G.] belki dışarı yurtlardan geldikleridir...

Bu göçmenler kuzeydeki Turan'lı tayfalardan olan ve bozkırlarda yaşayan „Dahe“ tayfalarına ait „Parti“ adlı tayfadır. Onların yurdu Hazar denizinin doğusundaki, şimdiki Yomut Türkmenlerinin oturduğu yurtlar olmuştur. Onlar, Erbil meydanında koşunun sol kolunda savaşmışlardır. Ahal'da, Etrek ırmağının kuzeyinde [Türkmenistan'da, B.G.] miladi üçüncü yüzyılda, hatta ondan daha eski çağlarda, Dehistan adında bir bölge ve aynı adla bir kent yerleşmiştir. O bölgeler hala da Dehistan diye adlandırılmaktadır. Üstelik, ben kendim de bu meseleleri takip ederken, Yomutlar'ın „Daz“ tayfasının arasında; „onların ataları şahlar uruğundan olduğu“ hakkında rivayet olduğunu bildim. Buna göre de Yomutlar, onlara çok saygı gösterirler ve kendilerin soyluları sayarlar. Ben bu adların „Dahe“ sözcüğünden kaynaklandığını biliyorum ve bu konuda, bundan artık söylemek istemiyorum...>>¹³⁶

Ben (B.Gertey) kendim de 1957. yılın yazında, merkezi Garabulag olan Daz ili'nin Küyzeli obasında (köyünde) sınıfdaşımın babası „Köşşi haji“nın evinde kaldığım günlerde, köylüler toplanıp kendi aralarına konuşurken, aynen İngiliz aliminin dediği gibi; „bizim

¹³⁵ Aynı kaynak, s.133-34

¹³⁶ Ser Persi Sayks, s. 411-12

atalarımız şahlardan olmuştur“ diye gururlanıyorlardı. Benim dikkatimi çeken başka bir şey de Daz, Gocuk, Akatabay, Ata gibi tayfaların arasında; Alan, Arta, Erşek, Erşi, Köşşi, Göreş, Orşı, Süren gibi benim için yeni olan adlar idi, ki maalesef yukarıda de izah ettiğim gibi merkezi hükümetin eritme (asimilasyon) siyaseti netijesinde büyük ölçüde yok olmuşlar ve yerini yabancı adlara vermişlerdir. O zamanlar bu rivayetler ve adlar belirli ölçüde dikkatimi çekmişse de, ancak onların her birinin bizim eski tarihimizin gizli gerçeklerine ışık tutmakta büyük rolunun olacağını bilmiyordum.

Konumuzu, 1993. yılda Türkiyenin Akdeniz Üniversitesi tarafından geçirilen tarihi sempozyumda çıkış eden Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıyoğlu'nun „Türkistan ve Anadolu'da Teke Türkmenleri“ adındaki makalesinin temamıza aydınlık getiren bölümü ile noktuyoruz:

<< İ.Ö. 256 yılında, Makedonyalı İskender'in haleflerinden, Bakterya, İran ve Anadolu'ya da hakim olan Selevkoslular'a karşı ilk kez ayaklanarak İstiklal Bayrağını açan, Teke Türkmenlerin ataları olmuştı. (Yunancada „ç,ç,ş“ gibi diş-sesleri olmayışı, unutulmasın) Buradaki „Skyt“ (Saka) boylarından „Daha“ (Taka/Teke)lar'ın „Aparn“ oymağından çıkan „Arsakes“ (Arşak), milli-mucadeleyi kazanıp, 250 yılında Selevkoslular'ı ülkesinden uzaklaştırarak istiklal kazandı. Kendisi bir savaşta ölünce, yerine geçen (II. Arşak unvanlı) kardeşi Tiridat (248-214), „Hyrkan“ (Gurgan/Curcan) bölgesini ele geçirip, „Partlılar“da denilen devleti kurdu. „14 Nisan 247 günü“ başlayan „Partlı“ (Arşaklı) Takvimi, Babil (Mezopotamya) ülkesinde de, sonraları kullanılır oldu.

(III. Arşak) Artaban (214-196), Selevkoslu II. Antiokus'u yenerek, Ekbatan (Hamadan)'ı başkent edindi. (V. Arşak) Mitirdat (174-136), Kuzey-Hind (bugünkü Pakistan) ile Mezopotamya ve Kafkaslar'a varınca, Fırat'ın

solundaki ülkeleri fethederek, „Krallar-Kralı“ Ünvanını aldı. Anadolu’da Selevkoslular’ı yenerek, Fırat’a kadarki yerleri alan Romalılar’ın bircik rakıbı, Arşaklı Parthlar Türkmen Devleti, (XII. Arşak) „Orodes“ (56-47) çağında, 53 Mayıs’ında, Suriye Prokonsülü Triyimvirler’den Krasu’un ordusunu, Urfa yakınlarındaki Karha (Hararn) da yendi.

(XIV. Arşak) I. Vologes (51-75) ilk yılında, Romalılar’ı yenerek, (İğdır İlimiz’de, Aras sağındaki „Sürmeli“/Karakala yerinde ki Yukari Eller/Armenya başkenti) Artaksata tahtına, (Roma-Hududu Üçbeği ve Hamadan’a bağlı olarak kardeşi Tiridat’i oturtup, onun Krallığı’nı, Roma’ya tasdik ettirdi. Böylece, Arşaklı/Part Devleti, Persli Sasan oğlu I. Ardeşir’in (226-241), son Part hükümdarı V. Artaban’ı öldürüp, kışlak başkent (Bağdat yakınındaki) Ktesifon’a girişine kadar yaşarken, sona erdi.

Umumi Türk Tarihi’mizin en büyük uzmanı rahmetli Hocamız Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan, Arşaklı/Part Devleti’nin kuruluşu ve sülale kökü için, şu bilgileri veriyor (Greko-Baktrian Devletinden sonra):

„Önasya’da ve İran’da hakimiyet, menşe itibariyle bir Skyt Sülalesi olan Arsaklılar’ın (İ.Ö. 250-İ.S. 226) eline geçmişti. Sülalenin kurucusu Arsak, Onüçüncü asırda olduğu gibi, Milattan önce de Oğurça yanında Hazar Deniz’ine döküldüğü anlaşılan Amuderya nehrinin Sarıkamış Hufresin’den aşağı kısmında, yani şimdiki Aday/Adağı kabilesi oturan yerlerde yaşamış olan, göçebe ve hayvan-besler „Daha“ yahut „Dahe“ kaviminin, Aparn yahut „Parn“ ihtimal „Baran“ kabilesinden neş’et etmiştir...

„Parn yahut Aparn ismi gibi; bu dahalar’ın STRABON (XI,11/2,8)da zikr edilen diğer iki kabilesi Ksanti ve Bissurlar’ın isimleri de, bize tarihen malum Türk kaible isimleriyle birleştrlebiliyor...

Yunan ve Latin dillerinde „c,ç,ş“ gibi diş-sesleri bulunmadığından, „Arsak“ yazılan unvan-adın aslı, Kartuli

(Gürcü), Süryani (Syriac) ve Graban (ölü kilise-ermenicesi) metinlerinde yazıldığı gibi, „Arşak“tır. Bugün ancak Grigoryan-Hay (Ermeni) kaviminde erkek adı olarak kullanılan „Vardan/Vartan“ adı gibi „Arşak“ da, Türkmen-Partlı/Arşaklılar’dan kalmadır (A Survey of Persian Art“. Volume 1 Text. London. New York 1938, xx „IV. partian Art“ bölümü, s. 480-490). Eski-Türkçe’de „Arşak/Erşak“: pars (bars, leopard) ile Ayı kırması bir yırtıcı adıdır. 1280 de Tebriz’de yazılan „Acabü’l Makhluakat“ kitabında: „Kaçan kim Pars ile Ayı karılsa, ikisinden bir acaib Canavar (filleri bile öldüren yırtıcı) doğar ki, ana Erşek derler“ („XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü 1“. İstanbul 1943. TDK Yayını, s. 274). Hunlar’ın hükümdarlarına „Evren“ (Ejderha), Yabakular’ı da „Büke“ (Böke=Ejderha Kaşgarlı, III. 227), Müslüman Karahanlılar’da „Arslan“ ve „Buğra“ (Erkek-Deve) gibi çok güçlü hayvan adlarını unvan olarak kullanılması gibi; Türkmen Dahalar’da da, „Arşak“ adı unvan olarak, 36 Hükümdar için kullanılmış ve Yunanca kesilen paralarında da, değirmi-sakallı portretlerinin yanına „Asakoy“ diye yazılmıştır. „Kapçaklar“, s. 198, 211, 216)...

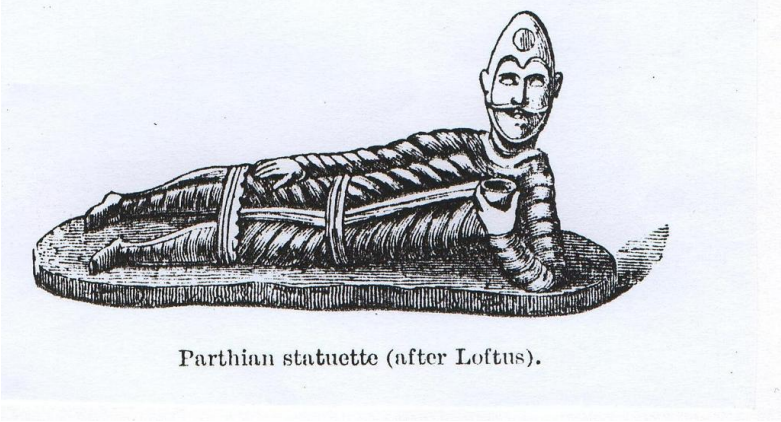
„Eski Daha’ları Türkmenler’in Teke kabilesinin adıyla birleştiren (1850 de Paris’te) VIVIEN DE SAINT-MARTINE ve (1938 de Moskova’da) S.P. TOLSTOV’un fikirleri, daha makuldür. Çünkü Teke adı, Azerbaycan Köroğlu rivayetlerinde, Taka (Türkman) şeklinde de zikredilmektedir. HERODOT (I, 125) Dahoi’leri, yine Margiana/Marı (Arapça Merv)de zikredilen Mardi ve Dropik’ler gibi göçebe/çoban gösterir. „Ammianus (XXII,8) ise, Daha’ları Pontos’ta Kolkhlr’a yakın yaşayan Bizar ve (İspir’de adı yaşayan/M.F.K.) „Saper“ yani Bizal ve Sabir

dediği ve sonra Khazar camiisinde görülen iki kabile ile beraber zikretmiştir.>>¹³⁷

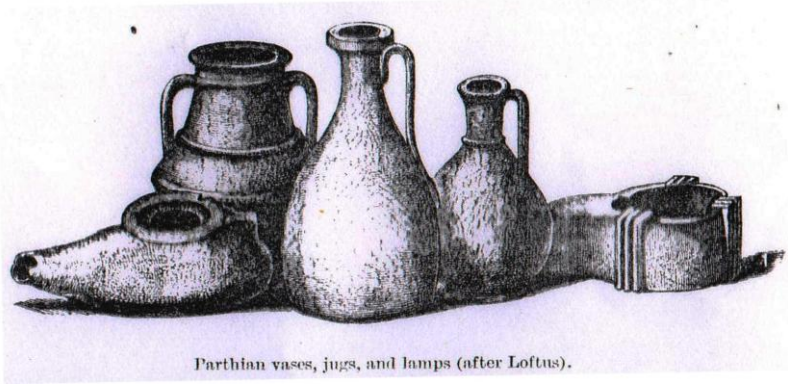
(İran şahı Kuroş'u yenen Tumar Hanım'ın sembolik resmi)

¹³⁷ T.C. Kültür Bakanlığı „SEMPOZYUM“ 26-27 Nisan 1993 Akdeniz Üniversitesi, Antalya, s. 116-119

Parthian statuette (after Loftus).

Bir Part hakimi (London müzesi)

Parthian vases, jugs, and lamps (after Loftus).

(Part dönemine ait kapkacaklar)

„Nusay yazıları (m.ö. 1. yüzyıl) Parthlıların kimliğinin önemli belgesi“

Nusay yazıları üzerinde ünlü bilim adamlarının tahminen 53 yıl (1948-2001) çalışmalarının sonucu 2001. yılda London`da yayılanmıştır. Bu yazıların dili hakkında bu büyük ve önemli eserin tekst ve sözlük bölümlerinin girişlerinde aşagideki açıklamalar bulunmaktadır:

«1948 den itibaren „Güney Türkmenistan Araştırma Gezi Gurubu“ prof. M. E. Masson`nun başkanlığında kazı işlerine başladılar. Sonuçta çok sayıda üzerinde yazı olan şok sayıda küp parşalarına rast geldiler. Arkeologlar bu yazıların Arami alfabesinde yazıldığının kaatına vardılar. Sonraki araştırmalar onu ‚Part yazısı‘ diye adlandırmağa imkan yarattı...

M. E. Masson bu yazıların kopyasını eski Sovetlerin birkaç dogucularına (orientalistlerine) gönderdi, onlardan ancak M. M. Diakonof bu yazının sırrını açmak işine girişti... O birkaç işaretlerin sırrını açarak okumayı başardı. Tekstde herhangi bir İran diline ait sözcük bulunmadı. O, kendisinin Sami dilleri uzmanı kardeşi İ. M. Diakonof`u bu çalışmaya katılmağa çağırıldı ve ardından, tekstdeki birkaç sözcüklerin formu ve dış görünüşü`nün Arami dilinin sözcüklerine denk gelmekte olduğu düşüncesini ortaya koydu: *YNH: bu, HN`LT: ödemekö ŞNT: yıl, QRY: çağırma, KRM: sirke, HYTY: getirdi we: `L, MN, B gibi ön ekler.* Aynı halde o, bu yazıların yer yer Arami düzeninden çıktığını, bayi

sözcüklerin İran dillerine ait olduğunu hem de tekstin Arami alfabesinin İran çeşidinde yazılmış olma ihtimalini da nazara almayı de hatırlatıyor.

Sonra İran dillerinin uzmanı V. A. Livshits`de bu yedi tene küp parçalarının üzerindeki yazının sırrını açmak amacıyla, üçüncü üye olarak guruba alındı. O, bu yazının sintaksis (sözdizimi) yönünü, daha doğrusu fonetika (ses bilimi) özelliklerini göz önüne alarak, onun en doğru adı „Part yazısıdır“ diyen sonuca vardı.

Bu yazının en önemli ilk translitersyası (alfabe tesbiti) ve izahları, küp parçalarının kopyeleri ile beraber 1951`de yayımlandı. Bu neşir, yazının hangi dile aid olduğu konusunda uzak süren ilginç tartışmalara yol açtı (Partçımı yoksa Aramicemi?).

Bu araştırma gurubunun üyeleri keçici olarak kendi resmi vazifelerini bırakarak, tam ihtimamlarını erişe bildikleri bu küp parçalarına yöneldiler. Ancak 1951`den itibaren Eski Nusaydan bulunan çok sayıda yüzü Part yazılı küp parçaları getirildi. Uzmanlar, M. E. Masson`un gezilerinde elde edilen parçalarının okunarak neşir edilmesini kenilerine vazife koydular. Yazılı parçaların sayısı 1951 de 150`yi aşmıştı...

Hem 1948`de hem de 1951`de Eski Nusayda gerçekleştirilen kazılarda şarap ambarlarından bulunan küp parçalarının hepsinde kullanılan seneler Ersaklar`ın (Part) takvimi esasında ve i. ö. birinci yüzyıla ait idi. Ersaklar takvimi i. ö. 247`den başlar. Örneğin, i. ö. yüzüncü yıl, Ersaklar hesabı ile 147`inci yıl olur...

M. M. Diakonov`un zamansız ölümünün ardından bu yazının düzenleştirek neşire hazırlanma işlerini İ. M. Diakonov ile V. A. Livshits devam ettirdiler. Eski Nusay`dan bulunan küp parçalarını Leningrada (St. Peterzburga) getirilerek Eski Miraslar müzesinin doğu bölümüne yerleştirildi...

Aslında bu belgeler sadece belirli bir düzene girmemiş idare`nin ambarından bulunmuş bozuk sayfalardan ibaretti. Onların hemen hemen hepsinin işeriginden şıkan sonuç`da aynıyidi, yani onlar mevcut olan şarap ve sirke testilerinin dokumanları hem de o malların ambar`a girmesini ilkel şekilde hesaba alınma dokumanlarından ibaret idi. Bu mallar belli köylerden, belli üzüm tarlalarından ve şahısların tarafından gönderilmiş ve onların adlarına hesaba alınmıştır. Nusay tekstlerinin %90`da tekrarlanan ap açık formül, bilim adamlarının özellikle de Vinikov`un 1954 de açıklamasına göre aşağıdaki cümleden ibarettir:

BHWT` ZNH ... (veya BHWTH ZNH): “in this jar”: Bu humda (Bu testide)...

Tekstlerde belirli bir yazı formasında en çok tekrarlanan mesele: Bu tesyide eski şarap, Bu testide yeni şarap, Bu testide sirke gibi cümlelerden ibarettir. bşka biröök parçalarda ise, çok basit şekilde kayda alınma belgelerdir. Onlarda devamlı: Gelip ulaşan şarap ya sirke testileri, onların ulaşan tarihi, küplerdeki şarap veya sikelerin testilere boşadılması veya testilerin ambarlarda yerleştirildiği hakkında söz ediliyor...

Biz 1960`da, 1951.55 aralığında Eski Nusay`dan bulunan belgelerin içeriği esasında iki eser (DN; DL 1960) yayımladık. Maalesef teknik durumu`nun kötü olması nedeniyle ancak az sayıda fotoğraf ve kopya yerleştire bildik. Bu eserlerin yayımlanması, Nusay tekstlerinin dili hakkındaki ilmi tartışmaları geniş çapta hareketlendirdi...

Eski Nusay`dan 1956`da özellikle de 1952-61 aralığında bulunan küp parçalarının Leningrad`a getirilmesi ile tekstlerin sayısı 2446`ya ulaştı, özellikle`de 1959-61 yıllarda bulunanlar daha dikkat çekiyordu...

Biz kendi neşrimizin sayfalarında Eski Nusay`a ait tahminen 1500 tekstin fotoğrafını (dolu veya bölüğü) yerleştirdik. Bu fotoğraflar, şimdiki sayısı 2751`e ulaşan tekstlerden seçilmiş, Yeni Nusaydan da altı tane testi bulunuzor...

Okurlarımız tekstlerin içeriği ile tanış olurken, fotoğraflarda hiçbir karşılığı olmayan bazı harflara rastgeldikte taaccüp edeceklerdir. Bu meseleyi şöyle anlatılır: Tahminen 3000 teksti okuduktan sonra göz alşarak, fotoğrafların göstere bilmediği bazı alametlerin izini bulma yetenegine sahip olur... »¹³⁸

«Bu sözlük günümüze kadar neşir edilmiş sözcüklerin tümünü, o cümleden en azından iki harfi bozulmadan kalmış kırık kırık sözcükleri de içermektedir. ilk harfi bozulup kayb olan sözcüklerin listesi de sözlüğün sonunda verilmiştir...

Benim bu çalışmamda transliterasya`nın ardından verilen transkripsiya şartlı durumları nazara alarak verilmiştir. Bunun nedeni, Part dilinin seslerinin dengeli doğru işaretlerinin bulunmasının ve i. ö. birinci yüzyılda konuşulan bu dilin ses düzenlerinin yeniden inşa edilmesinin zorunluluklarıdır. Üstelik, insan ve yer-yurt adlarının belirsiz ve şüpheli olmasıdır. İnanılır durumlarda da, çeşitli işaretlerin Partça karşılığını nasıl göz önünde bulundurmalıyız?. Bize göre devamlı tekrarlanmakta olan insan ve yer-yurt adlarının etimolojisi hakkında da kesin bir şey söylemek mümkün değil, buna göre`de onların sadece transliterasyası verilmiştir. Çeviride, sözcüklerin anlamını açıklamaya

¹³⁸ Parthian Ekonomik Dokument From Nisa (Nusay), Text 1,... By L. M. Diakonof And V. A. Livshits Edited by D. N. Mackenyie, A. N. Bader And N. Sims-Williams 1977-2001- London, s. 1-3

veya sadece sözcüklerin birbirleri ile bağlantılarını isbat etmeğe özen gösterilmiştir.»¹³⁹

Yukarıda biraz kısaltılmış şekilde tanış olduğumuz bilim adamların Nusay yazılarına giriş açıklamaları neleri anlatmaktadır?. Ben bu büyük eserin girişini ve içeriğini gözden geçirmek'le vardığım sonuç düşüncelerimi değerli okurların dikkatine sunuyorum:

Bu büyük eseri dikkatle okuduğumda, bir taraftan çok seviniyorum ve gece gündüz demeden emek veren Masson, Diakonoflar, Liwshits gibi bilim adamlarına hem de bu işin gerçekleşmesine imkan sağlayan devletlere şükran sunmağı kendime milli borç sayıyorum. Ancak öbür taraftan ise üzüliyorum, çünkü, batı dünyasında siyasi amaçlarla yaradılan ilme aykırı basışlar ve yön vermeler gerçeklerin yüze çıkmasına ve bilim adamların amaçlarına ulaşmasına engel olmuştur. Yani, siyasi amaçlarla yaratılan önyargılar esasında halkları uygarlık yaratan ve yaratmıyan şeklinde ikiye bölerek bazı halkları yapay şekilde büyüterek bazilerini ise yakıcılıktan ve yıkıcılıktan başka geçmişi olmayan şeklinde yorumlanarak bilim dünyasına da empoze ediliyor!. Sonuçta, yukarıda de görüldüğü gibi, Türkmenistan'ın tarihi ve günümüzdeki başkenti olan Aşkabat'dan bulunan yazıları araştırılırken, bu yazıları memleketin binlerce yıldan beri sahibi olan Türkmen ulusu'nun haricinde her bir yabancı dil ile (İran, Arami) karşılaştırıp sırrını çözülmeğe çalışılır?! ve doğal olarak da doğru sonuca varıla bilinmiyor. Demek, kasıtlı siyaset bilimi de başarısızlığa uğratıyor. Elbette ki bölge dillerinin birbirine etkisi doğal olaydır, ancak belli bir yurtda bulunan yazıyı o toprağın tarihi ve bu günkü sahiplerine göz ardı ederek hareket edilmesi bilime ve mantağa tersdir diye düşünüyorm. Bu konuda, hatta

¹³⁹ Aynı eserin sözlük bölümü, s. 184

yukarıda adı geçen bilim adamı Diakonof'un da aralarında olduğu eski Sovet tarihçileri bir zaman şunları yazmışlardır:

« Türkmenler'in ve onların eski ataları hakkında Rus ve Batı burjuvaz tarihçilerinin bir kesiminin eserlerinde önemli yer verilmiştir. O eserlerde çok sayıda ilginç ve değerli bilgiler de bulunmaktadır, ancak onların çok dikkatli ve eleştiri bakışla gözden geçirilmesi gerekir. Burjuvaz yazarlarının büyük kesimi Orta Asya halkları'nın tarihini sadece hakilerin aralarındaki sonsuz savaşlar ve yakıp yıkıcılıklar gibi değerlendirmeye özen göstererek, toplumun durumu ve yaratıcılığı ile az ilgilenmişlerdir. Aynı tarihçiler Türkmenlerin ve onların eski ataları'nın yarattıkları uygarlıkları ve ekonomi açıdan elde ettikleri başarıları aşağılamışlardır»¹⁴⁰. Maalesef bu durum hala devam etmektedir.

İşte öylesine bir şartlarda Nusay yazıları'nın sırrını açılmağa başlandığında bu ülkenin tarihi ve yasal sahibi olan Türkmen ulusu'nun tarihine, diline ve medeniyetine göz yumarak meseleti bu ülkeye yabancı olan dillere dayanarak çömeğe 53 yıl emek verilir ve doğal olarak bu yazının dilinin karşılaştırdıkları İran ve Arami dillerine ait olmadığı sonucuna varılır. Msela bu dildeki insan ve yer-yurd adları, yazıdaki bayi sesler ve bayi sözcüklerdeki son ekler hakkında bir fikir veremeyeceklerine itiraf etmek zorunda kalırlar. Oyse eğer bu bilim adamları meseleyi çözmek için çağırdıkları İran ve Arami dillerinin uzmanlarının yanında bir de Türk dilinin ve özellikle de Türkmen dil ve tarih uzmanlarından yararlansaydılar çok inanılır bir ilmi sonuca varabilirdi diye düşünüyorum. Çünkü onların kavrayamadıkları insan ve yer-yurd adları, yazıdaki

¹⁴⁰ Türkmenistanın (TSSR) tarihi, 1.cilt, Aşkabad-1959, s. 10

bazi sesler ve son ekler, başda bilim adamları olmak`la orada yaşayan her bir Türkmen için bellirli anlm taşımaktadır. Sözüünü ettiğimiz gerçekleri nazara alarak biz de gücümüzün çatdığı kadar bu yazıdaki sözcükleri açıklağa çalışacağız.

“Nusay yazısının sözlüğünde Türkmen izleri”

Biz bu bölümde uzmanların kullandıkları metodları nazara almak`la, genelde yer-yurt ve insan adlarından oluşan bu sözcükleri Türkmen dili ve Türkmenistan`ın jeografiya adları ile karşılaştırarak anlamlı sonuçlar çıkarmağa çalışıyoruz. Çünkü onlar da kendi karşılaştırdıkları dillere göre yorumlar yapmışlar hem de belirli bir anlam çıkarmak için bazi sesleri değıştirmiş ve hatta bazi harfları artırmışlardır. Sözlüğün girişinde aşağıdaki izahları görüyoruz:

« Yay (Parantez) içinde verilen sayılar, belirli bölümü bozulmuş sözcükleri, köşeli yay içindekiler ise tamamen yeniden işlenmiş sözcükleri göstermektedir. Soru işareti, okunmuş veya yeniden işlenmiş sözcüklerin hala tartışılır durumda ve tam olarak çözümlenmediğini anlatmaktadır. Mesela: 1502:3 (*sözcüğün sıra sayısı*), (8,10?); 1511:11; 1513:(6), [8]; ...

Çok tekrarlanan ve bozulmuş sözcük *passim* (her yerde) kelimesi ile anlatılmıştır. İstisna ola4rak, “L, MN, ZY” ile sözcüklerin temel şekili ve LYD ile ise çeşitli açıklamaları verilmiş sözcükleri gösterilmiştir...

Açıkca bir yalnlılık olmadığı durumda sözcüklerin dolu açıklamaları verilmiştir. Teklik şekli “-y” ile (genelde MN ve B ön ekleriyle ancak serbest kullanılır) ve çokluk şekli ise “-n” harfi ile gösterilir, bu harfların olmadığı yerlerde eklenir, örneğin: *pryptykn, prpytkn Friyapātīkān* (*Friyapātīdan, Friyapātīan,*) bir yurt adı ; *prpytkn* – 862:(2); ...; ~y – 991:3 (*prptykny*); 992:3 (*prptykny*); 1046:(1); ... ; *prpytkn* – 860:1; ...; ~y – 915:(2); ... -y, -y

şekilleri ile, *mdwbr* sözcüğünde (yiene de erkin) *HYTY* terkinde kullanılır, *mdwbr/mdwbry/mdwbry*, *mdwbr* şşzcüğünün ardına yerleştirilir: *mdwbr mad(u)bar* ,şarap faturası, - *passim* (hep yerde) ...; *~y* – 153:4; ... *~y* – 164:(7); v.s... Arami dilinin çokluk ve zamir eklerinin çeşitli şekilleri de aynı şekilde rast gelmektedir, örneğin: *KRM* raz ,üzüm yamacı, üzüm tarlasının adı (üzüm dağ eteklerindeki tepelerde ekilmiştir, B. G.) – *passim*- hep yerde (anlamsız yalnız: *KRMY* – 2312:2); *çokluk KRMN* – 1632:2; 2579 pr.:(2?); 3.şahıs teklik *KRMYH* ,onun şarap anbarı (tepesi), - 2622:2; 2625:(6).

Bu düzenler temelinde harfların transliterasyonu (alfabe çözümü) 1972. yıl kararı esasında şöyle kabul edilmiştir: ' ‘ b d g h h k l m n p q r s ş t w y z.¹⁴¹

Transliterasyonun ardından verilen Transkripsiyası (ses göstergeleri, fonetik) benim bu işimde şartlı durumları göz önünde bulundurarak önerilmiştir. Bunun nedeni ise, Part dilinin seslerinin dengeli ve doğru işaretlerinin bulunmasının, i.ö. birinci yüzyılda konuşulan Part dilinin ses düzenlerinin yeniden inşa edilmesinin zorunlulukları, özellikle de insan ve yer-yurt adlarının belirsiz ve şüpheli olmasıdır. İnanılır durumda da çeşitli işaretler için Partça karşılığını nasıl göz önünde bulundurmalıyız?. Bizim fikrimize göre devamlı tekrarlanmakta olan insan ve yer-yurt (jeoğrafya) adların etimolojisi hakkında güvenle birşey söylemek mümkün değil, buna göre de onların sadece transliterasyonu (harflarının karşılığı, okunuşu) verilmektedir.

Çeviride, sözcüklerin anlamını tesvir etmeğe veya sadece belgelerdeki sözcüklerin birbirleriyle ilişkilerini isbat etmeğe çaba gösteriyoruz.»¹⁴²

¹⁴¹ „Ş“ harfi için, neşir edilen dokumentlerde özel bir belgi bulunmadı.

¹⁴² Yukarıda adı geçen kaynak, Sözlük bölümünün girişi, s. 184

“Çöze bildiğimiz sözcüklerin izahlı listesi”

1- لا ٧ ٧ ٧ ٧

- 1- 'g (wz?) *Agoz*: İnsan adı (s. 184)
Bu sözcüğün, nesilbaşımız „Oguz“un adı ile aynı olduğu açıkca görülmektedir.

2- لا ٧ ٧ ٧ ٧ ٧

- 2- 'wzbry>uzbary: Vergi için bir tür belirlemesi (s. 184), (s. 187)
Bu birleşik sözcüğün iki tane „uz“ ve „barı“ sözcükten oluşmuş olduğu açıkca bellidir. Zu sözcüğü Türkmencede „güzel, iyi“ ve Barı ise „varı, hepsi“ anlamdadır. Netice`de, „uzbarı“ birleşim sözcüğü, belirli bir vergi alınacak mal`ın „hepsi güzel“ demektir.

3- لا ٧ ٧ ٧ ٧ ٧

- 3- '(mpd), *Ampad*: İnsan adı (s. 185)
Bu sözcük Türkmenlerde hala kullanılmakta olan „Ammad“ adıyla denk gelir. P ve b seslerinin, önündeki m sesine dönmesi ise çok dillerde olagan bir hadisedir.

4- لا ٧ ٧ ٧ ٧ ٧

- 4- 'mpy, *hmpy*: Köy adı (s. 185)
Bu sözcük Türkmensahradaki aski türkmen köyü „Ûampı“nın adı ile hemen hemen aynıdır.

5- لا ٧ ٧ ٧ ٧ ٧

- 5- 'ntk, *Andak*: İnsan adı (s. 185)

Bu sözcük Türkmenlerde çok kullanılan ad „Annak“ ile aynıdır. Çünkü „d“ sesinin, önündeki „n“ sesine dönüşmesi bizim dilimizde normal olaydır.

۱ ۷ ۷ ۷ -6

- 6- '(n?) Kşşy: Üzümlük tepe`nin adı (s. 185)
Bu sözcüğü „ö“ sesini artırmakla „Köşşi“ we „Köşi“ şekillerinde de yaza biliriz. Çünkü yukarıda izah ettiğimiz gibi, harfların arasında gereken sesleri artırmağı bilim adamları kabul etmişlerdir. Köşi, Nusay`a yakın ve bir tarafı tepe olan eski köy adıdır. Burada hatırlatmalıyız ki, bu tekstde sık sık adı geöen Nusayö Kaka, Köşi, Artık gibi köylerin hemen hemen hepsi Güney Türkmenistandeki Köpetdağ eteklerinde yerleşmiş ve eski dönemlerden günümüze kadar üzüm tarlalarının yeri olmuştur. Bu sözcüğün Köşşi şekili ise eski Türkmen insan adlarındandır.

۷ ۷ ۷ ۷ -7

- 7- 'pdn, Appadan, Apadan: Köşk, saray (s. 185)
Part alfabesinde „p“ ile „b“ sesleri bir harfla (۷ =p,b) gösterildiğini nazara alarak bu sözcüğü „Abbadan“ ya „Abadan“ şeklinde de yazmak mümkündür. Bu birleşik sözcüğün kökünde „Ab“ sözcüğü vardır. Bu sözcük Sümer dilinde „Ab“, „Orhun“ yazılarında „Äb“ şimdiki türkçede „Ev“ şekillerinde ve aynı anlamdadır (bak. B. Gerey, 5000 yıllık Sümer-Türkmen bağları, İstanbul-2004, sözlük bölümü). Bayındır ve mamur anlamında olan Türkmen dilindeki (ve bazı diğer dillerde de var olan „Abadan“ sözcüğü de aynı kökten hem de yukarıdaki „Apadan“ sözcüğünün bu günkü şekli olmalıdır.

8- لا ت ك ر

- 8- *'pdnk*: Saray`ın, saraydan (s. 185)
Apadan sözcüğünün ardındaki „k“ ya „ik“ iyelik eki, türk dilinin gramerine uygunlukta „in“ ya „ing“ eki ile denk gelmesi çok ilginç hem de anlamlıdır. Oysa İndo-Germen dillerinde bu durum ek yerine edatlar (Präposition) ile gösterilir.

9- لا ك ر ر

- 9- *'rgkn*, *Argakan*: Köy adı (s. 185)
Bu birleşim sözcüğünün iki tane „Arık“ (arık) ve „akan“ sözcükten türediği açıkça görülmektedir.

10- لا ك ر ر

- 10- *'rtwk*, *Artok*: Kent adı (s. 186)
Bu adı Türkmenistandeki „Artık“ kenti hala taşımaktadır. Çünkü Part alfabesinde „o“, „u“, „ı“ sesleri bir işaret`le (ʾ) gösterilir. Netijede onu „Artık“ şeklinde yazmak da doğrudur. Bu sözcüğün Part dilinde var olmasının başka bir önemi de, onun kent adı olmasının ötesinde belirli bir anlam taşımasıdır.

11- لا ن ر

- 11- *'tryn?* *Ataren(?)*: İnsan adı (s. 187)
Bu adın aslı „Ataran“ ya da „Ata“ ve „Eren“ sözcüklerinden türemiş olması açıkça görülmektedir diye düşünüyorum. Herhalde türkçe olduğu bellidir. Ataran sözcüğünün Türkmence`de iki anlamı var: 1- Konukları uğurlayan, 2- Yemek hazırlayan

12- 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

12- *'tykn, Atikan (?)*: Yurt adı (s.187)

Bu sözcüğü „Atıkân“ (Atıçok) , „Atığan“ ya „Adığan“ (ünlü, adı böyüyen) şekillerinde de yazılabilir. Herhalde onun terkinde „at“ ya „ad“ sözcüğünün bulunması kesindir. Öbür yandan, Orhun yazılarında adı geçen eski Türk yurdu „Ötüken“ ile de hemen hemen aynıdır. Belki de onun bir çeşit telaffuzu olmuştur.

13- 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

13- *(bht)yk, Bahtyk*: İnsan adı (s. 188)

Bu sözcük türkmenlerde çok kullanılan „Bağtı“ , „Bağtıhan“ gibi adlara denk gelir.

14- 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

14- *b/wrdn, Bardan*: Bir üzüm tarlası'nın adı (s. 189)

Bu adı Par boyu'nun çoğunlukta yaşadığı yurt „Bäherden“ hala taşımaktadır.

15- 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

15- *bwhtk, Buxtak*: İnsan adı (s. 189)

Bu sözcük „Pudak“ hem de Türkmenlerde kullanılan şahıs adı „Boğda“ sözcüklerine denk gelir, üstelik „Boğdak“ (deste) sözcüğüne de çok yakındır.

16- 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

16- *bwzk, Bozak*: İnsan adı (s. 189)

Bu sözcük Oğuzlar'ın „Boz-ok“ adı'na denk gelir. Türk destanlarında „Bozoğlan“ adına da rast gelinir. Türkmenistan'da biten bir çeşit ot'un adı da „Boyağan"dır. Bazi ot adlarının şahıs adı için kullanılması da doğaldır.

ن ه ا ن ز -17

- 17- *d/rhymt, Dahyumit*: İnsan adı (s. 190)
 Bu birleşim sözcüğün terkininde iki tane „Dah“ ve „Yomit“ ya „Yomit“ açıkca görölür. Part devletini kumakta büyük rolü olan „Dah“ tayfası`nın günümüzde „Daz“ adı ile bir Türkmen tayfası olduğunu yukarıde izah etmişitk. „Yomit“ ise bu gün büyük bir Türkmen boy lar birikiminin adıdır. Türkmenlerde boy adı şahis adı için çok kullanılır.

گ و ر / گ و ر -18

- 18- *g'wr (gawr), v., gwr*: Adam, erkek (s. 190)
 Bu sözcük Türkmenistan`daki eski tarihi yurt adı „Gawürgala“ ya „Gawür-kale“ birleşim sözcüğünde açıkca görölür. Sözcüğün anlamı hakkında aşağıda (20.de) açıklamalar bulunmaktadır.

(ن) ن ه ا ن ز -19

- 19- *q'ylt/qaylw*: Fazla, artıp kalan, kalan (s. 190)
 Bu sözcüğü biraz değıştirerek „kalıt“ ve „kalu“ şekillerinde zayarsak, „kal“ kök sözcüğü ve ardındaki ekten oluştuğu yüze çıkar.

گ و ر / گ و ر -20

- 20- *g(r)zyk, Garzyk(?)*: İnsan adı (s. 190)
 Bu sözcükdeki „z“ harfın yerine „c“ koyarsak, çok kullanılan „Grcık“ adına denk gelir. Yukarıde de izah ettiğimiz gibi bu yazıyı çözen uzmanlar bular gibi değıştirmeleri belirli bir anlam çıkara bilmek için doğru bulmuşlar.

𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺𐎻𐎼𐎽𐎾𐎿𐏀𐏁𐏂𐏃𐏄𐏅𐏆𐏇𐏈𐏉𐏊𐏋𐏌𐏍𐏎𐏏𐏐𐏑𐏒𐏓𐏔𐏕𐏖𐏗𐏘𐏙𐏚𐏛𐏜𐏝𐏞𐏟𐏠𐏡𐏢𐏣𐏤𐏥𐏦𐏧𐏨𐏩𐏪𐏫𐏬𐏭𐏮𐏯𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿𐐀𐐁𐐂𐐃𐐄𐐅𐐆𐐇𐐈𐐉𐐊𐐋𐐌𐐍𐐎𐐏𐐐𐐑𐐒𐐓𐐔𐐕𐐖𐐗𐐘𐐙𐐚𐐛𐐜𐐝𐐞𐐟𐐠𐐡𐐢𐐣𐐤𐐥𐐦𐐧𐐨𐐩𐐪𐐫𐐬𐐭𐐮𐐯𐐰𐐱𐐲𐐳𐐴𐐵𐐶𐐷𐐸𐐹𐐺𐐻𐐼𐐽𐐾𐐿𐑀𐑁𐑂𐑃𐑄𐑅𐑆𐑇𐑈𐑉𐑊𐑋𐑌𐑍𐑎𐑏𐑐𐑑𐑒𐑓𐑔𐑕𐑖𐑗𐑘𐑙𐑚𐑛𐑜𐑝𐑞𐑟𐑠𐑡𐑢𐑣𐑤𐑥𐑦𐑧𐑨𐑩𐑪𐑫𐑬𐑭𐑮𐑯𐑰𐑱𐑲𐑳𐑴𐑵𐑶𐑷𐑸𐑹𐑺𐑻𐑼𐑽𐑾𐑿𐒀𐒁𐒂𐒃𐒄𐒅𐒆𐒇𐒈𐒉𐒊𐒋𐒌𐒍𐒎𐒏𐒐𐒑𐒒𐒓𐒔𐒕𐒖𐒗𐒘𐒙𐒚𐒛𐒜𐒝𐒞𐒟𐒠𐒡𐒢𐒣𐒤𐒥𐒦𐒧𐒨𐒩𐒪𐒫𐒬𐒭𐒮𐒯𐒰𐒱𐒲𐒳𐒴𐒵𐒶𐒷𐒸𐒹𐒺𐒻𐒼𐒽𐒾𐒿𐓀𐓁𐓂𐓃𐓄𐓅𐓆𐓇𐓈𐓉𐓊𐓋𐓌𐓍𐓎𐓏𐓐𐓑𐓒𐓓𐓔𐓕𐓖𐓗𐓘𐓙𐓚𐓛𐓜𐓝𐓞𐓟𐓠𐓡𐓢𐓣𐓤𐓥𐓦𐓧𐓨𐓩𐓪𐓫𐓬𐓭𐓮𐓯𐓰𐓱𐓲𐓳𐓴𐓵𐓶𐓷𐓸𐓹𐓺𐓻𐓼𐓽𐓾𐓿𐔀𐔁𐔂𐔃𐔄𐔅𐔆𐔇𐔈𐔉𐔊𐔋𐔌𐔍𐔎𐔏𐔐𐔑𐔒𐔓𐔔𐔕𐔖𐔗𐔘𐔙𐔚𐔛𐔜𐔝𐔞𐔟𐔠𐔡𐔢𐔣𐔤𐔥𐔦𐔧𐔨𐔩𐔪𐔫𐔬𐔭𐔮𐔯𐔰𐔱𐔲𐔳𐔴𐔵𐔶𐔷𐔸𐔹𐔺𐔻𐔼𐔽𐔾𐔿𐕀𐕁𐕂𐕃𐕄𐕅𐕆𐕇𐕈𐕉𐕊𐕋𐕌𐕍𐕎𐕏𐕐𐕑𐕒𐕓𐕔𐕕𐕖𐕗𐕘𐕙𐕚𐕛𐕜𐕝𐕞𐕟𐕠𐕡𐕢𐕣𐕤𐕥𐕦𐕧𐕨𐕩𐕪𐕫𐕬𐕭𐕮𐕯𐕰𐕱𐕲𐕳𐕴𐕵𐕶𐕷𐕸𐕹𐕺𐕻𐕼𐕽𐕾𐕿𐖀𐖁𐖂𐖃𐖄𐖅𐖆𐖇𐖈𐖉𐖊𐖋𐖌𐖍𐖎𐖏𐖐𐖑𐖒𐖓𐖔𐖕𐖖𐖗𐖘𐖙𐖚𐖛𐖜𐖝𐖞𐖟𐖠𐖡𐖢𐖣𐖤𐖥𐖦𐖧𐖨𐖩𐖪𐖫𐖬𐖭𐖮𐖯𐖰𐖱𐖲𐖳𐖴𐖵𐖶𐖷𐖸𐖹𐖺𐖻𐖼𐖽𐖾𐖿𐗀𐗁𐗂𐗃𐗄𐗅𐗆𐗇𐗈𐗉𐗊𐗋𐗌𐗍𐗎𐗏𐗐𐗑𐗒𐗓𐗔𐗕𐗖𐗗𐗘𐗙𐗚𐗛𐗜𐗝𐗞𐗟𐗠𐗡𐗢𐗣𐗤𐗥𐗦𐗧𐗨𐗩𐗪𐗫𐗬𐗭𐗮𐗯𐗰𐗱𐗲𐗳𐗴𐗵𐗶𐗷𐗸𐗹𐗺𐗻𐗼𐗽𐗾𐗿𐘀𐘁𐘂𐘃𐘄𐘅𐘆𐘇𐘈𐘉𐘊𐘋𐘌𐘍𐘎𐘏𐘐𐘑𐘒𐘓𐘔𐘕𐘖𐘗𐘘𐘙𐘚𐘛𐘜𐘝𐘞𐘟𐘠𐘡𐘢𐘣𐘤𐘥𐘦𐘧𐘨𐘩𐘪𐘫𐘬𐘭𐘮𐘯𐘰𐘱𐘲𐘳𐘴𐘵𐘶𐘷𐘸𐘹𐘺𐘻𐘼𐘽𐘾𐘿𐙀𐙁𐙂𐙃𐙄𐙅𐙆𐙇𐙈𐙉𐙊𐙋𐙌𐙍𐙎𐙏𐙐𐙑𐙒𐙓𐙔𐙕𐙖𐙗𐙘𐙙𐙚𐙛𐙜𐙝𐙞𐙟𐙠𐙡𐙢𐙣𐙤𐙥𐙦𐙧𐙨𐙩𐙪𐙫𐙬𐙭𐙮𐙯𐙰𐙱𐙲𐙳𐙴𐙵𐙶𐙷𐙸𐙹𐙺𐙻𐙼𐙽𐙾𐙿𐚀𐚁𐚂𐚃𐚄𐚅𐚆𐚇𐚈𐚉𐚊𐚋𐚌𐚍𐚎𐚏𐚐𐚑𐚒𐚓𐚔𐚕𐚖𐚗𐚘𐚙𐚚𐚛𐚜𐚝𐚞𐚟𐚠𐚡𐚢𐚣𐚤𐚥𐚦𐚧𐚨𐚩𐚪𐚫𐚬𐚭𐚮𐚯𐚰𐚱𐚲𐚳𐚴𐚵𐚶𐚷𐚸𐚹𐚺𐚻𐚼𐚽𐚾𐚿𐛀𐛁𐛂𐛃𐛄𐛅𐛆𐛇𐛈𐛉𐛊𐛋𐛌𐛍𐛎𐛏𐛐𐛑𐛒𐛓𐛔𐛕𐛖𐛗𐛘𐛙𐛚𐛛𐛜𐛝𐛞𐛟𐛠𐛡𐛢𐛣𐛤𐛥𐛦𐛧𐛨𐛩𐛪𐛫𐛬𐛭𐛮𐛯𐛰𐛱𐛲𐛳𐛴𐛵𐛶𐛷𐛸𐛹𐛺𐛻𐛼𐛽𐛾𐛿𐜀𐜁𐜂𐜃𐜄𐜅𐜆𐜇𐜈𐜉𐜊𐜋𐜌𐜍𐜎𐜏𐜐𐜑𐜒𐜓𐜔𐜕𐜖𐜗𐜘𐜙𐜚𐜛𐜜𐜝𐜞𐜟𐜠𐜡𐜢𐜣𐜤𐜥𐜦𐜧𐜨𐜩𐜪𐜫𐜬𐜭𐜮𐜯𐜰𐜱𐜲𐜳𐜴𐜵𐜶𐜷𐜸𐜹𐜺𐜻𐜼𐜽𐜾𐜿𐝀𐝁𐝂𐝃𐝄𐝅𐝆𐝇𐝈𐝉𐝊𐝋𐝌𐝍𐝎𐝏𐝐𐝑𐝒𐝓𐝔𐝕𐝖𐝗𐝘𐝙𐝚𐝛𐝜𐝝𐝞𐝟𐝠𐝡𐝢𐝣𐝤𐝥𐝦𐝧𐝨𐝩𐝪𐝫𐝬𐝭𐝮𐝯𐝰𐝱𐝲𐝳𐝴𐝵𐝶𐝷𐝸𐝹𐝺𐝻𐝼𐝽𐝾𐝿𐞀𐞁𐞂𐞃𐞄𐞅𐞆𐞇𐞈𐞉𐞊𐞋𐞌𐞍𐞎𐞏𐞐𐞑𐞒𐞓𐞔𐞕𐞖𐞗𐞘𐞙𐞚𐞛𐞜𐞝𐞞𐞟𐞠𐞡𐞢𐞣𐞤𐞥𐞦𐞧𐞨𐞩𐞪𐞫𐞬𐞭𐞮𐞯𐞰𐞱𐞲𐞳𐞴𐞵𐞶𐞷𐞸𐞹𐞺𐞻𐞼𐞽𐞾𐞿𐟀𐟁𐟂𐟃𐟄𐟅𐟆𐟇𐟈𐟉𐟊𐟋𐟌𐟍𐟎𐟏𐟐𐟑𐟒𐟓𐟔𐟕𐟖𐟗𐟘𐟙𐟚𐟛𐟜𐟝𐟞𐟟𐟠𐟡𐟢𐟣𐟤𐟥𐟦𐟧𐟨𐟩𐟪𐟫𐟬𐟭𐟮𐟯𐟰𐟱𐟲𐟳𐟴𐟵𐟶𐟷𐟸𐟹𐟺𐟻𐟼𐟽𐟾𐟿𐠀𐠁𐠂𐠃𐠄𐠅𐠆𐠇𐠈𐠉𐠊𐠋𐠌𐠍𐠎𐠏𐠐𐠑𐠒𐠓𐠔𐠕𐠖𐠗𐠘𐠙𐠚𐠛𐠜𐠝𐠞𐠟𐠠𐠡𐠢𐠣𐠤𐠥𐠦𐠧𐠨𐠩𐠪𐠫𐠬𐠭𐠮𐠯𐠰𐠱𐠲𐠳𐠴𐠵𐠶𐠷𐠸𐠹𐠺𐠻𐠼𐠽𐠾𐠿𐡀𐡁𐡂𐡃𐡄𐡅𐡆𐡇𐡈𐡉𐡊𐡋𐡌𐡍𐡎𐡏𐡐𐡑𐡒𐡓𐡔𐡕𐡖𐡗𐡘𐡙𐡚𐡛𐡜𐡝𐡞𐡟𐡠𐡡𐡢𐡣𐡤𐡥𐡦𐡧𐡨𐡩𐡪𐡫𐡬𐡭𐡮𐡯𐡰𐡱𐡲𐡳𐡴𐡵𐡶𐡷𐡸𐡹𐡺𐡻𐡼𐡽𐡾𐡿𐢀𐢁𐢂𐢃𐢄𐢅𐢆𐢇𐢈𐢉𐢊𐢋𐢌𐢍𐢎𐢏𐢐𐢑𐢒𐢓𐢔𐢕𐢖𐢗𐢘𐢙𐢚𐢛𐢜𐢝𐢞𐢟𐢠𐢡𐢢𐢣𐢤𐢥𐢦𐢧𐢨𐢩𐢪𐢫𐢬𐢭𐢮𐢯𐢰𐢱𐢲𐢳𐢴𐢵𐢶𐢷𐢸𐢹𐢺𐢻𐢼𐢽𐢾𐢿𐣀𐣁𐣂𐣃𐣄𐣅𐣆𐣇𐣈𐣉𐣊𐣋𐣌𐣍𐣎𐣏𐣐𐣑𐣒𐣓𐣔𐣕𐣖𐣗𐣘𐣙𐣚𐣛𐣜𐣝𐣞𐣟𐣠𐣡𐣢𐣣𐣤𐣥𐣦𐣧𐣨𐣩𐣪𐣫𐣬𐣭𐣮𐣯𐣰𐣱𐣲𐣳𐣴𐣵𐣶𐣷𐣸𐣹𐣺𐣻𐣼𐣽𐣾𐣿𐤀𐤁𐤂𐤃𐤄𐤅𐤆𐤇𐤈𐤉𐤊𐤋𐤌𐤍𐤎𐤏𐤐𐤑𐤒𐤓𐤔𐤕𐤖𐤗𐤘𐤙𐤚𐤛𐤜𐤝𐤞𐤟𐤠𐤡𐤢𐤣𐤤𐤥𐤦𐤧𐤨𐤩𐤪𐤫𐤬𐤭𐤮𐤯𐤰𐤱𐤲𐤳𐤴𐤵𐤶𐤷𐤸𐤹𐤺𐤻𐤼𐤽𐤾𐤿𐥀𐥁𐥂𐥃𐥄𐥅𐥆𐥇𐥈𐥉𐥊𐥋𐥌𐥍𐥎𐥏𐥐𐥑𐥒𐥓𐥔𐥕𐥖𐥗𐥘𐥙𐥚𐥛𐥜𐥝𐥞𐥟𐥠𐥡𐥢𐥣𐥤𐥥𐥦𐥧𐥨𐥩𐥪𐥫𐥬𐥭𐥮𐥯𐥰𐥱𐥲𐥳𐥴𐥵𐥶𐥷𐥸𐥹𐥺𐥻𐥼𐥽𐥾𐥿𐦀𐦁𐦂𐦃𐦄𐦅𐦆𐦇𐦈𐦉𐦊𐦋𐦌𐦍𐦎𐦏𐦐𐦑𐦒𐦓𐦔𐦕𐦖𐦗𐦘𐦙𐦚𐦛𐦜𐦝𐦞𐦟𐦠𐦡𐦢𐦣𐦤𐦥𐦦𐦧𐦨𐦩𐦪𐦫𐦬𐦭𐦮𐦯𐦰𐦱𐦲𐦳𐦴𐦵𐦶𐦷𐦸𐦹𐦺𐦻𐦼𐦽𐦾𐦿𐧀𐧁𐧂𐧃𐧄𐧅𐧆𐧇𐧈𐧉𐧊𐧋𐧌𐧍𐧎𐧏𐧐𐧑𐧒𐧓𐧔𐧕𐧖𐧗𐧘𐧙𐧚𐧛𐧜𐧝𐧞𐧟𐧠𐧡𐧢𐧣𐧤𐧥𐧦𐧧𐧨𐧩𐧪𐧫𐧬𐧭𐧮𐧯𐧰𐧱𐧲𐧳𐧴𐧵𐧶𐧷𐧸𐧹𐧺𐧻𐧼𐧽𐧾𐧿𐨀𐨁𐨂𐨃𐨄𐨅𐨆𐨇𐨈𐨉𐨊𐨋𐨌𐨍𐨎𐨏𐨐𐨑𐨒𐨓𐨔𐨕𐨖𐨗𐨘𐨙𐨚𐨛𐨜𐨝𐨞𐨟𐨠𐨡𐨢𐨣𐨤𐨥𐨦𐨧𐨨𐨩𐨪𐨫𐨬𐨭𐨮𐨯𐨰𐨱𐨲𐨳𐨴𐨵𐨶𐨷𐨹𐨺𐨸𐨻𐨼𐨽𐨾𐨿𐩀𐩁𐩂𐩃𐩄𐩅𐩆𐩇𐩈𐩉𐩊𐩋𐩌𐩍𐩎𐩏𐩐𐩑𐩒𐩓𐩔𐩕𐩖𐩗𐩘𐩙𐩚𐩛𐩜𐩝𐩞𐩟𐩠𐩡𐩢𐩣𐩤𐩥𐩦𐩧𐩨𐩩𐩪𐩫𐩬𐩭𐩮𐩯𐩰𐩱𐩲𐩳𐩴𐩵𐩶𐩷𐩸𐩹𐩺𐩻𐩼𐩽𐩾𐩿𐪀𐪁𐪂𐪃𐪄𐪅𐪆𐪇𐪈𐪉𐪊𐪋𐪌𐪍𐪎𐪏𐪐𐪑𐪒𐪓𐪔𐪕𐪖𐪗𐪘𐪙𐪚𐪛𐪜𐪝𐪞𐪟𐪠𐪡𐪢𐪣𐪤𐪥𐪦𐪧𐪨𐪩𐪪𐪫𐪬𐪭𐪮𐪯𐪰𐪱𐪲𐪳𐪴𐪵𐪶𐪷𐪸𐪹𐪺𐪻𐪼𐪽𐪾𐪿𐫀𐫁𐫂𐫃𐫄𐫅𐫆𐫇𐫈𐫉𐫊𐫋𐫌𐫍𐫎𐫏𐫐𐫑𐫒𐫓𐫔𐫕𐫖𐫗𐫘𐫙𐫚𐫛𐫜𐫝𐫞𐫟𐫠𐫡𐫢𐫣𐫤𐫦𐫥𐫧𐫨𐫩𐫪𐫫𐫬𐫭𐫮𐫯𐫰𐫱𐫲𐫳𐫴𐫵𐫶𐫷𐫸𐫹𐫺𐫻𐫼𐫽𐫾𐫿𐬀𐬁𐬂𐬃𐬄𐬅𐬆𐬇𐬈𐬉𐬊𐬋𐬌𐬍𐬎𐬏𐬐𐬑𐬒𐬓𐬔𐬕𐬖𐬗𐬘𐬙𐬚𐬛𐬜𐬝𐬞𐬟𐬠𐬡𐬢𐬣𐬤𐬥𐬦𐬧𐬨𐬩𐬪𐬫𐬬𐬭𐬮𐬯𐬰𐬱𐬲𐬳𐬴𐬵𐬶𐬷𐬸𐬹𐬺𐬻𐬼𐬽𐬾𐬿𐭀𐭁𐭂𐭃𐭄𐭅𐭆𐭇𐭈𐭉𐭊𐭋𐭌𐭍𐭎𐭏𐭐𐭑𐭒𐭓𐭔𐭕𐭖𐭗𐭘𐭙𐭚𐭛𐭜𐭝𐭞𐭟𐭠𐭡𐭢𐭣𐭤𐭥𐭦𐭧𐭨𐭩𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭰𐭱𐭲𐭳𐭴𐭵𐭶𐭷𐭸𐭹𐭺𐭻𐭼𐭽𐭾𐭿𐮀𐮁𐮂𐮃𐮄𐮅𐮆𐮇𐮈𐮉𐮊𐮋𐮌𐮍𐮎𐮏𐮐𐮑𐮒𐮓𐮔𐮕𐮖𐮗𐮘𐮙𐮚𐮛𐮜𐮝𐮞𐮟𐮠𐮡𐮢𐮣𐮤𐮥𐮦𐮧𐮨𐮩𐮪𐮫𐮬𐮭𐮮𐮯𐮰𐮱𐮲𐮳𐮴𐮵𐮶𐮷𐮸𐮹𐮺𐮻𐮼𐮽𐮾𐮿𐯀𐯁𐯂𐯃𐯄𐯅𐯆𐯇𐯈𐯉𐯊𐯋𐯌𐯍𐯎𐯏𐯐𐯑𐯒𐯓𐯔𐯕𐯖𐯗𐯘𐯙𐯚𐯛𐯜𐯝𐯞𐯟𐯠𐯡𐯢𐯣𐯤𐯥𐯦𐯧𐯨𐯩𐯪𐯫𐯬𐯭𐯮𐯯𐯰𐯱𐯲𐯳𐯴𐯵𐯶𐯷𐯸𐯹𐯺𐯻𐯼𐯽𐯾𐯿𐰀𐰁𐰂𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿𐱀𐱁𐱂𐱃𐱄𐱅𐱆𐱇𐱈𐱉𐱊𐱋𐱌𐱍𐱎𐱏𐱐𐱑𐱒𐱓𐱔𐱕𐱖𐱗𐱘𐱙𐱚𐱛𐱜𐱝𐱞𐱟𐱠𐱡𐱢𐱣𐱤𐱥𐱦𐱧𐱨𐱩𐱪𐱫𐱬𐱭𐱮𐱯𐱰𐱱𐱲𐱳𐱴𐱵𐱶𐱷𐱸𐱹𐱺𐱻𐱼𐱽𐱾𐱿𐲀𐲁𐲂𐲃𐲄𐲅𐲆𐲇𐲈𐲉𐲊𐲋𐲌𐲍𐲎𐲏𐲐𐲑𐲒𐲓𐲔𐲕𐲖𐲗𐲘𐲙𐲚𐲛𐲜𐲝𐲞𐲟𐲠𐲡𐲢𐲣𐲤𐲥𐲦𐲧𐲨𐲩𐲪𐲫𐲬𐲭𐲮𐲯𐲰𐲱𐲲𐲳𐲴𐲵𐲶𐲷𐲸𐲹𐲺𐲻𐲼𐲽𐲾𐲿𐳀𐳁𐳂𐳃𐳄𐳅𐳆𐳇𐳈𐳉𐳊𐳋𐳌𐳍𐳎𐳏𐳐𐳑𐳒𐳓𐳔𐳕𐳖𐳗𐳘𐳙𐳚𐳛𐳜𐳝𐳞𐳟𐳠𐳡𐳢𐳣𐳤𐳥𐳦𐳧𐳨𐳩𐳪𐳫𐳬𐳭𐳮𐳯𐳰𐳱𐳲𐳳𐳴𐳵𐳶𐳷𐳸𐳹𐳺𐳻𐳼𐳽𐳾𐳿𐴀𐴁𐴂𐴃𐴄𐴅𐴆𐴇𐴈𐴉𐴊𐴋𐴌𐴍𐴎𐴏𐴐𐴑𐴒𐴓𐴔𐴕𐴖𐴗𐴘𐴙𐴚𐴛𐴜𐴝𐴞𐴟𐴠𐴡𐴢𐴣𐴤𐴥𐴦𐴧𐴨𐴩𐴪𐴫𐴬𐴭𐴮𐴯𐴰𐴱𐴲𐴳𐴴𐴵𐴶𐴷𐴸𐴹𐴺𐴻𐴼𐴽𐴾𐴿𐵀𐵁𐵂𐵃𐵄𐵅𐵆𐵇𐵈𐵉𐵊𐵋𐵌𐵍𐵎𐵏𐵐𐵑𐵒𐵓𐵔𐵕𐵖𐵗𐵘𐵙𐵚𐵛𐵜𐵝𐵞𐵟𐵠𐵡𐵢𐵣𐵤𐵥𐵦𐵧𐵨𐵩𐵪𐵫𐵬𐵭𐵮𐵯𐵰𐵱𐵲𐵳𐵴𐵵𐵶𐵷𐵸𐵹𐵺𐵻𐵼𐵽𐵾𐵿𐶀𐶁𐶂𐶃𐶄𐶅𐶆𐶇𐶈𐶉𐶊𐶋𐶌𐶍𐶎𐶏𐶐𐶑𐶒𐶓𐶔𐶕𐶖𐶗𐶘𐶙𐶚𐶛𐶜𐶝𐶞𐶟𐶠𐶡𐶢𐶣𐶤𐶥𐶦𐶧𐶨𐶩𐶪𐶫𐶬𐶭𐶮𐶯𐶰𐶱𐶲𐶳𐶴𐶵𐶶𐶷𐶸𐶹𐶺𐶻𐶼𐶽𐶾𐶿𐷀𐷁𐷂𐷃𐷄𐷅𐷆𐷇𐷈𐷉𐷊𐷋𐷌𐷍𐷎𐷏𐷐𐷑𐷒𐷓𐷔𐷕𐷖𐷗𐷘𐷙𐷚𐷛𐷜𐷝𐷞𐷟𐷠𐷡𐷢𐷣𐷤𐷥𐷦𐷧𐷨𐷩𐷪𐷫𐷬𐷭𐷮𐷯𐷰𐷱𐷲𐷳𐷴𐷵𐷶𐷷𐷸𐷹𐷺𐷻𐷼𐷽𐷾𐷿𐸀𐸁𐸂𐸃𐸄𐸅𐸆𐸇𐸈𐸉𐸊𐸋𐸌𐸍𐸎𐸏𐸐𐸑𐸒𐸓𐸔𐸕𐸖𐸗𐸘𐸙𐸚𐸛𐸜𐸝𐸞𐸟𐸠𐸡𐸢𐸣𐸤𐸥𐸦𐸧𐸨𐸩𐸪𐸫𐸬𐸭𐸮𐸯𐸰𐸱𐸲𐸳𐸴𐸵𐸶𐸷𐸸𐸹𐸺𐸻𐸼𐸽𐸾𐸿𐹀𐹁𐹂𐹃𐹄𐹅𐹆𐹇𐹈𐹉𐹊𐹋𐹌𐹍𐹎𐹏𐹐𐹑𐹒𐹓𐹔𐹕𐹖𐹗𐹘𐹙𐹚𐹛𐹜𐹝𐹞𐹟𐹠𐹡𐹢𐹣𐹤𐹥𐹦𐹧𐹨𐹩𐹪𐹫𐹬𐹭𐹮𐹯𐹰𐹱𐹲𐹳𐹴𐹵𐹶𐹷𐹸𐹹𐹺𐹻𐹼𐹽𐹾𐹿𐺀𐺁𐺂𐺃𐺄𐺅𐺆𐺇𐺈𐺉𐺊𐺋𐺌𐺍𐺎𐺏𐺐𐺑𐺒𐺓𐺔𐺕𐺖𐺗𐺘𐺙𐺚𐺛𐺜𐺝𐺞𐺟𐺠𐺡𐺢𐺣𐺤𐺥𐺦𐺧𐺨𐺩𐺪𐺫𐺬𐺭𐺮𐺯𐺰𐺱𐺲𐺳𐺴𐺵𐺶𐺷𐺸𐺹𐺺𐺻𐺼𐺽𐺾𐺿𐻀𐻁𐻂𐻃𐻄𐻅𐻆𐻇𐻈𐻉𐻊𐻋𐻌𐻍𐻎𐻏𐻐𐻑𐻒𐻓𐻔𐻕𐻖𐻗𐻘𐻙𐻚𐻛𐻜𐻝𐻞𐻟𐻠𐻡𐻢𐻣𐻤𐻥𐻦𐻧𐻨𐻩𐻪𐻫𐻬𐻭𐻮𐻯𐻰𐻱𐻲𐻳𐻴𐻵𐻶𐻷𐻸𐻹𐻺𐻻𐻼𐻽𐻾𐻿𐼀𐼁𐼂𐼃𐼄𐼅𐼆𐼇𐼈𐼉𐼊𐼋𐼌𐼍𐼎𐼏𐼐𐼑𐼒𐼓𐼔𐼕𐼖𐼗𐼘𐼙𐼚𐼛𐼜𐼝𐼞𐼟𐼠𐼡𐼢𐼣𐼤𐼥𐼦𐼧𐼨𐼩𐼪𐼫𐼬𐼭𐼮𐼯𐼰𐼱𐼲𐼳𐼴𐼵𐼶𐼷𐼸𐼹𐼺𐼻𐼼𐼽𐼾𐼿𐽀𐽁𐽂𐽃𐽄𐽅𐽆𐽇𐽋𐽍𐽎𐽏𐽐𐽈𐽉𐽊𐽌𐽑𐽒𐽓𐽔𐽕𐽖𐽗𐽘𐽙𐽚𐽛𐽜𐽝𐽞𐽟𐽠𐽡𐽢𐽣𐽤𐽥𐽦𐽧𐽨𐽩𐽪𐽫𐽬𐽭𐽮𐽯𐽰𐽱𐽲𐽳𐽴𐽵𐽶𐽷𐽸𐽹𐽺𐽻𐽼𐽽𐽾𐽿𐾀𐾁𐾃𐾅𐾂𐾄𐾆𐾇𐾈𐾉𐾊𐾋𐾌𐾍𐾎𐾏𐾐𐾑𐾒𐾓𐾔𐾕𐾖𐾗𐾘𐾙𐾚𐾛𐾜𐾝𐾞𐾟𐾠𐾡𐾢𐾣𐾤𐾥𐾦𐾧

alırsak, „Heşdek“ sözcüğünün de aynı şekilde kullanmış olması doğaldır diye biliriz.

𐎶 𐎠 𐎶 𐎶 -24

- 24- *h'mn, ḫ'mn, hmn, Haman (?)*: İnsan adı (s. 193)
Bu sözcüğe çok yakın olan „Aman“ sözcüğü eski Sümer dilinde „erkek“ anlamında vardır. Türkmenlerde de „Aman“ erkekler için en çok kullanılan adlardandır. Haman ve Aman aynı sözcüğünün iki türlü deyişi olması büyük ihtimaldır, aynı halde „Aman“ sözcüğünün Arapçada „emniyetli“ anlamında var olmasına da dikkat edilmelidir.

𐎶 𐎠 𐎶 𐎶 -25

- 25- *hmpy, Hampi(?)*: Köy adı (s. 193)
Türkmensahra'da yerleşen „Yampi“ köyi, bu eski Part köyünün adını hala taşımakta olsa gerek.

𐎶 𐎠 𐎶 𐎶 -26

- 26- *hwkr, Hukar*: İnsan adı (s. 193)
Bu sözcüğü „Hokar“ şeklinde de yazabiliriz. Hokar veya Hkgar Türkmencede balıkçı kuşun adıdır. Bazi kuşların adını insan adı için kullanılması ise Türklerde ve diğer halklarda da çok görülür. Eger bu sözcüğe bir “n” harfı artırarak “Hunkar” şeklinde yazarsak, Köroğlu destanında şah veya hakim anlamında geçen sözcük oluşur. Belki de aslında “Hukar” ve “Hunkar” aynı sözcüğün iki çeşit telaffuzu'dur.

𐎶 𐎠 𐎶 𐎶 -27

- 27- *hw(m?), Hom*: İnsan adı (s. 193)
Bu sözcük „Hommi“ , „Hommat“ gibi Türkmen adlarında görünmektedir.

ا ن ه ن -28

- 28- *humy, Humay*: İnsan adı (s. 193)
„Humay“ eski çok tanrılık döneminde Türklerin „Ana Tanrısı“nın hem de „Bolluk ve bereket Tanrısı“nın adı olmuştur ve bu gün de Türkmenlerde kadın adı için kullanılmaktadır.

ن ن ن ن -29

- 29- *k 'hk, Kahak*: Köy adı (194)
Bu sözcüğü „Kahka“ şeklinde de yazabiliriz. Türkmenistandaki „Kaka“ şehirçesi bu Part döneminin köy adını taşımaktadır.

ن ن ه ن -30

- 30- *kmwk, Kamük(?)*: Köy adı (s. 194)
Part yazısında „k“ ve „g“ sesleri bir harf (ن) ile gösterildiğini nazara alarak bu sözcüğü „Gamük“ şeklinde de yazılabilir. Bu gün Nusay`ın hemen yanındaki „Gämi“ köyi bu adı taşımaktadır diye düşünürüm.

ن ن ا ن ن ن -31

- 31- *krkyšn, kerkšn, Karkıçan*: Köy adı (s. 194)
Bu sözcüğü „Kerkişan“ veya „Kerkiçan“ şeklinde de yazılabilir. Bu bileşim sözcüğünde „Kerki“ sözcüğü vardır. Kerki, Türkmenistan`ın Ceyhun kıyısında bir köyün adıdır.

ن ن ن ن -32

- 32- *kršt*: Köy adı (s. 194)

Bu sözcüğü „Karşıt“ şeklinde yazılabilir. Bu sözcüğün türkçe olduğu ap açıktır. Üstelik, „Karşı“ ya „Garşı“ çok yerlerde köy adı için kullanılmaktadır.

ㄱ ㄴ ㄷ - 33

33- *kşk (kşr?)*: Köy adı (s. 194)

Bu sözcüğü „Köşk“ şeklinde de yazılabilir. Bu gün „Köşgi“ Türkmensahra`da bir köyün adıdır.

ㄱ ㄴ ㄷ ㄹ - 34

34- *kwydtkn, Kawidatakan*: Oba ady (s. 194)

Bu sözcüğü „Kawidat-akan“ şeklinde yazıldıkta, terkiindeki „akan“ (akar) sözcüğü açıkça görülür. Akan sözcüğü başka da birkaç Part dönemine ait köy adlarının terkiinde vardır. „Kawidat“ sözcüğüne çok yakın „Köwata“ ise, Türkmenistan`ın Köpetdağ eteğinde bir sıcak sulu pınarın adıdır.

ㄱ ㄴ ㄷ ㄹ - 35

35- *kwyr(şk), Kaw(i)arşak*: İnsan adı (194)

Bu bileşim sözcüğü „Gawi Arşak“ şeklinde yazıldığında iki tane anlamlı sözcük görülür. „Gawı“ (gowı) Türkmencede „iyi“ anlamındadır hem de insan adı için kullanıla gelmiş bir sözcüktür. „Arşak“ ya „Ärsak, Ersak“ yukarıda de sözünü ettiğimiz, Part devleti kuran şah`ın ve onun sülalesinin adıdır.

ㄱ ㄴ ㄷ - 36

36- *(k?y/gş) Krt*: Üzüm tarlasının adı (194)

Bu bileşim sözcüğü belki „Kışkert“ ya „Kuşkert“ şeklinde de yazılabilir. Onun ikinci bölümü „Kert“ sözcüğü Türkmencede „yamaç“ demektir. Türkmenistandaki üzüm tarlalarının Köpetdağ

eteklerinde ve yamaçlarda yerleştiğini nazara alırsak, bu sözcük daha da anlam taşır.

𐰽𐰺𐰍𐰏 -37

- 37- *mnyk (mnwk?) Manik(?)*: Adam ady (s.196)
Bu ayn Türkmen oba hem adam ady „Mäne“ bilen gatnaşygy açyk duýulýar.

𐰽𐰺𐰍𐰏 / 𐰽𐰺𐰍𐰏 -38

- 38- *mar, mry*: Sıvı maddeler için bir ölçü, tahminen 15 litre (s.196-7)
Bu sözcük „Marı“ şeklinde yazılabilir. Belki de bu ölçüyü Türkmenistan'ın tarihi Marı (arapça Merv) kentinde kullanılmış olduğu için bu ad'ı verilmiştir. Bazi ölçülerin kent adlarıyla tanınması hala da vardır, örneğin: „Tebriş men'i“ = 3 kilo, „Reş men'i“ = 12 kilo.

𐰽𐰺𐰍𐰏 𐰽𐰺𐰍𐰏 -39

- 39- *mtrdt, Mihirdat*: İnsan adı (s. 197)
Bu ad, Türkmenlerde çok çok kullanılmakta olan „Mırat“ şeklinde saklana gelmiştir diye düşünüyorum.

𐰽𐰺𐰍𐰏 𐰽𐰺𐰍𐰏 𐰽𐰺𐰍𐰏 -40

- 40- *mtrdtkn, Mihirdatkan*: Mihirdat'ın (of Mihirdat) (s. 197)
Bu sözcüğün ilgi hal'nın Türk dilinin gramerine uygunlukta son ek'le yazılması Part dilinin karakteri açısından çok anlamlıdır. Oysa Hindo-Germen dillerinde bu hal Edatlar'la (Präposition'la) anlatılmaktadır. Yukarıda gördüğümüz gibi, Bu dil üzerinde çalışan Avrupalı uzmanların: „Sözcüklerin sonundaki ekler hakkında belirli bir şey söyleyemiyoruz“ ifadeleri de doğaldır.

ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ -41

- 41- *mtrynk, Mihrenak*: Mihreninki (of Mihren) (s. 198)
Burada da ilgi halı'nın aynı Türk dilinin grameri gibi son ek'le beyan edilmiştir.

ۛ ۛ ۛ -42

- 42- *myk, Mayak*: İnsan adı (s. 198)
Bu sözcük „Maya“, „Maysa“ ve „Mayış“ gibi Türkmen kadın adlarında vardır.

ۛ ۛ ۛ ۛ -43

- 43- *p(r) 'y, Fray*: İnsan adı (199)

Bu adın en doğru yazılışı „Par Ay“ olmalıdır ki çok açık anlam taşır (parlak ay). Nusay tekstinde „Par“ ile başlayan başka da birkaç insan ve yurt adı rast gelir. Türkmenistandaki „Paraw“ köyi ve oradaki kutsal sayılan eski „Parawbibi“ mezari ve buna benzer adların da „Par“ sözcüğünden türemiş oldukları açıktır.

ۛ ۛ ۛ ۛ -44

- 44- *prdh, Fradah*: İnsan adı (s. 199)
Bu ad'ın daha doğru şekli „Pardah“ olmalıdır. Bu bileşim sözcüğün iki tane „Par“ ve „Dah“ sözcüklerinden oluştuğu bellidir. Bu iki sözcüğün Part devletini kuran önemli tayfa adları olduğu hakkında yukarıda geniş söz etmiştik.

(ۛ) ۛ ۛ ۛ ۛ -45

- 45- *prdh(k)*: Üzüm tarlasının adı (199)
Bu sözcüğü „Pardah“ ya „Pardak“ ve bu günki dilimize uygunlykta „Pardağ“ yazabiliriz ve günümüzdeki Köpetdağ eteklerinde, yamacında yerleşen bir tarlanın

adı olmalıdır. Çünkü o dönemlerde bu günkü Köpetdağ'ın adı „Partaw“ yani „Pardağ“ olmuştur.

𐰽 𐰺 𐰾 𐰽 𐰽 -46

- 46- *prdyz, Pardez „Paradise“*: Üzüm tarlasının adı (s. 199)
Bu sözcüğün „Pardüz“ ile aynı olması bellidir. Yani, önceki Pardağ üzümlüğün kuzayındaki düzde yerleşen bir tarlanın adı olmalıdır.

𐰽 𐰺 𐰾 𐰽 𐰽 -47

- 47- *prht, Farahat*: İnsan adı (s. 199)
Part yazısında “f” harfı olmadığı için bu sözcüğün doğru şekli “Parahat” olmalıdır. Türkmen dilinde “barış, rahat, sakın” anlamında çok kullanılan bu sözcüğün Arap dilindeki “feraget” sözcüğünün Türkmence telaffuyudur diye kabul edilirdi. Ancak onun çok eski dönemlerde Part dilinde kullanılmış olması öyle olmadığını gösterir. Yani bu sözcük ya eski Türkmence veya eski dönemlerde Arami yazısıyla o dilden girmiş sözcüklerden olmalıdır.

𐰽 𐰺 𐰾 𐰽 𐰽 -48

- 48- *prhtk(n?), Frahatakan*: Bir tapınağın adı (s. 199)
Bu sözcüğün daha doğru şekli „Parahatakan“ (Sakin akan) olmalıdır, yani bu tapınak sakın akan bir su'un yanında yerleşmiş olduğundan bu ad verilmiş olabilir. Günümüzde de Türkmenistan'ın Köpetdağ eteklerindeki pınarların başında ve yakınlarında çok eski dönemlere ait kutsal yerler bulunmaktadır, örneğin: Parawbibi, Köwata, Arçmanata...

𐰽 𐰾 (𐰽) 𐰽 -49

- 49- *prk(pdk?)*: Belirli bir yurdun bölgesi veya tepe çeşidi (s. 199)

Bu sözcüğü „Parak“ (Par ak) veya „Pudak“ (budak, bölüm) şekillerinde de yazılabilir. Her şekilde olsa da Türk dilinde belli bir anlamı vardır.

ㄱ ㄴ ㄷ ㄹ ㅁ - 50

- 50- *prnbg, Farnbag*: İnsan adı (199)

Bu bileşim sözcüğün en doğru şekli „Parnbeg“ olacağı açıkça görülmektedir. Eski Türkçede „n“ ve „t“ ekler, bugünkü „lar“ yerine çoğunluk eki olarak kullanıldığını nazara alarsak, „Parlar beg“ veya „Parlar begi“ anlamına gelir. O dönemlerde „Beg“ ve „Bay“ sözcüğünün „Tanrı“ anlamında kullanıldığını nazara aldığımızda ise „Par Tanrı“ veya „Parların Tanrısı“ anlamını taşımış olduğu ortaya çıkar.

ㄱ ㄴ ㄷ ㄹ ㅁ - 51

- 51- *prnhw, Farnahw*: İnsan adı (199)

Bu ad`da da „Par“ ve „Parn“ sözcükleri açıkça görülür. Üstelik bu ad`ın Türkmenistandaki “Paraw” köyi ve “Parawbibı” mezarlığı ile de ilişkisi açıkça görülmektedir.

ㄱ ㄴ ㄷ ㄹ ㅁ - 52

- 52- *prşkn (pdşkn?)*, *Fraşakan*: Köy adı (199)

Bu sözcüğü „Parşakan“ şeklinde yazmak daha uygundur. Onun ikinci bölümünün „akan“ olduğu fark edilebilir. Yukarıda da değindiğimiz gibi pınarların kenarında yerleşen köy adlarının sonunda „akan“ sözcüğü çok görülür. Bu gün Türkmensahra`da yerleşen

„Porsakan“ köyü, bu Part köyü ile hemen hemen aynıdır.

ᠠᠷᠠᠲᠤ -53

- 53- *prt, Frat*: İnsan adı (s. 199)
Bu sözcüğü de „Part“ ve „Parat“ (belki de „Par ad“) şekillerinde yazabiliriz.

ᠠᠷᠠᠳᠤᠰᠢ (ᠠᠷᠠᠳᠤ) -54

- 54- *prwšy, Frawaši (?)*: Yurt adı (s. 199)
Part yazısında „v“ ile „b“ seslerini bir harfda (ᠠᠷ) veya birbirine çok benzer harflarla (ᠠᠷ, ᠠᠷ) gösterildiğini hem de bu yazıda „f“ harfini olmadığını nazara alarak bu sözcüğü „Parbaşı“ veya „Parabşı“ şekillerinde yazarsak asıl nushasına daha yakın olur hem de belili anlam taşır. görnüşlerinde âzanonymyzda asyl nusgasyna has âkynrak bolâar hem-de belli manylary añladâar. Türkmenistan ve Özbekistanda „Parab“ yurt adlarının olması da çok anlamlıdır.

ᠠᠷᠠᠳᠤᠰᠢ -55

- 55- *p(rwt)k(?), Frotak(?)*: İnsan adı (s. 199)
Bu adı „Parawtak“ belki de „Parawdag“ şekillerinde de yazabiliriz. Onun yukarıda adı geçen „Parawbibi“ adıyla benzerliği dikkat çekir.

ᠠᠷᠠᠳᠤᠰᠢ -56

- 56- *pryptykn, prytkn Friyapatikan*: Friyapat`dan, Friyapad`ın (s. 200)
Bu bileşim sözcüğü „Paryaptykan“ ya „Paryapatkın“ şeklinde asıl nushasına daha yakın olur. Bu sözcükde iki tane önemli özellik dikkat çekir. Birinciden onun terkinde bu gün Özbekistan`da ve Türkmenistan`da

bulunan eski yurt adları „Paryap“ ya „Parap“ sözcüğünün bulunması, ikincisi ise, „çıkma“ veya „ilgi“ durumunun aynı Türk dilinin gerameri gibi son ekler`le beyan edilmesidir.

57- 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

- 57- *ptbzyk, patbazik*: Vergi almak için belirli bir kalite, üzümlük kategorisi (s. 201)

Bu bileşim sözcüğün iki tane „pat“ ve „bazık“ veya „bozuk“ sözcüğünden oluşmuş olduğu görülür. Belki de belirli bir tarlanın hepsinin veya belli bir bölümünün bozuk olduğunun ifadesidir. Herhalde terkinde „bozuk“ sözcüğü vardır diye düşünüyorum.

58- 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

- 58- *skn, Sakan*: Köy ve yurt adı (s. 202)

Bu adın sonundaki „an“ eki eski türkçede ve bayi diğer dillerde çoğunluk eki için (-lar, -ler yerine) kullanılmış olduğunu nazara alırsak, günümüz türkçesinde „Saklar“ olur. Türkmenistandeki „Sakar“ köyünün adı da aunu kökten, belki de zaman iöerisinde „Sakan“ sözcüğü „Sakar“ şeklini almıştır.

59- 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

- 59- *skpyr*: İnsan adı (s. 203)

Bu sözcüğü „Sakpir“ şeklinde de yazılabilir, yani Sakların piri, Sakların başı, sülale başısı. Bu gün de Türkmenlerde „Pir“ sözcüğü ile çok sayıda ad bulunmaktadırö örneğin: Pirgulu (Pirkulu), Pirem, Pirli gibi. Türkmensahra da „Pirebaş“ adında bir köyün alması da anlamlıdır.

ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ - 60

- 60- *spyr, Spir(?)*: İnsan adı (203)
Bu sözcüğü „Sapir“ ve „Sabir“ şekillerinde de yazılabilir. Türkmenistanda çok kullanılan „Sapar“ ad'ı bu sözcüğün günümüzdeki telaffuzu olmalıdır. Üstelik, şimdiki Ayerbeycan ulusu'nun terkinde bulunan çok eski bir Türk boyu'nun adı da „Sabir“dir. Sonuçta, bu eski Türk adlarının, Arap sözcükleri olan „sefer“ (yolculuk) ve „sabır“ ile bağlantısı olmadığı belli olur.

(? ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ) ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ - 61

- 61- *sr(şk?), Sariçak*: İnsan adı (s. 203)
Bu sözcük Türkmenlerde kullanılan „Sarica“ adı'na çok yakındır. Herhalde bu Part dının terkinde „sarı“ sözcüğü açıkca görülür. Türklerde özellikle de Türkmenlerde „Sarı“ sözcüğü teklilde veya başka bir ek veya sözcük'le birlikte şahıs adı için çok kullanılmış ve kullanılmaktadır.

ﻧﻲ ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ ﺍﻟﻨﻪﺭ - 62

- 62- *symykn, symkn, Semikan(?)*: Üzmlük adı (204)
Bu ad Özbekistandaki „Semengan“ ve Türkmensahra ile Horasan aralığındaki „Sımılğan“ yurt adlarıyla hemen hemen aynıdır.

ﻧﻲ ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ ﺍﻟﻨﻪﺭ / ﻧﻲ ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ - 63

- 63- *şşnk, şş'nk, Çaçanak*: Köy adı (204)
Bu adın birinci bölümü Türkmenistandaki „Çäçe“ yurt adı ile hemen hemen aynıdır, adına da bir ek artırılmıştır (Çäçe-nak).

ﻧﻲ ﻧﻲ ﺍﻟﻨﻪﺭ - 64

- 64- *şyrk, Şirak*: İnsan adı (s. 204)

Bu ad, Ahameni İranının saldırgan ordusunu yol göstermek isteğiyle kandırarak susuz çöllerde tehlikeye uğradan Sak kahramanı „Sırak“ ın adı ile aynıdır. Çünkü „s“ sesinin „ş“ sesine dönmesi normal bir olaydır, örneğin: Ersak sözcüğü Erşak, Arşak şekilleri almıştır.

𐎶 𐎧 𐎠 𐎶 -65

65- *t hmk, Ta hmak*: İnsan adı (s. 204)

Bu sözcük Türk dilindeki „Tokmak“ ile aynıdır. Bildiğimiz gibi Türklerde „Kılıç“, „Balta“, „Kalkan“ gibi araçların adını şahıs adı için çok eskilerden beri kullanıla gelmiştir.

𐎶 𐎠 𐎶 𐎶 𐎶 -66

66- *trşpk, tirşfak*: Ekşimiş şarab, sirke (s. 204)

Bu sözcük „turşpak“ şeklinde de yazılabilir. Türkmen dilinde „turş“ yani „ekşi“ ve „tğrşek“, ekşi mivesi olan bir ot'un adıdır.

𐎶 𐎶 𐎠 𐎶 -67

67- *tyry, Tir*: 13. günün adı (s. 204)

Bu ad Türkçe „diri“ sözcüğüne denk gelir. Diri sözcüğü Sümer dilinde „ti“ ve eski Türkşede ise „tir“, „tiri“ ve „tiriğ“ şekillerde vardır.

𐎶 𐎶 𐎠 𐎶 𐎶 -68

68- *tyrybm, tyrbm, Tir(i)bam*: İnsan adı (s. 204)

Bu ad`da da „tiri“ sözcüğü açıkca görülür.

𐎶 𐎶 𐎶 𐎶 𐎶 -69

69- *w'sdtk, Wasdatak (?)*: Adam ady (s. 205)

Bu bileşim sözcüğün başında „Was“ sözcüğü vardır. Was Türkmenistan`ın düzeyinde bir bölgenin adıdır. Belki de bu sözcüğün „Wasda olan“, „Waslı“ gibi anlamı olmuştur.

𐰽𐰺𐰽𐰺𐰽𐰺 -70

70- (wh)kn(t), *Wahkant*: Köy adı (s. 205)

Bu sözcüğü „Waskent“ şeklinde de yazılabilir. Herhalde onun terkinde „kent“ sözcüğü açıkca görülür; Türküstanda yerleşen Taşkent, Semarkant, Çimkent gibi.

𐰽𐰺𐰽𐰺𐰽𐰺 -71

71- *wrşk*, *Warçak*: İnsan adı (s. 205)

Bu ad`a öök yakın; Türkiyede „Varsak“, Afganistan`ın Türkmen bölgesinde „Marçak“ yurt adları ve Türkmenlerde „Warra“ insan adı bulunmaktadır.

𐰽𐰺𐰽𐰺𐰽𐰺 -72

72- *wys*, *Wes*: İnsan adı (s. 206)

„Weys“ Türkmenlerde de şahıs adı için kullanılır ve Part döneminden kalmış olması çok muhtemeldir. Başka dillere tercime edilen „Veys-Ramin“ destanının da Part dönemine ait olduğu bilim adamlar tarafından kabul edilmektedir.

𐰽𐰺𐰽𐰺𐰽𐰺 -73

73- *y hyt*, *yhyt nidat* (?): Yığmak, toparlamak (s. 207)

Bu sözcüğü „yığıt“ şeklinde de yazabiliriz. Herhalde onun kökünde „yığ“ (yığmak) sözcüğü açıkca görülmektedir.

74- ytlw: Uzaklaştırmak (s. 207)

Bu sözcüğü „itlw“ veya „itlu“ şekillerinde de yazabiliriz, çünkü yukarıda açıkladığımız gibi, Part yazısında „w“ „u“, „ü“, „o“ sesleri bir harf la ve „y“, „i“, „e“ sesleri de bir harf la gösterilir. Sonuçta bu sözcüğün kökünde „it“ (itmak) sözcüğü açıkca görülür.

Sonuç:

Birinci kitabımızda (5,000 yıllık Sümer-Türkmen bağları), son yüz yıldan fazla zaman içerisinde Orta Asya'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların sonucu elde edilen bilgiler esasında, Türkmenistan (Anev) dünyanın en önemli eski uygarlığının beşiği olduğunun bilincine vardık. Yani, bugüne kadar tanınmış Mezopotamya, Hindistan ve Mısır gibi en eski medeniyetlerden daha önce Köpetdağ eteklerinde (Güney Türkmenistan) yerleşim medeniyeti oluşarak 2,000 yıl devam etmiştir. Sonra, İ.Ö. IV. binyıllıkta hava şartların değişerek, medeni hayatı tehdit eden ağır kuraklığın gelmesi, üstelik nüfusun artması ve toprakların verimliliğinin düşmesi neticesinde, bu uygarlığı yaratan tecribeli insanların büyük kesimi, yaşam'a uygun yurtlar arayarak, doğuya, güneye (Hindistan'a) ve batıya (Mezopotamya'ya) doğru göç etmişlerdir. Bu insanların, Mezopotamya'da Sümer ve Hindistan'da Harappa medeniyetlerinin türemesinde büyük rolleri olmuştur. Biz bu gerçeği, arkeolojik belgelerin dışında, ona ek olarak: genel Türk kültürü ile şümer kültürü arasındaki benzerlikler ve denk gelmeler, özellikle de Türk-Sümer dillerinin karşılaştırma temellerinde ispat etmeye çalışmıştık. Elinizde bulunan bu çalışmanın sonucunda ise şu aşağıdaki gerçeklere tanık olduk:

1: İ.Ö. III-I. binyıllıklarda da (bronz ve demir çağlarda) Türkmenistan'da kalan nüfus, medeni yaşamını geliştirerek devam ettirmiştir. Bu dönemin özelliği; kültürün çeşitli yönlerinin Mezopotamya ve Hindistan gibi medeni merkezlerle kesintisiz ilişkide ve karşılıklı etkiler şartında olgunlaşmasıdır. Bu süreç içerisinde, Türkmenistan yavaş yavaş Doğu, Güney ve Batı dünyaları arasındaki ticari, siyasi ve medeni karşılaşma merkezine dönüşmüştür ki onun devamı ünlü „yüpek yolu“nun yüze çıkmasıdır. İ.Ö. II. binyıllığın sonlarında (demir çağında) Türkmenistan'da;

Marı (Margiana, Marguş), günümüzdeki Afganistan'ın kuzeyindeki Güney Türküstan'ı da içeren Bakteria (Bahti?) ve Köpetdağ eteklerinde ise **Part** (Parfiya) merkezleşen devletler oluşmuştur.

2: Türkmenistan'ın dağ eteklerindeki yerleşim medeniyeti ile yanyana, kuzey ve batı bölgelerindeki bozkırlarında, hayvancılıkla uğraşan göçebe tayfalar da yaşamıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz kuraklık nedeniyle, bu tayfalar da bütün Avrasya bozkırlarına doğru göç ederek yerleşmişlerdir. Bu tayfalar batıya doğru da Hazar Denizinin kuzeyinden geçerek Karadeniz'in kuzey kıyılarına ve kavkaslar'a kadar varmışlardır. Sonralar, Saka/İskit tayfalar birleşigi adıyla tarihi kaynaklarda yazıya geçmiştir.

3: Türkmenistan'ın tarih boyu devam eden, ekonomi, medeni ve siyasi gelişmesinin temel özelliği; dağ eteklerinde ve ırmaklar boyundaki yerleşim merkezleriyle kuzey ve batı bozkırlarında hayvancılık ve göçebe yaşam kültürünü yaratan tayfaların arasında kesintisiz ilişkide oluşmasıdır. Yani; bu iki türlü medeniyeti yaratan akraba halklar tarih boyu ekonomi, medeni ve siyasi alanlarda birbirlerini olgunlaştırmış, zenginleştirmiş ve korumuşlardır. Günümüzdeki Türkmen milleti bu iki akraba nüfusun 5,000 yıldan aşkın tarihinin ürünü hem de o zengin kültürün mirascısıdır. Dolaysıla bu zengin uygarlık, genel Türk tarihinin büyük ve önemli bir parçasıdır.

4: Türkmen ulusu 5,000 yıldan aşkın, kendi kimliğini, kendi toprağını koruya gelmiş, dünyanın nadir kavimlerinden bir tanesidir. Nitekim; Mısır'a kadar Asyan'nın büyük bölgelerini ele geçiren Pers şahı Kır (Kuroş), Türkmenistan'ı işgal etmekte aciz kalmış ve Türkmen Hanım Sultanı „Tumar Hanım“la aralarında Ceyhun yakınında çıkan savaşta yenilerek, kendisi de bu savaşta ölmüştür (İ.Ö. VI. yüzyıl). Eski dünyanın büyük bölümünü Hindistan'a kadar ele geçiren Makadonyalı

İskender ise bizim atalarımızın güçlü ve sert karşı koyması neticesinde; işgaldan vaz geçerek sadece, Hindistan'a geçip gitmeğe izin verilmesine razı olmuş ev dönüşte ise başka yolu seçmiştir (İ.Ö. IV. yüzyıl). Elbette; İskender Orta Asyanın çok bölgelerini İran'ı, Horasan'ı, Hindistan'ı ve Türkmenistan'ın da bazı doğu ve güney-doğu bölgelerini alarak Selekiler (Seleukid) devletlerinin kurulmasına imkan yaratmıştır. Ancak işgal devletin ömrü Türkmenistan'da çok kısa olmuş ve tahminen 70 yıldan uzak sürmemiştir. Yani; Yunan'a bağlı Seleukid devleti, Part (Parlar), Dah (Daz) tayfalarıyla yereleşim nüfusun birleşen güçleri tarafından devrilerek, yerine bağımsız **Part** ya **Ersaklar** (Erşaklar, Arşakid, Eşkanlılar şeklinde yazılmıştır) devleti, şimdiki Başkentimiz Aşkabad'ın civarında İ.Ö. 247. yılda kurularak İ.S. 224. yıla kadar devam etmiştir.

5: İskender ve Selekiler döneminde Aramı ve Yunan kültürü bütün Orta Asya bölgelerine yayılmıştı. Part devletini kuran atalarımız da, ilk dönemde yerel medeniyetin yanında Selekli devletin geleneklerini, yani Aramı yazısıyla Yunan dilini kullanmağı devam ettirmişlerdir. Ancak Part devletinin ikinci döneminden, yani hakimiyetin, hakim uruğundan (sülalesinden) olmuyan Part (Parn=Parlar) tayfası'nın eline geçmesinden itibaren, Yunan medeniyetinin, dini sembollerinin ve dilinin yerine kendi kültür ve dillerini kullanmaya başlamışlardır. Part devleti bu açıdan hemen hemen aynı müddet devam eden Osmalı Türk devletinde 17. yğzyılın başlarındaki Bozok Türkmenleri'nin milliyetçi ayaklanmalarını ve Gencosman dönemini hatırlatmatır¹⁴⁴.

B. Gerey, Agustus 2008

¹⁴⁴ Bak. Necdet Sevinç, „Osmanlı'nın Yükselisi ve Çöküşü“, İstanbul-1991, s. 390-410

Kaynakça:

- 1: „Änewiň Gadymy Ösüşi“. Rafael Pumpelliniň redaksiýasy bilen, Aşgabat-2004.
- 2: A. Von Gabon, „Eski Türkçenin Grameri“, Ankara-1995
- 3: Ahmet Caferoğlu, „Türk Dili Tarihi“ İstanbul-1984
- 3a: Altay S. Amanjolov „Türk Filolojisi ve Yazı Tarihi“ İstanbul-2006.
- 4: Annageldi Gubaýew: „Diýar žurnaly“ Aşgabat-1996-10-11(taryh).
- 5: - Arminus Vambéry, „Das Turkenvolks“ OSNABRÜCK-1970.
- 6: A. Vambéry, „Etimologische Wörterbuch der Turko-Tataischen“ Leipzig-1878
- 7: A. Vambéry „Geschichte Bochara's oder Transoxaniens...“ Stuttgart-1872.
- 8: B. Gerey „5,000 ýyllyk Türkmen-Sumer Baglary“ Istanbul-2004.
- 9: Fahrettin KIRIZLIOGLU, Akdeniz Üniversitesi, Antalya-1993. Sempozyum makalalary
- 10: Faruk Sumer: “Oguzlar(Türkmenler)” Istanbul-1980.
- 11: Fatima Mernisi: „Soltan hanymlar“ Istanbul-1992.
- 12: G. Kyýasowa, “Gadymdan galan nusgalar”, Miras jurnaly 4/2003
- 13: Hasan, Pirniya „Trihe İrane Bastan“ 1. cilt. Tahran- ?
- 14: “Herodot”, Neun Bücher Der Geschichte, Essen-1990, s. 305 / 71-nji bölüm
- 15: Cevad Hey-et, “Türklerin Tarih ve Kültürüne bir bakış” Tahran-1999.
- 16: Jean-Paul Roux, “Türklerin tarihi, Büyük Okyanusdan Akdenize, iki bin yıl” Milliyet yayını-1989.
- 17: J. Rawlinson, M.A. “Sixth Great Oriental Monarchy” London-1871.
- 18: Hübner & Reizammer 1987, *Inim Kiengi* 3, s. III. Marktredwitz.

- 19: I. M. Diakonof: „Tarihe Mad“ Tâhran-1999.
- 20: “İlat ve Aşayer” Tahran-1984, Agah neşriyat.
- 21: İlhami Durmuş, „ISKITLER (Sakalar)“ , Ankara-1993.
- 22: İsmet Parmaksızoğlu-Yaşar Çağlayan: “Genel Tarih” Ankara-1976.
- 23: Kamuran Gürün: “Türkler ve türk devletleri tarihi” 1982.
- 24: “KARŞILAŞTIRMALI Türk Lehçeleri Sözlüğü” Ankara-1992.
- 25: K. Grönbech „Türkçenin Yapısı“ Ankara-1995.
- 26: K. Matweew, A. Sazonow „Zemlya Drevnego Dvureç-ya“ Moskva-1986
- 27: Lasazlo RASONYI „Tarihde türkler“ Ankara-1988.
- 28: Levon Panos Dabagyan „Türkiye Ermenileri Tarihi“ İstanbul-2003.
- 29: Muhammedhasanhan E-temad-as-saltana: „Dorereccan fi tarih Beni Aşkan“ Tahran-1371 şemsi (1992).
- 30: Muhammedcevad, Meşkur “İran der ehde bastan” Tahran-1985.
- 31: Muhammedtagı Zehtabi(Kırşçı): „İran Türklerinin eski tarihi“ Tahran-1998.
- 32: Nazar Gulla: „Gadymdan galan nusgalar“ Aşgabat-1986.
- 33: N. Rosliakow: „Türkmen halkynyň gelip çykyşy“ Aşgabat-1956.
- 23a: Necdet Sevinç, „Osmanlı'nın Yükselisi ve Çöküşü“, İstanbul-1991
- 34: R. Girshman: „İran az agaz ta islam“ Tahran-1971.
- 35: Rahim Reyisniya, „Azerbaycan der seyre tarih“ 1-nji cilt, Tebriz-1990.
- 36: Sandor Scöke: „The sumerian and Ural-Altaic elements in the old slavic Lanuage“ München-1979.
- 37: Selahi Diker „Türk Dilinin Beş Bin Yılı“İstanbul-2000.
- 38: Ser Persi Sayks, „Tarihe İran“ Tâhran-1993.
- 39: Sobhi Paşa, „Tekmoletol-Eber “İstanbul-1864.
- 40: Soltanşa Atanyaz, “Şecere” Aşgabat-1994.
- 41: Talat Tekin “Orhon Yazıtları” İstanbul-2003.
- 42: „Tarihe Herodot“(Herodotun Tarihi), Tahran-1965.

- 43: Levon P. Dabağyan „Türk Tarihinde Ermeniler“, Ankara-2001.
- 44: „TSSRiň Taryhy“ 1. tom, Aşgabat-1959.
- 45: Vadim M. Masson „Das Land der Tausend Städte“ München- 1987.
- 46: „Varlık neşriyesi“ Tahran-1998, son bahar sayısı.
- 47: Wiktor Sarianidi, Gadymy Garagumyň beýik medeniýeti “Türkmen medeniýei Jurnalı” Aşgabat -1994-1.
- 48: W. Sarianidi, “Goňurdepe, Şalaryň we Hudaylaryň Şäheri” Aşgabat-2005.
- 49: W. Sarianidi, „Marguş“, Aşgabat-2002.
- 50: Wilh. Thomsen, „Orhon ve Yenisey yazıtlarının çözümü“ Ankara-1993.
- 51: Will Durant „Kulturgeschichte der Menschheit“Köln-1985, s. 109-110.
- 52: Yılmaz Öztuna, „Başlangıçtan zamanımıza kadar büyük Türkiye Tarihi” İstanbul-1977.
- 53: ¹ Parthian Ekonomik Dokument From Nisa (Nusay), Text 1,... By L. M. Diakonof And V. A. Livshits Edited by D. N. Mackenyie, A. N. Bader And N. Sims-Williams 1977-2001- London

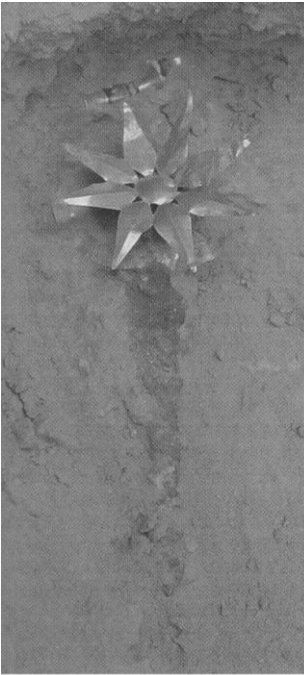
84-85

*Yolbars grifonly
panelin grafika
taydan gaytadan
dikeldilen görmüşü
(A.Niyazmu-
hammedova)*

*Мозаичная панель
с львиным
грифоном и ее
реконструкция
(По А.Ниязмук-
медовой)*

*Reconstruction
of mosaic
composition with
pairs of lion
gryphons
(according
to A.Niyazmuk-
hammedova)*

76-77

Demir özenli we
altyn güberçekli
(uçbezegli)
iňňebagjyk we
iňňebagjygyň
yarymaý we
sekizburç
şekilindäki
güberçeginiň
(uçbezeginiň)
düzümine girýän
jereniň we
yolbarsyň iňňän
kiçi heykelçikleri

Булавка
с железным
стержнем,
золотым
навершием в виде
полумесяца
и восьмиконечной
звезды и
входившие
в его состав
микроскопические
фигурки джейрана
и льва

Pin with iron body
and gold head
and microscopic
figurines of jeiran
and lion having
formed pin's head
with crescent
and eight-final star